

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

**ISSN 3083-6158 (print)
ISSN 3083-6166 (online)**

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Випуск 19/61 (2026)

**Видавничий дім
«Гельветика»
2026**

УДК 94(477)(062.552)
У 45

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 3 від 26 лютого 2026 року)

«Українські історичні студії» відповідно до наказу МОН України від 02.10.2024 № 1415 є зміненою назвою попереднього видання «Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань (категорія «Б») рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar, Index Copernicus** (ICV 2024: 57.86).

Впродовж 2004–2024 рр. попереднє видання виходило за серійним принципом.

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2360 від 11.07.2024 року (Ідентифікатор медіа R30-04754)

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Українські історичні студії / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін.
Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2026. Випуск 19/61. 152 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/3083-6166.19/61>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 3083-6158 (print)
ISSN 3083-6166 (online)

UKRAINIAN HISTORICAL STUDIES

Issue 19/61 (2026)

“Helvetica”
Publishing House
2026

ISSN 3083-6158 (print)
ISSN 3083-6166 (online)

UDC 94(477)(062.552)
U 45

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(February 26, 2026, Minutes № 3)

“Ukrainian Historical Studies” in accordance with the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 02.10.2024 No. 1415 is a changed title of the previous edition “Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series” was re-registered and approved in the List of scientific professional editions (category “B”) of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated 17.03.2020 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2024: 57.86).

During 2004–2024, the previous edition was published serially.

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 2360 as of 11.07.2024 (Media ID: R30-04754)

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author’s texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Ukrainian Historical Studies / Yuriy Stetsyk (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House “Helvetica”, 2026. Issue 19/61. 152 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/3083-6166.19/61>.

© Drohobych Ivan Franko State
Pedagogical University, 2026

РЕДКОЛЕГІЯ

Стецик Юрій, головний редактор, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Верета Дорота, доктор габілітований з історії, професор, професор інституту історії, Університет у Седльце (Польща).

Гузовський Петро, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії демографічних, господарських і релігійних структур, Білостоцький університет (Польща).

Гронек Агнешка, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри польсько-українських студій, Ягеллонський університет у м. Краків (Польща).

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Лазурко Лідія, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, професор, начальник Центру воєнно-стратегічних досліджень, Національний університет оборони України.

Петречко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

EDITORIAL BOARD

Stetsyk Yurii, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Gronek Agnieszka, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the Department of Polish-Ukrainian Studies, Jagiellonian University in Krakow (Poland).

Guzowski Piotr, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the Department of History of Demographic, Economic and Religious Structures, University of Białystok (Poland).

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Lazurko Lidiia, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Centre for Military and Strategic Studies, National Defence University of Ukraine.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

Wereda Dorota, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor at the Institute of History, University of Siedlce (Poland).

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Ігор ЛІХТЕЙ ПОДОРОЖ ЧЕСЬКОГО МІСТЯНИНА МАРТИНА КАБАТНИКА ДО ЄРУСАЛИМА ТА КАЇРА В 1491–1492 РОКАХ	9
Юрій СТЕЦИК НАСЕЛЬНИКИ ПІДГОРЕЦЬКОГО ВАСИЛІЯНСЬКОГО МОНАСТИРЯ 1739–1779 РР.: ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД	19
Станіслав РОЗДОБУДЬКО КОЗАЦЬКА СТАРШИНА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРСЬКИХ РЕФОРМ (1762–1796 РОКИ).....	30
Оксана ГОРБАЧИК МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕВІДА ЛІВІНГСТОНА В АФРИЦІ (1841–1856).....	37
Леся СМУТОК ГЕНЕАЛОГІЯ РОДУ МОНАСТИРСЬКИХ ВАЛАГІНИХ ТА ПОХОДЖЕННЯ АНТОНА ЙОСИФА МОНАСТИРСЬКОГО ВАЛАГІНА, ПЕРЕМИШЛЬСЬКОГО РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО ЄПІСКОПА (1863–1869)	45
Ihor SMUTOK GENEALOGY OF THE BOBERSKYI FAMILY AND THE ORIGIN OF IVAN BOBERSKYI, ORGANIZER OF THE UKRAINIAN SPORTS MOVEMENT.....	52
Vitalii TELVAK, Viktoria TELVAK, Sviatoslav ZHURAVLOV MYKHAILO HRUSHEVSKY'S STUDENTS OF NON-UKRAINIAN ORIGIN: THE POLISH CASE	59
Михайло НЕСТЕРЕНКО «БАТЬКО ГРУШЕВСЬКИЙ» У ПУБЛІЦИСТИЦІ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ	70
Оксана МЕДВІДЬ ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ	80
Вікторія ГОРДІЙЧУК ІГУМЕНЯ ЛЮДМИЛА (1889–1970 РР.): ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ДУХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	87
Володимир ДЗЬОБАК ВІД ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ДО ПІДПІЛЬНОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНТРОЛЮ В УПА ТА ОУН (ЧЕРВЕНЬ 1945–1949).....	96
Світлана БІЛА, Галина ГРИЦЕНКО КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОГЛЯДИ о. А. ВЕЛИКОГО НА ІСТОРІЮ ТА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ.....	109
Світлана НИЖНИК НАУКОВА ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСІЯ СОЗІНОВА В УМОВАХ КРИЗИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ (1960–1980-ті рр.).....	117
Олександр ВІТЮК ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЄЮ ХЕРСОНЩИНИ В УМОВАХ РЕСУРСНОГО ДЕФІЦИТУ У 1998–2004 РР.....	124
Микола-Мирослав БОРОДІЙЧУК СОЦІАЛЬНІ ТА ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ 2015–2020 РОКІВ ДЛЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	131
Андрій ГАЛИШИН УКРАЇНСЬКИЙ ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ: ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	140

РЕЦЕНЗІЇ

Марта ТИМОШЕНКО КОМПЛЕКСНИЙ ПОГЛЯД НА ДОСЛІДЖЕННЯ РИМСЬКОГО РИБНОГО СОУСУ – ГАРУМУ	147
--	-----

CONTENTS

UKRAINIAN HISTORICAL STUDIES

Ihor LIKHTEI	
THE JOURNEY OF THE CZECH TOWNSMAN MARTYN KABATNYK TO JERUSALEM AND CAIRO IN 1491–1492	9
Yurii STETSYK	
RESIDENTS OF THE PIDHORETSK VASYLIAN MONASTERY 1739–1779: A PROSOPOGRAPHIC OVERVIEW	19
Stanislav ROZDOBUDKO	
THE COSSACK OFFICER ELITE OF LEFT-BANK UKRAINE IN THE CONTEXT OF RUSSIAN IMPERIAL REFORMS (1762–1796).....	30
Oksana HORBACHYK	
DAVID LIVINGSTONE'S MISSIONARY ACTIVITY IN AFRICA (1841–1856)	37
Lesia SMUTOK	
GENEALOGY OF THE MONASTYRSKYI VALAHIN FAMILY AND THE ORIGIN OF ANTON JOSYF MONASTYRSKYI VALAHIN, ROMAN CATHOLIC BISHOP OF PRZEMYŚL (1863–1869).....	45
Ihor SMUTOK	
GENEALOGY OF THE BOBERSKYI FAMILY AND THE ORIGIN OF IVAN BOBERSKYI, ORGANIZER OF THE UKRAINIAN SPORTS MOVEMENT.....	52
Vitalii TELVAK, Viktoriia TELVAK, Sviatoslav ZHURAVLOV	
MYKHAILO HRUSHEVSKY'S STUDENTS OF NON-UKRAINIAN ORIGIN: THE POLISH CASE	59
Mykhailo NESTERENKO	
«FATHER HRUSHEVSKY» IN PUBLICISTIC WORKS OF THE REVOLUTIONARY ERA.....	70
Oksana MEDVID	
CIVIC EDUCATION AS A COMPONENT OF THE EDUCATIONAL POLICY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC	80
Viktoriia HORDIICHUK	
ABBESS LIUDMYLA (1889–1970): ORGANIZATIONAL AND SPIRITUAL ACTIVITY.....	87
Volodymyr DZOBAK	
FROM MILITARY DISCIPLINE TO UNDERGROUND EVERYDAY LIFE: THE TRANSFORMATION OF CONTROL IN THE UPA AND OUN (JUNE 1945–1949).....	96
Svitlana BILA, Halyna HRYTSENKO	
CONCEPTUAL VIEWS OF Fr. A. WELYKYJ ON THE HISTORY AND ROLE OF THE UKRAINIAN UNION CHURCH.....	109
Svitlana NYZHNYK	
SCIENTIFIC AND ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF ALEXEY SOZINOV IN THE CONTEXT OF THE CRISIS OF THE SOVIET SYSTEM (1960s–1980s).....	117
Oleksandr VITIUK	
INSTITUTIONAL CAPACITY OF TERRITORIAL MIGRATION MANAGEMENT BODIES IN KHERSON REGION AMID RESOURCE SHORTAGES IN 1998–2004.....	124
Mykola-Myroslav BORODIYCHUK	
SOCIAL AND POLITICAL CONSEQUENCES OF THE 2015–2020 ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM FOR LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE LVIV REGION.....	131
Andriy HALYSHYN	
UKRAINIAN LIBERAL-DEMOCRATIC MOVEMENT IN INTERWAR POLAND: PROBLEMS AND DIRECTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH IN MODERN UKRAINE.....	140
REVIEWS	
Marta TYMOSHENKO	
A COMPREHENSIVE OVERVIEW OF RESEARCH ON THE ROMAN FISH SAUCE GARUM.....	147

Ігор ЛІХТЕЙ

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, Україна, індекс 388000 (ihor.likhtei@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5458-7252>

Бібліографічний опис статті: Ліхтей, І. (2026). Подорож чеського містянина Мартина Кабатника до Єрусалима та Каїра в 1491–1492 роках. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.1>

ПОДОРОЖ ЧЕСЬКОГО МІСТЯНИНА МАРТИНА КАБАТНИКА ДО ЄРУСАЛИМА ТА КАЇРА В 1491–1492 РОКАХ

Анотація. *Мета дослідження* – висвітлити передумови, перебіг та наслідки мандрівки чеського містянина Мартина Кабатника до Єрусалима й Каїра та, спираючись на його дорожні нотатки, охарактеризувати спосіб життя тамтешнього населення, передусім християн та євреїв. **Методологічною основою роботи** є принципи історизму та наукової об'єктивності. Використано такі методи: джерелознавчої критики, історико-системний та аналітичний. **Наукова новизна** полягає в комплексному дослідженні подорожі Мартина Кабатника на Близький Схід, яка пролягала також через Львів, однак донині залишалася поза увагою українських учених. **Висновки.** Передумовою для організації подорожі стало прагнення Общини чеських братів знайти спільноту християн, які живуть за принципами давньої церкви. Крім Мартина Кабатника, в мандрівку вирушили Лукаш Празький, Мареш Коковець та Кашпар Бранденбурзький. Подорож пролягала через Краків, Львів, Сучаву до столиці Османської імперії Константинополя (Стамбула), де паломники розділилися. Звідси Мартин Кабатник продовжив шлях до Єрусалима, де провів три тижні, аби відвідати святі місця й дістати уявлення про тамтешнє суспільство. У дорожніх нотатках він акцентує на ставленні мусульман до християн та євреїв як до другосортних етнічних спільнот. Відтак мандрівник з власної ініціативи побував у столиці Мамлюцького султанату – місті Каїр, щоб ознайомитися зі звичаями його жителів. Із Каїра Мартин Кабатник вирушив додому тим самим маршрутом. Ні М. Кабатник, ні його побратими не виявили в східних країнах церковну організацію, яка б існувала на засадах первісного християнства. Вважається, що все побачене й пережите Мартином Кабатником під час мандрівки було записано з його слів другом-нотаріусом Адамом Бакаларжем. Нарис швидко здобув популярність, про що свідчить його багаторазове перевидання. Поза сумнівом, що оприятений матеріал є цікавим джерелом для вивчення історії державних утворень Близького Сходу.

Ключові слова: Чехія, Община чеських братів, Османська імперія, Султанат мамлюків, християни, євреї, мусульмани.

Ihor LIKHTEI

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Antiquity, Middle Ages and History of Ukraine before the modern age, State University «Uzhhorod National University», 3, Narodna Square, Uzhhorod, Ukraine, postal code 88000 (ihor.likhtei@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5458-7252>

To cite this article: Likhtei, I. (2026). Podorozh cheskoho mistianyna Martyna Kabatnyka do Yerusalyma ta Kaira v 1491–1492 rokakh [The journey of the Czech townsman Martyn Kabatnyk to Jerusalem and Cairo in 1491–1492]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.1> [in Ukrainian].

THE JOURNEY OF THE CZECH TOWNSMAN MARTYN KABATNYK TO JERUSALEM AND CAIRO IN 1491–1492

Summary. *The purpose of the scientific study is to highlight the prerequisites, course and consequences of the journey of the Czech townsman Martyn Kabatnyk to Jerusalem and Cairo and, based on his travel notes, to characterize the lifestyle of the local population, primarily Christians and Jews. The methodological basis of the work is the principles of historicism and scientific objectivity. The following methods were used: source criticism, historical-systemic and analytical ones. The scientific novelty lies in the comprehensive study of Martyn Kabatnyk's journey to the Middle East, which also passed through Lviv, but has remained out of the attention of Ukrainian scientists to this day. Conclusions.* *The prerequisite for organizing the trip was the desire of the Community of Czech Brethren to find a community of Christians who live according to the principles of the ancient church. Besides Martyn Kabatnyk, Lukash of Prague, Maresh Kokovets and Kashpar of Brandenburg set off on the journey. The journey ran through Krakow, Lviv, Suchava to the capital of the Ottoman Empire, Constantinople (Istanbul), where the pilgrims divided. From there, Martyn Kabatnyk continued his journey to Jerusalem, where he spent three weeks visiting the holy places and getting an idea of the local society. In his travel notes, he emphasizes the attitude of Muslims towards Christians and Jews as to second-class ethnic communities. Then the traveler, on his own initiative, visited the capital of the Mamluk Sultanate – the city of Cairo, to get acquainted with the customs of its inhabitants. From Cairo, Martyn Kabatnyk set off home using the same route. Neither M. Kabatnyk nor his fellow believers found a church organization in the eastern countries that would exist on the principles of primitive Christianity. It is believed that everything that Martin Kabatnyk saw and experienced during his journey was recorded from his words by his friend, notary Adam Bakalarzh. The essay quickly gained popularity, as evidenced by its multiple reprints. There is no doubt that the published material is an interesting source for studying the history of state formations in the Middle East.*

Key words: *Czechia, Community of Czech Brethren, Middle East, Ottoman Empire, Mamluk Sultanate, Christians, Jews, Muslims.*

Постановка проблеми. У другій половині XV ст. традиції гусизму в Чеському королівстві найбільш послідовно намагалася продовжувати Община чеських братів. Ця спільнота сформувалася в середовищі прибічників одного з ідеологів реформаційного руху – філософа Петера Хельчицького (1390–1460). Він походив із Південної Чехії і за своїми поглядами був близьким до таборитів – радикального крила чеської реформації. Коли ж ідея вдосконалення християнства в душі Божого закону переросла в революційне насилля та збройну боротьбу, П. Хельчицький розійшовся з таборитами й став критикувати їх так само, як і католиків та прихильників інших течій гуситського руху. У своїх працях він описував державу як організоване насильство та відкидав співіснування в соціальній нерівності, адже це суперечить заповідям Христа. Водночас П. Хельчицький усвідомлював неможливість неухильного втілення постулатів Євангелія в земному житті.

Учення П. Хельчицького й стало ідейним підмурком Общини чеських братів. Її було засновано 1457 чи 1458 року тими прихильниками чеської реформації, які розчарувалися в марній спробі утвердити в суспільстві біблійні ідеали. Члени спільноти програмно відокремилися від католицької церкви й обрали своїх старійшин. Найбільш авторитетними були братські конгрегації в Младе Болеславі та Літомишлі (Goll, 1916, s. 3–94; Dějiny země Koruny české I, 2021, s. 243–244; Petrasová, 2003, s. 7).

Усіх членів Общини чеських братів згуртувало бажання спілкуватися з Богом на пряму, так, як це прописано в постулатах ранньої церкви. Водночас у їхньому середовищі виникли принципові розбіжності щодо того, на яких засадах повинна функціонувати така церква (Martina Kabátníka cesta, 1894, s. VII; Nahodl, 1952, s. 154; Vošтік, 2019, s. 6, 11). Тому Літомишльська братська конгрегація вирішила організувати експедицію в східні країни задля пошуку християнських спільнот, які дотримуються правил первісної Святої Церкви, не заплямованої настановами папства та конфесійними суперечками. Передбачалося врахувати їхній досвід духовного життя у створенні Общиною чеських братів власної церковної структури. До складу місії ввійшов і Мартин Кабатник (*Martin Kabátník*), який дістав доручення побу-

вати в Єрусалимі (Blatný, 1993, s. 103). На початку XVI ст. усе побачене й пережите ним під час цієї мандрівки було записано з його слів. Дорожні нотатки Мартина Кабатника, які вийшли друком у 1539 р., містять важливі свідчення про тогочасне життя в державних утвореннях Близького Сходу.

Аналіз досліджень. Після першої публікації нарис Мартина Кабатника перевидавався ще кілька разів (у 1542, 1564, 1577, 1639, 1691 та 1708 роках), що свідчить про його популярність (Važant, Svátek, 2024, s. 344–345). Перше його видання з фаховими коментарями було підготовлене істориком Юстином Вацлавом Прашеком та опубліковане Чеською академією у 1894 році під назвою «Подорож Мартина Кабатника з Чехії до Єрусалима та Каїра в 1491–1492 роках» (Martina Kabátníka cesta..., 1894). Відтоді короткі чи довші уривки з подорожніх заміток М. Кабатника було включено до кількох різних збірок чеської літератури та тематичних антологій.

У 2019 р. узріло світ чергове перевидання праці Мартина Кабатника, яке підготувала Милослава Вайдлова з Інституту чеської мови Академії наук Чеської Республіки разом зі співробітником Регіонального музею в Літомишлі Мартином Боштиком. Книга містить ґрунтовний лінгвістичний аналіз найдавніших рукописної та друкованих версій цього унікального твору. Крім того, оприявлені тут супровідні тексти дають докладну інформацію про життя Мартина Кабатника загалом та про його мандрівку на Близький Схід зокрема (Kabátník, 2019).

Заслугове на увагу видана 2024 р. об'ємна монографія Войтеха Бажанта та Ярослава Сватека, присвячена аналізу середньовічних подорожніх нотаток із чеських земель. Тут міститься також нарис про мандрівку Мартина Кабатника, враження від якої стали, на думку дослідників, улюбленим читвом багатьох поколінь, що зумовлено кількома аспектами. Одним із них є текстова традиція: хоча дорожні замітки М. Кабатника відомі лише з єдиного рукопису, вони кілька разів були надруковані в XVI ст. й пізніше. Другим важливим фактором популярності тексту науковці вважають соціальне середовище автора, його походження та конфесійну орієнтацію: Мартин Кабатник – чех незначного роду, який не сповідував католицизм, тобто це «проста людина з народу». Третім суттєвим аспектом є те, що дорожні нотатки написані розмовною чеською мовою кінця XV ст., без якихось подальших втручань і стилізації (Važant, Svátek, 2024, s. 343–344).

Зазначимо, що в українській історіографії знаходимо лише невелике за обсягом гасло про Мартина Кабатника, підготовлене для біографічного довідника «Чехи в Галичині» (Драбл, 1998, с. 46).

Мета публікації – висвітлити передумови, хід і наслідки мандрівки чеського містянина Мартина Кабатника до Єрусалима й Каїра та, спираючись на його подорожні нотатки, охарактеризувати спосіб життя тамтешнього населення.

Виклад основного матеріалу. Точна дата народження Мартина Кабатника невідома. Ймовірно, він узрів світ у 50-х роках XV ст. у Празі. Щодо його прізвиська, то очевидним є, мабуть, принцип *nomen omen*, позаяк, на думку дослідників, він заробляв на прожиття виготовленням пальт (з чеськ. *kabát* – пальто) (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. VII; Nahodl, 1952, s. 154; Vošтік, 2019, s. 12]. Спочатку Мартин Кабатник був пов'язаний з утраквістською церквою, яка постала в ході гуситської революції. Утраквісти (подобі) виступали за причастя мирян-католиків як хлібом, так і вином. Однак спільнота утраквістів не проявила наполегливості щодо того, аби звести рахунки з римською церквою та подолати зловживання в середовищі своїх священників, проти чого виступав Ян Гус. У 80-х роках XV ст. Мартин Кабатник покинув рідну Прагу й переселився до Літомишля (Jednota bratrská, 1947, s. 9; Nahodl, 1952, s. 154). На той час він, очевидно, переживав духовну кризу, оскільки католицька церква йому не імпонувала, а утраквістичне вчення перестало задовольняти його духовні потреби.

У другій половині XV ст. Літомишль, володарем якого був Богуш II Костка з Поступиць, став провідним центром Общини чеських братів. Саме тут 1475 р. було створено

потужну братську конгрегацію. До цієї спільноти належав і Богуш II Костка з Поступиць, який активно її підтримував. Перебравшись до Літомишля, Мартин Кабатник пристав до Общини чеських братів, сподіваючись, що тут «його сумління буде спокійним» (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. VII; Richlík, 1978, s. 25).

З подальшого життя Мартина Кабатника випливає, що в Літомишлі він, напевно, таки знайшов духовне умиротворення, позаяк залишався там до самої смерті. Відповідно до свідчень джерел, М. Кабатник не спромігся здобути освіту, не вмів писати та не володів латинською мовою, проте був тямущим, проявляв кмітливість і прагматизм (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. VII). Як один із авторитетних членів Общини чеських братів у Літомишлі, він і ввійшов до складу місії, що мала вирушити в подорож у східні країни. Крім Мартина Кабатника, в далеку мандрівку зібралось ще троє осіб: знаний богослов і священнослужитель Лукаш Празький, Марек (Мареш) Коковець, що походив із рицарського стану, та Кашпар, який емігрував до Чехії з Бранденбурзького маркграфства. Кошти для подорожі збирали, як кажуть, усім миром, долучилися до акції як шляхтичі, так і простолюди. Найбільшим благодійником став пан Богуш Костка з Поступиць. Він також випросив від чеського короля короля Владислава II Ягеллончика (1471–1509, у 1490–1516 роках обіймав також угорський престол) необхідні супровідні листи (Goll, 1916, s. 153; Vlatný, 1993, s. 103).

Експедиція вирушила з Літомишля 1 березня 1491 року, помандрувала через володіння Польщі (Краків, Львів), князівства Молдову, Валахію та невдовзі досягла берегів Дунаю, подолавши, відповідно до записів Мартина Кабатника, 208 миль. Коротший шлях через Угорщину, у зв'язку з неспокійною суспільно-політичною ситуацією на її теренах, на той час був неможливим. На жаль, текст нотаток Мартина Кабатника не містить докладної інформації про перебування місіонерів у Львові та й загалом про подорож землями Галичини. У джерелі тільки зазначено, що Львів знаходиться на руській землі (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 3).

Відтак маршрут пролягав через болгарські землі, що перебували під владою Османської імперії. Після трьох тижнів важкої подорожі місія нарешті дісталася до Стамбула (Константинополя), де знаходилася резиденція султана Баязида II (1481–1512). Місто справило на мандрівників незабутнє враження. За розмірами воно було приблизно як три Праги. У Константинополі, як зазначено в нотатках М. Кабатника, є жителі різних віросповідань: греки, римляни, турки та євреї. Представників кожної з цих спільнот дуже багато, але турків та євреїв найбільше. Послідовники тієї чи іншої спільноти та релігії мають тут свої храми й адміністраторів. У турків є багато мечетей, і жоден єврей чи грек-християнин не сміє туди заходити. Але якщо хтось захоче перейти в їхню віру (іслам – *І. Л.*), то турки приймуть кожну таку людину й будуть ставитися до неї доброзичливо, виявляючи любов, підтримуючи фінансово й надаючи іншу допомогу (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 3).

Про турецького султана М. Кабатник говорить, що цей володар дуже «багатий на срібло». При його дворі карбують срібну монету, яка має назву аспер. Своїм воякам та яничарам він щодня платить за службу, і то по-різному: як вважає за потрібне та як кожен заслуговує. Одні отримують сто асперів на день, інші – пів сотні, деякі – 30, бідніші – 20. Для султана є майже звичною справою платити слугам із найнижчим рангом по 20 асперів (оскільки ті не мають нічого спільного з військовою справою), а вже зовсім найбіднішим виділяє чотири аспери на день, – підсумовує М. Кабатник (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 4).

Представникам місії також сподобалися лазні, які вони відвідували щодня, хоча й «нарікали» на плату за вхід (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 4). У записах М. Кабатника є свідчення про заборону на ввезення до Стамбула воску та солі: «...якщо в когось із власників заїжджих дворів знайдуть який-небудь із цих двох товарів, то турки заберуть від нього все, що він має. З того самого моменту буде призначено спеціальних чиновників, які перевірять купців і пильно стежитимуть за ними» (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 4). Про звичаї міста та його правителя, вважає Мартин Кабатник, можна було б написати й більше, однак він повідомляє лише те, в чому переконався достеменно. До прикладу, будь-яка людина, будь-якої віри, незалежно від того, чи є вона християнином, чи іноземцем, якщо має гроші, може

тут придбати гарний будинок на свій смак та насолоджуватися принадами життя (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 4–5).

У Стамбулі шляхи паломників розійшлися: Лукаш Празький попрямував до грецьких земель, Марек Коковець – до Московії, Мартин Кабатник – до Єрусалима. Тільки пан Кашпар залишився в Константинополі, щоб чекати на повернення своїх супутників і підготувати все необхідне для зворотної дороги (Blatný, 1993, s. 103). На своєму шляху, що пролягав сухоходом через Малу Азію, Мартин Кабатник пізнавав життя в Османській імперії та Султанаті мамлюків, який унаслідок битв з османами перебував на межі падіння.

У Константинополі Мартин Кабатник зустрів єврея, який став йому перекладачем. Єврейський гід володів також руською мовою, тож Мартин Кабатник міг спілкуватися з ним принаймні чеською. Цей перекладач єврейського походження, імені якого М. Кабатник не називає, ймовірно, купець, супроводжував його аж до Єрусалима. Добра орієнтація єврея у місцевості та його особисті зв'язки полегшили чеському паломникові шлях. Для Мартина Кабатника вибір саме такого супутника був важливий не лише з цих прагматичних причин, але й через можливість ближче та безпосередньо познайомитися зі становищем євреїв на цих землях. У цьому проявилось надзвичайно відкрите та толерантне ставлення Мартина Кабатника до іншівіців (Nahodl, 1952, s. 158; Veselá-Prudková, 2003, s. 75).

Переправившись через затоку Босфор в районі Кадикой (грецьк. *Халкідон*), Мартин Кабатник разом із пупутником-євреєм приєднався до каравану, що прямував гірською місцевістю до міста Брусси (М. Кабатник подає назву Бурса, за турецькою версією). Це місто було центром торговельних караванних шляхів, і тут знаходився караван-сарай, який Мартин Кабатник описує досить докладно (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 5–6). Подорожуючи володіннями османів, він щиро захоплювався лазнями, які так припали до душі ще в Константинополі. Вони були в кожному великому місті. Крім того, М. Кабатник, очевидно, звик до доброго вина, бо скаржився, що в Туреччині його чомусь мало, до того ж воно досить дороге.

Із Бурси Мартин Кабатник помандрував з караваном далі, в напрямку до Ангори (суч. Анкара). Подорож до Ангори тривало дванадцять днів. В Ангорі, як довідуємося з нотаток, «є багато ремісників, які виготовляють шамлати», тобто тканину з верблюжої вовни. Крім того, «навколо цього міста є великі пустелі, без лісів, а гір тут мало, тільки рівнини. Ангара – велике місто... І це місто, до того ж, належить турецькому султанові. І турецьких земель далі вже немає» (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 6).

Таким чином, Мартин Кабатник перетнув кордон тодішньої Туреччини та попрямував до Кайсері (грецьк. *Кесарія*) через так звану «землю Адзам». Ця територія (між Анкарою та Кесарією) перебувала під контролем державного об'єднання кочових туркменських (огузьких) племен Ак-Коюнлу («білобаранні»). Найбільшої могутності воно досягло за правління Узун-Хассана (1453–1478). У часи подорожі Мартина Кабатника повелителем держави Ак-Коюнлу був Султан-Байсонкур (1490–1492). Він успадкував владу від свого батька Султан-Ягуба (1478–1490), сина Узун-Хассана (Blatný, 1993, s. 103; Woods, 1998, p. 202).

Караван рухався довгою пустелею, з надзвичайно бідною на рослинність землею, де, за словами автора подорожі, «немає ні хліба, ні дров, а замість дров сушать коров'ячий гній і на такому вогні варять та печуть хліб. У них також мало іншого хліба, крім ячмінного, та й той чорний, як вугілля... У них також у країні немає млинів, бо в землі мало води. Тому вони мелють ячмінь на жорнах. Вони також, зазвичай, не просіюють борошно, а розбавляють його водою та роблять з нього маленькі коржикі; і кладуть їх на сковороду, а під цю сковороду підкладають коров'ячий гній, і це їхня піч, і я не бачив у них інших печей. А що не встигло допектися на цьому вогні, те сушать потім на сонці. Я думаю, що цей хліб, відповідно до їхніх звичаїв, добрий для них; тоді як нам він видавався дуже гірким; та коли нічого іншого не було, він годився також. А коли наші сарни хотіли пити воду, нам доводилося її у них купувати» (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 6–7).

На початку листопада 1491 р. караван, з яким подорожував Мартин Кабатник, досяг Кайсері (у нотатках це місто названо «Байсар»). Тут на місіонера гнітюче враження справили

наслідки нещодавньої війни, яка велася між мамлюцьким султаном Ал-Ашраф Кайт-беєм (1468–1496) та турецьким володарем Баязидом II (The Cambridge History, 1999, p. 295–296). Про правителя Кайсері він повідомляє, що той має багато підданих і золота та дуже могутній. Турецький султан уклав з ним договір і дотримується цих домовленостей донині» (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 7).

Відтак караван, з яким мандрував Мартин Кабатник, продовжив свій шлях і невдовзі через Мараш (нині Кахраманмараш на півдні Туреччини) та Антиохію дістався до міста, означеного в подорожніх нотатках як Галата. На думку дослідників, ідеться про Алеппо, головне місто Сирії (Nahodil, 1952, s. 158). За словами М. Кабатника, «місто гарне та укріплене, стіна навколо нього добротна, а рів глибокий; посеред міста – висока гора, а на тій горі – замок». На той час Алеппо й справді було багатим містом, центром караванних торгових шляхів, на що М. Кабатник також звернув увагу: «В тому місті ми знайшли всілякі речі (...), особливо багато купецького краму; бо в тому місті є великі склади торгівців з багатьох країн» (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 8).

В Алеппо довелося затриматися на три тижні в очікуванні на повернення з Константинополя канцлера єгипетського мамлюцького султана. Караван не міг рухатися далі, доки не отримав дозволу від канцлера, який перебував із посольством у турецького султана. Коли ж канцлер повернувся, то Мартин Кабатник був вражений його надзвичайно багатим дорожнім спорядженням, якого до того в житті не бачив. Усе необхідне для потреб канцлера та його почту транспортували триста вправних коней та двісті в'ючних верблюдів, а також дванадцять дромедарів, «покрытих золотом», на яких «були сідла, всі позолочені, та стремена з чистого золота, вуздечки й головні убори (...) та всі інші речі – зроблені із золота» (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 8).

З Алеппо шлях пролягав далі на південь, і невдовзі М. Кабатник та його перекладач дісталися Дамаска. Мандрівник укотре був вражений розмірами міста, яке було навіть більшим за Константинополь. Дамаск Мартин Кабатник описує як «місто, багате на все і на воду, бо до нього стікаються сімдесят два струмки. Воно також дуже багате на купецькі товари (...) і в ньому живуть торгівці з різних країн, відомих нам і невідомих». Він стверджує, що в Дамаску є вдосталь хліба, вина, м'яса та іншого краму, але араби не п'ють вина та «дуже зляться на тих, хто його п'є, особливо на гостей і чужинців» (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 10). Вразило М. Кабатника й те, що в околицях Дамаска дозріває велика кількість фруктів, які продаються на місцевому ринку та імпортуються в інші регіони, навіть аж до Єгипту. Однак усі товари доправляють на верблюдах, а не на возах, бо їх тут немає (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 10).

У Дамаску Мартин Кабатник звернув увагу також і на наявність міських укріплень. Зрештою, цим питанням паломник переймався й під час перебування в інших містах. Він повідомляє, що Дамаск оточений стіною, як і Прага, однак не скрізь, бо місто іноді захоплювали нападники й значну частину стіни було зруйновано та так і не відновлено. Крім іншого, Мартин Кабатник також цікавиться східним правосуддям і відзначає, що в Дамаску посеред ринкової площі стоїть шибениця, і тут здійснюються покарання за мерзенні провини. Відтак він розповідає про найбільш поширені способи розправи над злочинцями (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 10).

У Дамаску Мартин Кабатник відсвяткував новий, 1492-й, рік і залишався там разом зі своїм супутником та караваном до свята Стрітіння Господнього. З Дамаска караван вирушив у напрямку до міста Цфат, потім перетнув річку Йордан та дістався Рамлі. Тут, у Рамлі, Мартин Кабатник і його супутник залишили караван, що прямував до Єгипту, та найняли провідника, з яким приблизно в середині лютого 1492 р. нарешті дійшли до Єрусалима. У такому омріяному Єрусалимі з ними стався неприємний інцидент. Їхній провідник звернувся до місцевої влади зі скаргою на те, що двоє іноземців вкрали його гроші. Ні Мартин Кабатник, ні його попутник не знали місцевої мови, що ускладнювало ситуацію. Зрештою, вони заплатили провідникові-зłodієві 14 золотих, аби уникнути розправи. Проте правитель Єрусалима дові-

дався про цю справу й розпочав власне розслідування. У результаті брехун-шахрай дістав п'ятдесят ударів батоном, але не зізнався в наклепі, та після ще п'ятдесяти ударів усе-таки визнав свою вину. Тож Мартинові Кабатникові та його супутникові неабияк пощастило, адже, відповідно до місцевих законів, якщо підозрюваний не зізнався би після ста ударів, то на них очікувало б таке ж покарання. Гроші їм повернули, а злодій дістав ще сто ударів батоном. Потім його стратили. (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 12–13). Цей випадок засвідчує надзвичайну суворість ісламського законодавства щодо лиходіїв та водночас справедливе ставлення до чужоземців.

У Єрусалимі Мартин Кабатник спочатку зупинився в караван-сараї, а пізніше вирушив до францисканського монастиря на горі Сіон, де пробув кілька днів. У Єрусалимі Мартин Кабатник відвідав багато святих місць, про що довідуємося з його нотаток. З Єрусалима він також здійснив подорож до Віфлеєма. Чи не найбільше враження на нього справили відвідини храму Гробу Господнього. Мандрівник утішився з того, що тамтешній чернець, зваживши на його вмовляння, взяв його з собою, коли мусульманин, який опікувався гробницею та церквою, дав згаданому монахові ключі, аби той полагодив освітлення. Тому М. Кабатникові не довелося платити за відвідини храму мусульманинові стільки, скільки дають інші. Попри те, що М. Кабатник був тут недовго і навіть не мав офіційного дозволу на відвідини від мусульманина, він ретельно все оглянув. Його приємно зворушило, що тут «усе просте, старовинне, без прикрас, без жодного вигадливого оздоблення, як це прийнято робити в інших країнах, де прикрашають різні таїнства». Але ганьба полягає в тому, що пілігрими всюди повинні платити мусульманам, тому «бідний паломник, який не має золота, точно не побачить гробу Господа Христа» (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 15–16; Petráček, 1957, s. 151).

Мандрівник також розповів про те, як влада пригноблювала єврейські та християнські спільноти, що проживали в Єрусалимі. У цьому контексті М. Кабатник пояснив причини добровільного, але негідного існування євреїв: «І тому вони мучать їх, як хочуть, бо язичники (мусульмани – *I. L.*) знають, що євреї тримаються й твердять, що це свята земля, обіцяна їм, і ті (...) не хочуть її полишати». Євреям Єрусалима, зокрема, не дозволялося будувати новий дім на місці свого напівзруйнованого помешкання, якщо вони не сплатили відповідну суму. Гостре око Мартина Кабатника не оминуло навіть такі буденні справи, як повсякденне вбрання єврейських жителів Єрусалима; за його словами, воно не відрізнялося від одягу євреїв у Чехії. Дружнє ставлення Мартина Кабатника до євреїв, яке підтримував його супутник, мало й свої межі. Він, зокрема, вважав, що проживання поблизу святих місць не гарантує добродісного способу життя. А тому не поділяв думку про те, що євреї, які добровільно проживають в Єрусалимі, є більш моральними, ніж їхні одновірці в Чехії чи деінде (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 18).

Як і в інших містах, Мартин Кабатник звертає увагу на торгівлю та комерційну діяльність у Єрусалимі. За його словами, більшість купців – араби («язичники»). А ось «євреї та християни ведуть між собою слабу торгівлю, бо в Єрусалимі мало ремісників, а це тому, що немає доріг, тож займатися торгівлею людям там важко». А ще мандрівник переймається питанням водопостачання, яке є таким проблемним на Сході: «В Єрусалимі немає ні проточної води, ні криниць, і місто дуже бідне на воду; у них є багато цистерн, і коли йде дощ, кожен дуже старанно наповнює свої цистерни, як може, щоб вистачало води до наступного дощу» (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 18).

В Єрусалимі Мартин Кабатник пробув три тижні. Відтак розпрощався зі своїм попутником-євреєм і вирушив із торговим караваном через Хеврон, Газу, Ель-Аріш та Факус до Каїра, столиці Мамлюцького султанату. Подорожуючи в цьому напрямку, Мартин Кабатник, зупиняючись у різних місцях, нарікає на високі ціни й зізнається, що купляв лише фініки та хліб, бо все інше було суттєво дорожче, ніж у Чехії. Мандрівник також спростував чутки про тамтешні райські струмки, з яких тече дуже добра питна вода. Він фактично визнав, що на місцевому пустельному ландшафті ця вода справді є цінним і смачним нектаром (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 19–22).

На початку березня 1492 р. Мартин Кабатник прибув до Каїра. Тут він ознайомився з місцевим звичаєм, відповідно до якого паломники повинні були пішки пройти через усе місто, інакше їхнє майно підлягало конфіскації. Він був неабияк вражений розмірами міста й нарахував тут дванадцять основних вулиць. За свідченнями місцевих жителів, на кожній вулиці було по дванадцять тисяч будинків. Мандрівник не хотів у це вірити, й усі з нього сміялися, коли він зізнався, що планував пройти все місто за один день (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 22–23). Крім того, М. Кабатник також був дуже здивований звичкою місцевого населення харчуватися публічно. Через брак дров та іншого палива їжу готували не в окремих домогосподарствах, а на численних громадських кухнях Каїра. Про те, як вони були облаштовані, довідемося з подальшого опису М. Кабатника: «На деяких кухнях смажать лише баранів, і нічого іншого». Іноді таку страву продають протягом трьох днів. Він також купив за один аспер порцію баранини, але мусив її викинути, бо вона здалася йому недосмаженою (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 33).

Під час перебування в Каїрі Мартин Кабатник намагався з'ясувати, чи йдуть тут дощі. Йому відповіли, що дуже рідко. Він також запитав містян про зимову пору року, але вони про неї нічого не знали. Коли ж М. Кабатник став розповідати про те, що в нього вдома в цей час дуже холодно й річка замерзає так сильно, що по ній можна їздити возом, то ніхто йому не йняв віри. Всі сприймали його за божевільного (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 32). У Каїрі він уперше побачив тварину, яку місцеві жителі назвали д'явантом (*dyawant*). З опису М. Кабатника випливає, що це був жираф (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 35).

Наприкінці березня 1492 р., після двадцятиденного перебування в Каїрі, мандрівник вирушив із караваном назад до Єрусалима. У дорозі загинуло двоє людей, яких було таємно поховано вночі, бо за звичаєм караван втратив би все своє майно, якби місцевий чиновник довідався про це. У Єрусалимі місіонер перебував близько десяти днів. Після Великодня Мартин Кабатник тим же шляхом, а саме через Дамаск, Алеппо та Бруссу, прибув до Константинополя, а в листопаді 1492 р. він та його попутники дісталися до Літомишля (Martina Kabátníka cesta..., 1894, s. 35–36; Vlatný, 1993, s. 104).

Після повернення на батьківщину Мартин Кабатник здобув щире повагу в середовищі своїх одновітців та сусідів і прожив ще 11 років. У 1501 р. він разом із дружиною Алжбетою придбав будинок у районі Нового міста Літомишля, але 1503 року помер. Вважається, що перед смертю М. Кабатник устиг надиктувати спогади зі своєї незабутньої подорожі другові, літомишльському нотареві Адамові Бакаларжу. Як відомо, 1539 р. їх було опубліковано. Відтоді, як уже згадувалося, дорожні нотатки Мартина Кабатника перевидався кілька разів і були дуже популярними. Оригінал рукопису твору Мартина Кабатника, оформлений Адамом Бакаларжем, зберігається в бібліотеці митрополичої капітули в Празі (Ramátky archaeologické a místopisné, 1874, s. 43–44; Nahodl, 1952, s. 155–157).

Аналіз публікації Мартина Кабатника засвідчує, що він був людиною простою і практичною, доброзичливою й товариською, богобійною та старанною. Можливо, мандрівник і не вражає читача своєю глибокою вченістю, та йому, безумовно, не бракувало відваги та бажання пізнати незвідане, аби вирушити у важку подорож, що вимірювалася 1000 милями (близько 7000 км). Можна тільки уявити, наскільки щиро Община чеських братів переймалася реалізацією мети цієї мандрівки, передумовою для якої стало прагнення довести, що послідовники їхньої християнської спільноти не є свавільними сектантами, а, навпаки, спадкоємцями первісної церкви, яка, на їхню думку, десь у світі все ще існує (Vlatný, 1993, s. 104).

Проте місія до східних церков не принесла жодної користі для Общини чеських братів. Принаймні так можна припустити, виходячи із замовчування джерел та деяких натяків у творах брата Лукаша з Праги. Він, зрештою, дійшов до переконання, що оновлення церкви в Общині чеських братів відбулося, тож їм немає чого навчитися в інших. У такий спосіб Лукаш із Праги висловився про результат багаторічного досвіду, збагаченню якого сприяла й подорож їхніх вірників до східних земель 1491–1492 років (Goll, 1916, s. 154).

Висновки. На початку 90-х років XV ст. конгрегація Общини чеських братів у Літомишлі організувала місію в східні країни задля пошуку християнських спільнот, які дотримуються духу й букви первісної Святої Церкви. Четверо паломників вирушили в подорож у березні 1491 р. та разом дійшли до Константинополя, звідки один із них (Лукаш Празький) попрямував до грецьких земель, другий (рицар Мареш Коковець) – у Московію, третій (Мартин Кабатник) – до Єрусалима, а четвертий (Кашпар) залишився в Константинополі, де мав чекати на побратимів. Подорож на Схід, природно, викликала великий ажіотаж в Общині чеських братів. Після повернення пілігримів у спільноті жваво обговорювали те, що їхні одновірці побачили та пережили під час своєї небезпечної мандрівки. Хоча жоден із них не знайшов там нічого особливого з того, задля чого було організовано місію, Мартин Кабатник залишив нащадкам опис подорожі з Чехії до Єрусалима та Каїра. Загальний рівень освіти та знань М. Кабатника був поверховим, тому в його дорожніх нотатках бракує ширшого суспільно-історичного контексту. Однак, як людина прониклива й практична, Мартин Кабатник звертає увагу на державний устрій, розміри і зовнішній вигляд міст мусульманського Сходу, описує етнічний склад населення, його повсякденне життя та заняття. Пам'ятаючи про свою місію, він також повсюдно вивчав питання співіснування релігійних громад, передусім християн та євреїв, в умовах панування ісламу. Опрацювання подорожніх заміток засвідчує, що в Османській імперії та Султанаті мамлюків ці спільноти, попри позірну віротерпимість, перебували в дещо пригніченому становищі. Водночас слід зазначити, що ні Мартин Кабатник, ні його побратими так і не виявили у східних країнах церковну організацію, яка б існувала на засадах первісного християнства. У **перспективі** доцільним є більш докладний аналіз етнографічного аспекту подорожніх нотаток Мартина Кабатника.

Джерела та література

- Дрбал, А.** (1998). Кабатнік (Kabátník) Мартін. *Чехи в Галичині: Біографічний довідник*. Львів : Центр Європи, 46.
- Bažant, V., Svátek, J.** (2024). *Středověké cestopisy v Českých zemích*. Praha : Univerzita Karlova-Filozofická fakulta, 452 s.
- Blatný, R.** (1993). Cesta Martina Kabatníka z Čech do Jerusaléma. *Nový Orien*, 4, 103–104.
- Bošтік, M.** (2019). Jednota bratrská, Litomyšl a Martin Kabátník. *Kabátník Martin. Cesta z Čech do Jerusaléma a Egypta r. 1491–1492*. Ed. Miloslava Vajdlová. Litomyšl: Regionální muzeum; Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR: H. R. G.: Arbor vitae societatis, 5–15.
- Dějiny země Koruny české I. Od pravěku po období rekatolizace.* (2021). 10, aktualizované a doplněné vydání, Petr Čornej a kolektiv. Praha: Paseka, 415 s.
- Goll, J.** (1916). *Chelčický a Jednota v XV. století*. Praha: Historický klub, 328 s.
- Jednota bratrská.* (1947). Praha: Úzká rada Jednoty bratrské, 90 s.
- Kabátník, M.** (2019). *Cesta z Čech do Jerusaléma a Egypta r. 1491–1492*, ed. Miloslava Vajdlová. Praha-Litomyšl: Regionální muzeum v Litomyšli – Ústav pro jazyk český AV ČR – H. R. G., spol. s. r. o. – Arbor Vitae, 175 s.
- Martina Kabatníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492.* (1894). Vyd. Prášek J. V. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 39 s.
- Nahodil, O.** (1952). Místo a význam cestopisu Martina Kabatníka v dějinách české etnografie. *Český lid*. Ročník 39. Číslo. 7–8. S. 152–164; Číslo. 9–10. S. 202–211.
- Památky archaeologické a místopisné.* (1874). Organ Archaeologického sboru Musea království Českého a Historického spolku v Praze. Praha: Archaeologický sbor Musea království Českého, Číslo 1. 80 s.
- Petráček, K.** (1957). Čtyři poutníci jerusalemské. *Nový Orient*. Ročník XII, 10, 151–152.
- Petrasová, K.** (2003). Jiří z Poděbrad a Jednota bratrská. *Paginae historiae 11*. Sborník Státního ústředního archivu v Praze, 5–31.
- Richlík, A. J.** (1978). Odvážná cesta Martina Kabatníka. *Český bratr*. Časopis Českobratrské církve evangelické. Ročník 54. Číslo. 2, S. 25–27.
- The Cambridge History of Egypt*. Vol. 1. Islamic Egypt, 640–1517. (1998). Edited by Carl F. Petry. Cambridge University Press, 618 p.
- Veselá-Prudková, L.** (2003). Židé a česká společnost v zrcadle literatury. Praha: Lidové noviny, 155 s.
- Woods, J. E.** (1999). *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*. Salt Lake City: University of Utah Press, 343 p.

References

- Drbal, A.** (1998). Kabatník (Kabátník) Martin [Kabatník (Kabátník) Martin]. *Chekhy v Halychyni. Biohrafichnyi dovidnyk*. Lviv: Tsentr Yevropy [in Ukrainian].
- Bažant V., Svátek J.** (2024). *Sředověké cestopisy v Českých zemích [Medieval travelogues in the Bohemian Lands]*. Praha: Univerzita Karlova-Filozofická fakulta, 452 s. [in Czech].
- Blatný, R.** (1993). Cesta Martina Kabatníka z Čech do Jerusaléma [Martin Kabatník's journey from Bohemia to Jerusalem]. *Nový Orient*, 4, 103–104. [in Czech].
- Bošтік M.** (2019). Jednota bratrská, Litomyšl a Martin Kabátník [Brotherhood Unity, Litomyšl and Martin Kabátník]. *Kabátník Martin. Cesta z Čech do Jerusaléma a Egypta r. 1491–1492*. Ed. Miloslava Vajdlová. Litomyšl: Regionální muzeum; Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR: H. R. G.: Arbor vitae societas, 5–15. [in Czech].
- Dějiny zemí Koruny české I. Od pravěku po období rekatolizace [History of the lands of the Bohemian Crown I. From prehistory to the period of re-Catholicization]*. (2021). 10, aktualizované a doplněné vydání. Praha: Paseka, 415 s. (in Czech).
- Goll, J.** (1916). *Chelčický a Jednota v XV. století [Chelčický and Unity in the 15th century]*. Praha: Historický klub, 328 s. [in Czech].
- Jednota bratrská [Brotherhood unity]*. (1947). Praha: Úzká rada Jednoty bratrské, 90. [in Czech].
- Kabátník, M.** (2019). *Cesta z Čech do Jerusaléma a Egypta r. 1491–1492 [Journey from Bohemia to Jerusalem and Egypt, 1491–1492]*. Ed. Miloslava Vajdlová. Praha – Litomyšl: Regionální muzeum v Litomyšli – Ústav pro jazyk český AV ČR – H. R. G., spol. s r. o. – Arbor Vitae, 2019. 175 s. [in Czech].
- Martina Kabátníka cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492 [Martin Kabátník's journey from Bohemia to Jerusalem and Cairo in 1491–1492]*. (1894). Vyd. Prášek J. V. Praha, Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 39 s. [in Czech].
- Nahodil, O.** (1952). *Místo a význam cestopisu Martina Kabátníka v dějinách české etnografie [The place and significance of Martin Kabátník's travelogue in the history of Czech ethnography]*. *Český lid*, 39 (7–8, 9–10), 152–164, 202–211. [in Czech].
- Památky archaeologické a místopisné [Archaeological and topographic monuments]*. 1874. Organ Archaeologického sboru Musea království Českého a Historického spolku v Praze, 1, 80 s. [in Czech].
- Petráček, K.** (1957). Čtyři poutníci jerusalémsťi [Four Pilgrims of Jerusalem]. *Nový Orient*, XII (10), 151–152. [in Czech].
- Petrasová, K.** (2003). Jiří z Poděbrad a Jednota bratrská [George of Poděbrady and the Unity of Brethren]. *Paginae historiae II*. Sborník Státního ústředního archivu v Praze, 5–31. [in Czech].
- Richlík, A. J.** (1978). Odvážná cesta Martina Kabatníka [The courageous journey of Martin Kabatník]. *Český bratr. Časopis Českobratrské církve evangelické*, 54 (2), 25–27. [in Czech].
- The Cambridge History of Egypt. Vol. 1. Islamic Egypt, 640–1517*. (1998). Edited by Carl F. Petry. Cambridge University Press, 618 p.
- Veselá-Prudková L.** Židé a česká společnost v zrcadle literatury. Praha: Lidové noviny, 2003. 155 s. [in Czech].
- Woods, J. E.** (1999). *The Aqqyunlu: Clan, Confederation, Empire*. Salt Lake City: University of Utah Press, 343 p.

Дата першого надходження статті до видання: 22.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до ліцензії відкритого доступу Creative Commons Attribution 4.0 International License

Юрiї СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 38, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/E-5136-2018>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю. (2026). Насельники Підгорецького василіянського монастиря 1739–1779 рр.: просопографічний огляд. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.2>

НАСЕЛЬНИКИ ПІДГОРЕЦЬКОГО ВАСИЛІЯНСЬКОГО МОНАСТИРЯ 1739–1779 РР.: ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Анотація. *Мета дослідження* – на підставі зібраних фрагментарних документальних згадок про насельників Підгорецької василіянської обителі провести реконструкцію їхнього життєвого шляху за усталеною схемою: час і місце народження, батьки, світська освіта, час і місце вступу до новіціату, складення аскетичних обітів, проходження чернецих студій, отримання різноступеневих свячень, духовна мобільність по монастирях Святопокровської провінції, виконання різнотипових обов'язків, час та місце смерті. **Методологія дослідження.** Для проведення дослідження використано історико-біографічний та просопографічний методи. **Наукова новизна** вбачається в узагальненні біографічних відомостей про насельників Підгорецької обителі для визначення типових просопографічних характеристик василіянського чернецтва. **Висновки.** Чисельність насельників Підгорецької обителі коливалася від 8 до 12 монахів. Загалом з обителю пов'язали своє духовне служіння впродовж 1739–1779 рр. 66 іноків (43 ієромонахи та 23 брати-професи). За територіальним походженням переважали вихідці із Руського, Волинського та Подільського воєводств колишньої Речі Посполитої. Більшість походили із теренів Львівської єпархії. За віковими показниками більшість майбутніх іноків обрали аскетичне служіння у межах 21–30 років. На момент проживання у Підгірцях більшість із них ще не набула понад десятирічного досвіду духовного служіння по різних монастирях Василіянського Чину. Відповідно, чисельну перевагу у монастирській спільноті становили ченці, що досягли 20–50 років земного життя. Особовий склад спільноти оновлювався переважно через два роки на 25–50 %. Незначна частина (25 %) майбутніх аскетів до вступу в монастир отримала світську освіту (поетика, риторика, філософія). Прийняття до Василіянського Чину сприяло здобуттю ними духовної освіти (школа новіціату, студії з риторики, філософії, теології). Зафіксовано три випадки вступу до монастиря світських священиків-вдівців. Перебування у Василіянському Чині накладало на насельників обителі цілу низку адміністративних, господарських, церковних та освітніх обов'язків. Перспективним напрямом подальших студій вважаємо віднайдення та опрацювання документації особового походження (щоденників, звітів, листування), які б значно доповнили біографічні відомості про насельників Підгорецького монастиря.

Ключові слова: василіянин, чернецтво, послушник, брат, отець, новіціат, студії, свячення, біографія, просопографія.

Yurii STETSYK

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 38, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/E-5136-2018>

To cite this article: Stetsyk, Yu. (2026). Naselnyky Pidhoretskoho vasyliianskoho monastyria 1739–1779 rr.: prosopohrafichni ohliad [Residents of the Pidhoretsk Vasylian Monastery 1739–1779: a prosopographic overview]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian historical studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.2> [in Ukrainian].

RESIDENTS OF THE PIDHORETSK VASYLIAN MONASTERY 1739–1779: A PROSOPOGRAPHIC OVERVIEW

Summary. *The purpose of the study is to reconstruct the life paths of the inhabitants of the Basilian monastery in Pidhirtsi based on fragmentary documentary references, following a standard pattern: time and place of birth, parents, secular education, time and place of entry into the novitiate, taking of ascetic vows, completion of monastic studies, receiving various degrees of ordination, spiritual mobility among the monasteries of the Holy Protection Province, performance of various duties, time and place of death.* **Research methodology.** *Historical-biographical and prosopographical methods were used to conduct the research.* **The scientific novelty** *lies in the generalisation of biographical information about the inhabitants of the Pidhirtsi monastery to determine the typical prosopographical characteristics of Basilian monasticism.* **Conclusions.** *The number of inhabitants of the Pidhirtsi monastery ranged from 8 to 12 monks. In total, 66 monks (43 hieromonks and 23 professed brothers) were associated with the monastery during their spiritual service between 1739 and 1779. In terms of territorial origin, most of them came from the Ruthenian, Volhynian, and Podolian voivodeships of the former Polish-Lithuanian Commonwealth. Most came from the Lviv diocese. In terms of age, most of the future monks chose ascetic service between the ages of 21 and 30. At the time of their residence in Pidhirtsi, most of them had not yet acquired more than ten years of experience in spiritual service in various monasteries of the Basilian Order. Accordingly, monks aged 20–50 constituted the majority of the monastic community. The community's membership was renewed by 25–50 % every two years. A small proportion (25 %) of future ascetics received a secular education (poetics, rhetoric, philosophy) before entering the monastery. Admission to the Basilian Order contributed to their spiritual education (novitiate school, studies in rhetoric, philosophy, theology). There are three recorded cases of secular priests who were widowers entering the monastery. Membership in the Basilian Order imposed a number of administrative, economic, ecclesiastical, and educational duties on the inhabitants of the monastery. We consider the discovery and study of personal documents (diaries, reports, correspondence) that would significantly supplement the biographical information about the inhabitants of the Pidhirtsi Monastery to be a promising direction for further studies.*

Key words: *Basilian, monasticism, novice, brother, father, novitiate, studies, ordination, biography, prosopography.*

Постановка проблеми. Дослідження монастирів як осередків духовності, освіти та науки не можливе без вивчення їхніх насельників, які жертвували більшу частину свого земного життя на поширення Божої прослави та творення правдивих ідеалів любові у християнських аскетичних спільнотах. В умовах ранньомодерної епохи, сповненої війн та соціальних потрясінь, монастирі ставали осередками пошуку досконалих християнських цінностей, покликаних врятувати суспільство від занепаду та руйнації. Досконала молитва дарувала душевну рівновагу та спокій у пошуку адекватних шляхів для вирішення соціальних конфліктів. Замкнений монастирський простір дарував молодому рекрутанту до чернецтва можливість зосередитися над своїм внутрішнім світом, шукати шляхи свого духовного вдосконалення, ізолюватися від світських клопотів та проблем. Під час аскетичного вишколу кандидат в іноків змінював свої погляди на життя і набував навичок щодо укладу новообраного стилю поведінки. Ця подвижницька праця залишається досі малодослідженою, оскільки до нашого часу дійшли досить фрагментарні біографічні відомості про іноків, що

було зумовлено їхньою скромністю та самотністю. Адже чернецтво не прагнуло визнання та слави серед світського соціуму. Навпаки, воно прагнуло усамітнитися та в тиші і душевному спокої молитися за порятунок ранньомодерної людини, яка піддавалася впливам ідей просвітництва, занедбання віри за щоденними клопотами та поступовим переходом до раціональних філософських роздумів. І саме завдяки відданій, наполегливій праці чернецтва вдалося впродовж століть зберегти основні ідеали і засади християнського життя. Відповідно, нині настала необхідність зібрати досить розпорошені особові відомості про іноків Підгорецького монастиря ранньомодерної епохи, щоби провести початкову реконструкцію їхніх підставових біограм, які стануть стартовим майданчиком для подальших документальних пошуків, щоб доповнити фрагментарні біографічні довідки більш розлогими життєписами про василіянське чернецтво, яке проживало в різні історичні епохи, переживаючи як здобутки, так і занепад, як підтримку світських ктиторів, так і переслідування від різних окупаційних адміністрацій, як відносний спокій, так і грандіозні реформи. Ці виклики історичного часу, незважаючи на відмежованість від світу, більшою чи меншою мірою впливали на діяльність василіянського чернецтва. Адже це згромадження не було цілком компліативним, оскільки взаємодіяло зі світськими людьми через духовне служіння, провадження шкіл для світської молоді. Тож їхня багатоаспектна праця для потреб суспільства заслуговує на особливу увагу, потребує розгляду крізь призму реконструкції життєписів василіянського чернецтва.

Аналіз досліджень. Для проведення історико-просопографічного дослідження використано загальні праці з історії Василянського Чину (Ваврик, 1979, Патрило, 1992, Lorens, 2014), які допомагають розкрити основні етапи розвитку Василянського Чину та монастирів, які входили до нього. Нижня межа дослідження пов'язана з утворенням у 1739 р. окремої чернечої територіально-адміністративної одиниці – Святопокровської провінції. Із цього часу до нашого часу зберігся чорновий варіант протоколу візитаційного обстеження Підгорецької обителі від 17 вересня 1739 р., в якому подано особові характеристики її насельників (ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1194). Наступним джерелом є протоколи розслідування поведінки ігуменів Підгорецької обителі від 1749 р. та 1750 р., які подають різнобічні оцінки праці не тільки місцевого настоятеля, але й іноків монастирської спільноти, які представляли особисті свідчення перед делегованою візитаційною комісією (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia). Повні переліки особового складу підгорецької спільноти віднаходимо у спеціально укладених та виданих Провінційною Управою каталогах монастирів та чернецтва Святопокровської провінції за різні роки другої половини XVIII ст.: 1754, 1773/1774, 1775/1776, 1776/1777, 1777/1778, 1778/1779 рр. (*Catalogus, 1754, 1773, 1775, 1776, 1777, 1778*). Особову інформацію із цих каталогів вважаємо найбільш верифікованою та систематизованою. Наступним джерелом є «Алфавітний каталог василіянського чернецтва Святопокровської провінції», укладення якого було розпочато у 1766 р. провінційним секретарем Атанасієм Пйотровським у вигляді біограм іноків (ВР ЛНБ, ф. 3, од. зб. МВ-435, 436, 614). Однак представлена в ньому біографічна інформація потребує наукової верифікації, оскільки трапляються неточності в окремих датах, та суттєвого доповнення, тому що більшість описів духовних служінь іноків не доведені до часу смерті. Добротним джерелом для встановлення і верифікації року смерті василіянського чернецтва слугують опубліковані витяги з монастирських пом'яників та поминальні таблиці, які набули поширення по монастирях Святопокровської провінції у розглядуваний період (Лось, Сінкевич, 2014). Із наведеного переліку джерельної бази помітно, що існують можливості для укладення біограф підгорецького василіянського чернецтва.

Мета статті – на підставі зібраних фрагментарних документальних згадок про насельників Підгорецької василіянської обителі провести реконструкцію їхнього життєвого шляху за усталеною схемою: час і місце народження, батьки, світська освіта, час і місце вступу до новіціату, складення аскетичних обітів, проходження чернечих студій, отримання різноступеневих свячень, духовна мобільність по монастирях Святопокровської провінції, виконання різнотипових обов'язків, час та місце смерті.

Виклад основного матеріалу. У 1739 р. Підгорецька унійна обитель змінила своє юрисдикційне підпорядкування. До цього часу вона перебувала у підпорядкуванні Львівського унійного владики. У цьому році відбулося переведення єпархіальних монастирів у відання протоархимандрита Конгрегації Покрови Матерії Божої, яка у 1743 р. об'єдналася із Конгрегацією Пресвятої Тройці для утворення одного Чину Святого Василя Великого (далі – ЧСВВ). І впродовж 1739–1780 рр. розглядувана обитель належала до Святопокровської Провінції ЧСВВ (Патрило, 1992, с. 196).

Перші візитаційні відвідини до Підгорецького монастиря відбулися 17 вересня 1739 р. за урядування новообраного протоархимандрита Патрикія Жиравського. На цей час в обителі мешкало 12 іноків (9 отців та 3 брати). Серед монастирської спільноти переважали досвідчені ієромонахи (5 осіб), які провадили аскетичне життя вже понад 15 років. Дехто з них (о. Йосиф Антонович був найстаршим за віком серед насельників – 68 р.) виконував обов'язки духовного наставника для послушників (світських юнаків, які проходили підготовку до чернечого життя) (ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1194, арк. 11). У цей перехідний період (1739–1743) ще зберігалася школа чернечих старців, яка діяла як виховна інституція із попереднього православного періоду (для Львівської єпархії офіційний перехід до унії відбувся не так вже давно, у 1700 р.). Тож кращі надбання попередньої епохи продовжували ще тривалий час діяти і в унійний період. Так відбулося із школою старців, яка продовжувала вважатися у монастирській спільноті найбільш авторитетною інституцією, що на практиці ознайомлювала кандидатів до чернецтва з основами аскетичного укладу життя. Відповідно, отцям-старцям довіряли проводити випробовування і виховання кандидатів до чернечого стану. На жаль, візитатор не згадує жодних осіб, які би проходили такий вишкіл у Підгірцях станом на 1739 р. Натомість згадує про трьох братів, які вже склали аскетичні обіти і вже певний час були професами Підгорецької обителі (ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1194, арк. 11). Отже, в той час існувала ще практика підготовляти послушників до складення чернечих обітів у монастирі, до якого юнак зголосився вступати. І тільки з утворенням об'єднаного ЧСВВ постала необхідність у запровадженні школи новіціату при окремих монастирях для виховання кандидатів у чернецтво.

Особливу увагу візитатор звертав на дотримання монахами Підгорецької обителі духовних практик. Зокрема, зазначає регулярну участь іноків монастирської спільноти у щоденних богослужіннях, що відповідало добовому, тижневому та річному колу молитовних практик. Щоби думки і вчинки монахів відповідали християнським заповідям та церковним правилам, візитаційна комісія визначала частоту сповідальницьких практик серед насельників обителі. Серед опитаних був поширений звичай ставати до Тайни Сповіді принаймні один раз на місяць. Проте траплялися випадки порушення цієї норми, коли окремі ієромонахи могли не сповідатися впродовж трьох місяців. Регулярна сповідь була необхідною умовою отримання дозвілу від настоятеля обителі на відправлення літургій у монастирському храмі (ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1194, арк. 11).

Також візитаційний комісар робив акцент на з'ясуванні освітньої підготовки підгорецьких ченців – вмінні читати і писати різними мовами (руською, польською, латинською). Очевидно, що більшість монахів зачували молитви напам'ять, оскільки вміли ледь читати по-руськи (6 монахів). І тільки поодинокі з них (2 із 12 монахів) вільно читали і писали як по-руськи, так і по-польськи. Інші четверо насельників добре послуговувалися тільки руською мовою (ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1194, арк. 11). Візитатором не зафіксовано відомостей про рівень знання латинської мови, яка у другій половині XVIII ст. стала офіційною мовою ділової кореспонденції у ЧСВВ.

Посеред насельників Підгорецької обителі вдалося зафіксувати тільки одного монаха (о. Гавриїла Познаховського), якого було обрано до новоутвореної Провінційної Управи, сформованої для управління монастирями, які увійшли до Конгрегації Покрови Матерії Божої (1739–1743) (ВР ЛНБ, ф. 3, од. зб. МВ-614, арк. 349).

На 1739 р. найбільш поширеними серед монастирської спільноти були церковні обов'язки капелана, які трактуємо як ієрейське служіння у монастирському храмі, до якого

належало не тільки відправлення літургій, але й проповідницька і сповідальницька праця, оскільки візитатор не виокремлює сповідальників і проповідників, а послуговується збірним поняттям «капелан». Капеланські обов'язки виконували 3 особи із заявлених 9 ієромонахів. На інших 6 священиків покладалися інші церковні та адміністративні обов'язки: вже згадуваних вище наставника послушників і провінційного консультора та прокуратора (економа, відповідального за ведення монастирського господарства та збереження його майна), еклезіарха (ризника, відповідального за вигляд богослужбового одягу (риз)), вікарія (заступника настоятеля обителі; зауважимо, що візитатор не вказав, хто був ігуменом монастиря, тож припускаємо, що ця посада на вересень 1739 р. залишалася вакантною і керував аскетичною спільнотою отець-вікарій Вартоломей Потелицький). Зауважимо, що ієромонахи, окрім церковних і адміністративних, виконували ще й господарські обов'язки, які були, очевидно, їхнім вдалим ремеслом: кухара, кравця, ложкаря. Адже більшість господарських справ, як правило, покладалося на братів-іноків (пасічник, ткач, пекар), але, оскільки вони були в меншості (3 особи із 12 насельників), відчувалася нестача робочих рук, і, відповідно, до господарської праці залучалася частина отців-іноків, які були вільними від адміністративних та церковних справ (ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1194, арк. 11).

Більшість насельників (8 осіб із 12 іноків) станом на 1739 р. вже понад 10 років мешкали у Підгорецькій обителі та добре знали один одного, що полегшувало провадити спільне аскетичне життя. Рекордсменом за тривалістю перебування у Підгірцях був о. Теофіл Салашацький, який незмінно знаходився на одному місці від часу вступу до чернецтва до часу проведення візитації, що загалом становило 37 років. І тільки четверо насельників були новожилами в обителі, оскільки мешкали тут незначний часовий проміжок – від 4 місяців до 2 років (ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1194, арк. 11). Наведена статистика дозволяє нам говорити про відсутність мобільності серед підгорецького чернецтва до 1739 р., оскільки іноки де вступили до монастиря, там і постійно мешкали без жодних переміщень. Така практика суттєво змінилася після 1743 р., коли було обрано окремого протоігумена для Святопокровської провінції, який спільно із Провінційною Управою приймав рішення про переміщення чернецтва з однієї обителі до іншої для вирішення кадрових питань та рівномірної наповненості підконтрольних йому монастирів. Він змушений був дбати про те, щоб дрібні обителі не обезлюднювалися та не підлягали закриттю, а, навпаки, мали б можливість продовжити своє функціонування завдяки переселенню ченців із велелюдних обителей, переживши важкі часи через кризу духовних покликань світської молоді до чернечого стану. Адже не дивно, що тогочасна молодь більше тягнулася до міських монастирів, де можна було здобути гарну освіту і кращі умови проживання, а не проживати у віддалених обителях по селах і гірських та лісових місцевостях, де потрібно було більше часу приділяти веденню монастирського господарства, аніж науці та духовним практикам.

Зазначимо, що серед монастирського духовенства переважали досвідчені ієреї, які вже володіли певним літургійним досвідом, оскільки відправляли богослужіння вже понад 10 років. За нашими підрахунками, таких серед підгорецької монастирської спільноти було загалом 6 ієромонахів, а інші 2 іноки посідали до 10 років літургійної практики. І тільки о. Іполит Реневич, будучи нововисвяченим ієреєм, розпочинав свої священичі служіння, які ледь нараховували до двох місяців (ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1194, арк. 11). З іншого боку, йому пощастило, що в оточенні досвідченого чернечого духовенства йому вдалося швидко і якісно переймати досвід провадження різних богослужбових практик від ієромонахів старшого покоління.

Наступні фрагментарні особові відомості віднаходимо в акті розслідування поведінки чернецтва Підгорецької обителі від 2 серпня 1749 р., проведеного делегованою візитаційною комісією. Через пошкодженість історичного документа та відсутність повноцінних записів не можливо реконструювати повністю особовий склад підгорецької монастирської спільноти та віднайти відомості про візитаторів. Натомість довідуємося про чотирьох ієромонахів, які були опитані візитаційним комісаром. До протоколу розслідування вносилися особові відомості

мості про опитуваних ченців. Однак ці записи не завжди відзначаються точністю у поданні біографічних відомостей, оскільки візитатор послуговується орієнтовними термінами для означення вікових та часових характеристик насельників – приблизно, біля, понад (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59). Відповідно, це спонукає нас проводити верифікацію ключових біографічних дат із залученням додаткової актові монастирської документації.

Навіть серед вибірових представників підгорецької спільноти за 1749 р. комісар упустив інформацію про обов'язки насельників, роблячи більший акцент на записі свідчень про діяльність місцевого настоятеля (про ігумена обители комісар не подає жодних відомостей, не згадуючи навіть його імені). Припускаємо, що більшість насельників обители не відважувалися свідчити проти свого ігумена, побоюючись переслідувань з його боку, тому і про них не згадано у протоколі поведінкових розслідувань. І тільки четверо ієромонахів зі значно численнішою підгорецької монастирської спільноти (у 1750 р. наступний візитатор вже згадує про 9 іноків) відважилися подати особисті свідчення про девіантну поведінку неперсоніфікованого у протоколі настоятеля їхньої обители. Чотири свідчення були однозначними у засудженні девіантної поведінки ігумена, яка проявлялася у порушенні правил монастирської спільноти та негативно впливала на інших ченців: зловживання трунками напитками та спонукання до їх споживання інших насельників, свавільне мандрування поза межі обители, суворе покарання підвладних йому іноків, фізичні та словесні образи співмешканців, занедбання монастирського господарства (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Аналіз особової інформації про чотирьох респондентів із протоколів слідчих допитів дозволяє нам простежити і ще раз документально підтвердити тезу про те, що кандидати у чернецтво після 1739 р. проходили аскетичну підготовку у школах новіціату, які діяли при визначених монастирях. Зокрема, для Святопокровської чернечої провінції це були обители у Почасві та Добромилі. Так, наприклад, о. Теодозій Ключовський хоча походив із Золочева, що неподалік Підгірців, але був відправлений для проходження формаційного навчання до школи новіціату при Добромильському монастирі. Це було зумовлено тим, що він зголосився до чернечого згромадження вже після утворення Святопокровської провінції. Усі ж інші фігуранти поведінкового розслідування встигли здобути чернечу професію у тих обителях, де вступали в інокі ще до утворення згаданої монастирської провінції (тобто до 1739 р.) і не проходили аскетичного вишколу в спеціальних студійних домах (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Відзначимо, що троє з опитуваних підгорецьких іноків проживали у місцевій обители спільно вже понад 7 років і добре знали між собою. Проте через рік, у 1750 р., їх було відправлено на служіння до інших монастирів Святопокровської провінції. І тільки о. Теодозій Злочовський проживав у Підгірцях недовгий час – 2 роки – і водночас був обраний провінційним консультором (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59). Очевидно, що переформатування підгорецької монастирської спільноти було спричинено передусім девіантною поведінкою настоятеля та проведенням дисциплінарного розслідування провінційним керівництвом.

Також більшість респондентів (троє із чотирьох) походили з теренів Львівської унійної єпархії і тільки один прибув із Луцької єпархії. Усі респонденти володіли руською мовою, і тільки окремі з них знали основи польської граматики. Більшість вже посідали священні святичення понад 10 років. І тільки один із них, о. Никодим Горбачевський, відзначив 30-річчя ієрейських святичень. Відповідно, вже було набуто певний досвід у провадженні чернечого укладу життя, який коливався від 10 до 38 років. Середній вік респондентів становив 38–46 рр., що свідчить про зрілу життєву позицію. І тільки в одному випадку свідчення подав 70-річний старець-інок, який крізь призму прожитого чернечого життя визначив негативні приклади поведінки настоятеля для молодого покоління іноків, яке переживало своє світоглядне становлення (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s.59).

Однак і наступні дисциплінарні розслідування, які проводилися 10 травня 1750 р. делегованим провінційним візитатором (персональні відомості про нього не подані в історичному документі) серед насельників Підгорецького монастиря, однозначно свідчать проти діяльності настоятеля місцевої обителі. З опису випливає, що ігуменом розглядуваного монастиря був на той час о. Єронім Фірліковський, віком 45 років, із яких впродовж 10 років перебував у Василіянському Чині. Чернечу професію здобув після духовної формації у Почаївському новіціаті. Був філософом за освітою. Вже впродовж восьми років був ієромонахом, оскільки отримав ієрейські свічення. Проживав у підгорецькій обителі останніх п'ять років та три місяці. Повідомив комісару, що дана обитель може перебувати у кращому стані, якщо чернеча спільнота прикладе ревних зусиль на покращення умов свого життя (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Семеро насельників обителі однозначно свідчили про девіантну поведінку місцевого настоятеля. І тільки один з іноків, який проживав тут один рік і поза межами обителі (виконував обов'язки прокуратора у Голубиці), о. Гервасій Кривицький свідчив, що нічого поганого не помічав у вчинках ігумена, а натомість відзначив, що є потреба у призначенні соція (помічника) для резиденції у Голубиці, оскільки потребував додаткового помічника в обслуговуванні голубицької парафії (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Серед проявів девіантної поведінки настоятеля підпорядковані йому іноки назвали такі негативні вчинки: «... що отець настоятель велике ледащо. У церкві по святах ніколи не відправляв співаної літургії, часом відправить по святах читану літургію. Випивав, господарства не бачив і не розумів, як ним керувати. Не було видно прибутків, а тільки витрати. У неділю літургій не відправляв і не слухав, постів не дотримувався. Із загального прибутку в 6000 злотих кілька злотих витратив і не вписав до реєстру видатків, нічого немає зазначено про використані кошти, у репараціях тільки відзначено, що одна келія та брама в'їзна покрита гонтами. Інші монахи зразково справляються, досить слухняні. У монастирі не провадилася хроніка. Не відомо, де знаходяться монастирські ґрунти...» (свідчення брата Йосифа Радкевича) (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Інший брат, Лаврентій Прохницький, який проживав у цьому монастирі чотири роки, розповів комісару, що в обителі не відбувалося посеред братії жодних гулянь. Тільки настоятель із будь-ким і будь-коли міг погуляти. Реєстр монастирських прибутків та видатків фальсифікувався. У церкві ніколи не проводилося підрахунку пожертв. Із господарського двору не було жодного прибутку, тільки продукти для трапези. Настоятель часто сварив монахів (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Ієромонах о. Іларіон Пуніковський, проживши в обителі останніх дев'ять років, розповів візитатору, що дехто з монахів давно вже не читав Псалтиря у церкві, ченці ображали один одного, а сам настоятель регулярно не ходив на богослужіння, не фіксував розтрати коштів із монастирської скарбниці, а під час минулорічної візитації взяв понад 7 000 злотих і нічого не зробив для обителі (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Найстарший (64 роки) і найстаріший (42 роки) житель обителі о. Теофіл Татарський зазначив під час спілкування з делегованим візитатором, що настоятель часто не відвідує храму, а натомість тратить кошти на гулянки, зневажливо ставиться до монахів. Найбільше дошкуляло отцю-старцеві те, що він, будучи майже удвічі старшим за віком від настоятеля монастиря і маючи значний досвід провадження аскетичного життя (47 років перебування у Чині), змушений ходити за благословенням і проханням до не досить зразкового у поведінці місцевого ігумена (APPDK, zespół Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Після тридцятирічного проживання у Підгірцях о. Амвросій Мостовський подав комісару негативну характеристику поведінки місцевого настоятеля, відзначивши, що отець настоятель не дбав про належне утримання монахів, а витрачав кошти на власні потреби; не купував церковних книг; занедбав монастирську пасіку і господарство; не провадив книги прибутків та видатків; не дотримувався постів; не дбав про піднесення та поширення Слави

Божої; не забирав ключів від церкви до себе, бо часто міг проспати початок літургії о дев'ятій годині ранку (APPDK, zespól Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Навіть новоприбулий до обителі о. Йосиф Мерчанський після трьох місяців перебування у Підгірцях зауважив візитатору, що не знає, куди і як було витрачено монастирський прибуток, а настоятель ображає лайливими словами не тільки монахів, але й монастирську челядь (прислугу) (APPDK, zespól Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Проте інший насельник обителі, о. Сильвестр Топільницький, який мешкав у Підгірцях менше одного місяця і, відповідно, до кінця ще не міг об'єктивно оцінити діяльність місцевого настоятеля, дав візитаторові досить помірковану характеристику діяльності ігумена: той дбав про іноків, проте часто тратив кошти на власні забаганки (APPDK, zespól Ławra Poczajowska, sygn. 2. Skrutenia, s. 59).

Відзначимо, що підгорецька монастирська спільнота на 1750 р. була досить строкатою як за віковими, так і за формаційними показниками. Середній вік інока становив від 36 до 42 років (5 осіб із 9 насельників). Старше покоління чернецтва, яке ще пам'ятало доунійні часи, оскільки їхній вік коливався від 50 до 65 років, становило загалом 4 особи із 9 монахів. Поєднання різних вікових груп та традицій східного аскетизму сприяло збагаченню та різноманіттю аскетичних практик. Зауважимо, що, попри прояви девіантної поведінки місцевого настоятеля, монастирська спільнота зуміла самоорганізуватися та зберегти духовні практики і правила монастирського життя. Ця спільнота не розпалася, не розбіглася, а з витримкою і незламністю прийняла виклики часу як випробовування для обраного ними подвижницького життя, сповненого потрясінь і неспокою.

Через чотири роки (станом на 1754 р.) підгорецька монастирська спільнота повністю оновилася. Вважаємо, що суттєвий вплив на її цілковите оновлення мали попередні дисциплінарні розслідування, які, ймовірно, могли спричинити непорозуміння та протистояння між настоятелем та монастирською братією. агалом монастирська спільнота складалася із 9 насельників: 6 отців та 3 братів. Більшість із них проживала у підгорецькій обителі недовгий час – від 1 до 2 років. Поодинокі з них мешкали тут 3–4 роки. Натомість ченці-брати знаходилися у Підгірцях до одного року. Це була досить молода спільнота за віковими показниками, оскільки в ній переважали іноків від 25 до 32 років. І тільки поодинокі досягли 43, 55, 75 років, які були авторитетними та досвідченими наставниками для молодого покоління василіянського чернецтва. Адаже три представники старшого покоління вже набули досвід понад двадцятирічного служіння у Василіянському Чині та, відповідно, могли поділитися ним у провадженні аскетичних духовних практик для молодшої генерації чернецтва, яке в окремих випадках могло похвалитися десятирічним служінням (два випадки), а в більшості іноків – до п'яти років духовного служіння. Серед іноків монастирської спільноти було розподілено різні обов'язки, виконання яких допомагало функціонувати обителі: адміністративні (ігумен, прокуратор), церковні (сповідник, проповідник, місіонер, ризник), господарські (комірник, покоївник) (*Catalogus, 1754: 112*).

Відзначимо, що у каталозі монастирів та чернецтва Святопокровської провінції ЧСВВ зазначено прибутки Підгорецької обителі, яких було достатньо для утримання чернечої спільноти: річний прибуток становив 3 000 злотих і формувався із надходжень від 40 тисяч капіталу, локалізованого на монастирських землях, та пожертв віруючих (*Catalogus, 1754: 112*).

Вагома прогалина у реконструкції особового складу підгорецької монастирської спільноти охоплює значний часовий проміжок від 1755 до 1772 рр., коли Провінційна Управа не укладала і не видавала спеціальних каталогів василіянського чернецтва. Відповідно, цей період потребує подальших документальних пошуків та опрацювання документації підгорецької монастирської канцелярії для виявлення епізодичних і фрагментарних згадок про окремих її насельників.

І тільки геополітичні зміни на теренах Східної Європи, що привели до Першого поділу Речі Посполитої (1772) спонукали тогочасного протоігумена Онуфрія Братковського відновити практику укладення та видання на провінційному рівні каталогів монастирів і черне-

цтва. Поділ призвів до того, що колись єдине василіянське чернецтво опинилося під владою різних держав – Австрійської та Російської імперій. Відповідно постало завдання вести більш суворіший облік монахів, які часто переміщувалися з одного монастиря до іншого, порушуючи територіальні кордони імперій. Після згаданого поділу Підгорецька обитель потрапила до складу Австрійської імперії, тоді як Провінційна Управа, перебуваючи у Почаєві, знаходилася до 1793 р. у складі Польського королівства. Така належність до різних держав змушувала протоігумена для ефективного управління збирати відомості про розпорошені чернечі обителі, які до 1780 р. залишалися під його юрисдикцією (Стецик, 2018, с. 130).

Упродовж 70-х років XVIII ст. провінційним управлінням було укладено аж п'ять каталогів монастирів та чернецтва всієї Святопокровської провінції для полегшення управління цими обителями. Порівняно з попередніми та наступними роками цього ж століття каталоги 70-х років були найбільш регулярними і численними щодо їх укладання та видання. Завдяки їх майже щорічному укладенню маємо унікальну можливість простежити динаміку насельників Підгорецької обителі як у кількісному, так і в якісному співвідношенні.

Щодо кількісного складу підгорецької монастирської спільноти зазначимо, що впродовж 1773–1777 рр. її чисельність була стабільною – 8–9 монахів (6–7 отців, 1–2 брати). Впродовж цих років 30 % особового складу обителі була незмінною (по 3 ченці проживали у Підгірцях довше ніж 3 роки). Щорічне оновлення монастирської спільноти на 70 % сприяло припливу нових іноків на духовне служіння у монастирському храмі (*Catalogus, 1773, 1775, 1776*). Чисельність чернецтва різко зросла вдвічі у 1778 р. (із 8 до 16 осіб), що було зумовлено відкриттям філософських студій для молодого покоління братів, яке проходило інтелектуальний вишкіл перед отриманням священничих свячень. Зокрема, у 1778 р. кількість братів-схоластиків була більшою, аніж самих ієромонахів (9 братів-студентів та 7 отців) (*Catalogus, 1778*).

Щодо вікових характеристик, то впродовж 1773–1777 рр. переважали іноки віком від 30 до 50 років, які перебували у розквіті інтелектуальних та духовних сил і могли значною мірою прислужитися потребам Підгорецької обителі. Серед насельників відсутні в той час старці, яким понад 60 років (*Catalogus, 1773, 1775, 1776*). І тільки 1777 р. спостерігаємо постаріння монастирської спільноти, де більшість становили ченці, старші 50-ти років (7 іноків із 8 насельників) (*Catalogus, 1777*). Проте ситуація радикально змінилася у 1778 р., коли до Підгорецької обителі прибуло на навчання молоде покоління василіянського чернецтва, яке суттєво омолодило місцеву спільноту (від 17 до 35 років мали 11 монахів із 16 насельників) (*Catalogus, 1778*).

Із наведеної вище статистики помітно, що особовий склад монастирської спільноти постійно оновлювався, не був стабільним та реагував на різні виклики часу: провадження місій, освітніх студій. Підгорецька обитель, яка була розташована на узбіччі, у гористій лісовій місцевості, не розглядалася як рекреаційний центр для монахів-старців, а, навпаки, розбудовувалася як освітній осередок. Серед насельників переважало молоде покоління василіянського чернецтва, яке традиційно виконувало покладені на нього обов'язки, які сприяли повноцінному функціонуванню аскетичної спільноти: адміністративні (ігумен, вікарій, прокуратор, провінційний консултор), церковні (сповідник, проповідник, катехит, ризник, парох, хорист, місіонер), освітні (професор, коррепетитор), господарські (кухар) (*Catalogus, 1754, 1773, 1775, 1776, 1777, 1778*).

Висновки. Чисельність насельників Підгорецької обителі коливалася від 8 до 12 монахів. Загалом з обителю пов'язали своє духовне служіння впродовж 1739–1779 рр. 66 іноків (43 ієромонахи та 23 брати-професи).

За територіальним походженням переважали вихідці із Руського, Волинського та Подільського воєводств колишньої Речі Посполитої. Більшість походили із теренів Львівської єпархії.

За віковими показниками більшість майбутніх іноків обрали аскетичне служіння у межах 21–30 років. На момент проживання у Підгірцях більшість із них ще не набула

понад десятирічного досвіду духовного служіння по різних монастирях Василянського Чину. Відповідно, чисельну перевагу у монастирській спільноті становили ченці, що досягли 20–50 років земного життя. Особовий склад спільноти оновлювався переважно через два роки на 25–50 %. Перебування у Василянському Чині накладало на насельників обителі цілу низку адміністративних, господарських, церковних та освітніх обов'язків.

Перспективним напрямом подальших студій вважаємо віднайдення та опрацювання документації особового походження (щоденників, звітів, листування), яка б значно доповнила біографічні відомості про насельників Підгорецького монастиря.

Джерела та література

- Ваврик, М.** (1979). Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка. *Записки ЧСВВ*, серія II, секція I, т. 40. Рим: В-во. Отців-Василіян. ВР ЛНБ – Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаніка НАН України. ДАТО – Держаний архів Тернопільської області.
- Лось, В., Сінкевич Н.** (2014). *Catalogus Patrum et Fratrum de functorum Чину св. Василя Великого у фондах Інституту рукописів НБУВ (середина XVIII – початок XIX ст.). Генеалогічні записки*, вип. 12 (нової серії 6). Львів, с. 77–101.
- Патрило, І.** (1992). Нарис історії Василян 1743–1839. *Нарис історії Василянського Чину Святого Йосафата* [Записки ЧСВВ, серія II, секція I, т. 48]. Рим : В-во. Отців-Василіян.
- Стецик, Ю.** (2018). *Чернецтво Святопокровської провінції ЧСВВ (1739–1783 рр.): просопографічне дослідження*. Дрогобич: РВВ ДДПУ.
- APPDK – Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie
- Catalogus, 1754 – Catalogus monasteriorum et personarum provinciae protectionis V. V. Mariae Ordinis S. Basilii Magni. Anni 1754.* Ваврик М. *Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка* [Записки ЧСВВ, серія II, секція I, т. 40]. Рим 1979, с. 102–123.
- Catalogus, 1773 – Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1773 a Mense Septembri ad Septembrem 1774 Anni.* Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini 1773.
- Catalogus, 1775 – Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1775 in Annum 1776.* Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini 1775.
- Catalogus, 1776 – Catalogus monasteriorum Ordinis S. Basilii Magni provinciae protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex dispositione Religiosissimi Patris Domini Josephi Morgulec in capitulo Unioviae celebrato electi superioris provincialis confestus ex Anno 1776 in Annum 1777.* Ваврик М. *Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка* [Записки ЧСВВ, серія II, секція I, т. 40]. Рим 1979, с. 155–176.
- Catalogus, 1777 – Catalogus Professorum Ordinis S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1777 in Annum 1778.* Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini 1777.
- Catalogus, 1778 – Catalogus Professorum Ordinis S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1778 in Annum 1779.* Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini 1778.
- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów.

References

- Vavryk, M.** (1979). *Narys rozvytku i stanu Vasyliianskoho Chyna XVII–XX st. Topohrafichno-statystychna rozvidka* [An outline of the development and status of the Basilian Order in the 17th–20th centuries. Topographical and statistical survey]. *Zapysky ChSVV*, seriia II, sektsiia I, t. 40. Rym: V-vo. Ottsiv-Vasyliian [in Ukrainian].
- VR LNB – Viddil rukopysiv Lvivskoi naukovoii biblioteki imeni V. Stefanyka NAN Ukrainy [Manuscripts Department of the V. Stefanyk Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine in Lviv] [in Latin].

- DATO – Derzhanyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of the Ternopil Region] [in Polish].
- Los, V., Sinkevych N.** (2014). *Catalogus Patrum et Fratrum de functorum Chynu sv. Vasyliia Velykoho u fondakh Instytutu rukopysiv NBUV (seredyna XVIII – pochatok XIX st.)* [Catalogus Patrum et Fratrum de functorum of the Order of St. Basil the Great in the collections of the Manuscript Institute of the National Library of Ukraine (mid-18th – early 19th centuries)]. *Henealohichni zapysky*, vyp. 12 (novoi serii 6). Lviv, s. 77–101 [in Latin].
- Patrylo, I.** (1992). *Narys istorii Vasyliian 1743–1839. Narys istorii Vasyliianskoho Chynu Sviatoho Yosafata.* [An Outline of the History of the Basilian Order of St. Josaphat] [Zapysky ChSVV, seria II, sektsiia I, t. 48]. Rym: V-vo. Otsiv-Vasyliian [in Ukrainian].
- Stetsyk, Yu.** (2018). *Chernetstvo Sviatopokrovskoi provintsii ChSVV (1739–1783 rr.): prosopohrafichne doslidzhennia* [Monasticism in the Holy Protection Province of the Order of Saint Basil the Great (1739–1783): a prosopographic study]. Drohobych: RVV DDPU [in Ukrainian].
- APPDK – Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie [Archive of the Polish Province of Dominicans in Krakow] [in Polish].
- Catalogus, 1754* – *Catalogus monasteriorum et personarum provinciae protectionis B. V. Mariae Ordinis S. Basilii Magni. Anni 1754.* Vavryk M. *Narys rozvytku i stanu Vasyliianskoho Chyna XVII–XX st. Topohrafichno-statystychna rozvidka* [An outline of the development and status of the Basilian Order in the 17th–20th centuries. Topographical and statistical survey] [Zapysky ChSVV, seria II, sektsiia I, t. 40]. Rym 1979, c. 102–123 [in Latin].
- Catalogus, 1773* – *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1773 a Mense Septembri ad Septembrem 1774 Anni.* Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini 1773 [in Latin].
- Catalogus, 1775* – *Catalogus monasteriorum Ordinis Sancti Basilii Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex Anno 1775 in Annum 1776.* Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini 1775 [in Latin].
- Catalogus, 1776* – *Catalogus monasteriorum Ordinis S. Basilii Magni provinciae protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex dispositione Religiosissimi Patris Domini Iosephi Morgulec in capitulo Unioviae celebrato electi superioris provincialis confestus ex Anno 1776 in Annum 1777.* Vavryk M. *Narys rozvytku i stanu Vasyliianskoho Chyna XVII–XX st. Topohrafichno-statystychna rozvidka* [An outline of the development and status of the Basilian Order in the 17th–20th centuries. Topographical and statistical survey] [Zapysky ChSVV, seria II, sektsiia I, t. 40]. Rym 1979, c. 155–176 [in Latin].
- Catalogus, 1777* – *Catalogus Professorum Ordinis S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1777 in Annum 1778.* Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini 1777 [in Latin].
- Catalogus, 1778* – *Catalogus Professorum Ordinis S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1778 in Annum 1779.* Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini 1778 [in Latin].
- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780* [Basilians of the Crown Province in the years 1743–1780]. Rzeszów [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 22.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до ліцензії відкритого доступу Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 94(477.5)"1762/1796"
DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.3>

Станіслав РОЗДОБУДЬКО

докторант кафедри історії України та політології, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, Україна, 16600 (stas.rozдобudko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4081-3087>

Бібліографічний опис статті: Роздобудько, С. (2026). Козацька старшина Лівобережної України в контексті російських імперських реформ (1762–1796 роки). *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.3>

КОЗАЦЬКА СТАРШИНА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРСЬКИХ РЕФОРМ (1762–1796 РОКИ)

Анотація. У статті проаналізовано, як у добу Катерини II імперська влада інтегрувала Лівобережну Україну до загальноросійського політико-правового простору через ліквідацію залишків інститутів Гетьманщини та цілеспрямовану кооптацію місцевої традиційної еліти – козацької старшини – до складу російського дворянства. Автор підкреслює, що цей процес мислився як практичний інструмент одночасного демонтажу автономних інституцій та формування кадрової опори імперської бюрократії й офіцерського корпусу.

Мета статті полягає в дослідженні механізмів та особливостей кооптації козацької старшини колишньої Гетьманщини до складу російського дворянства за часів правління імператриці Катерини II у хронологічних межах 1762–1796 років.

Методологічною основою публікації є проблемно-хронологічний аналіз імперських рішень і регіональних практик інтеграції у поєднанні з історіографічним оглядом. У роботі в якості пояснювальної рамки використано тезу про конфліктність/амбівалентність імперських інтеграційних практик та значення персонального чинника.

Наукова новизна полягає в конкретизації твердження, що інтеграція старшинської еліти мала характер керованої імперської технології, де одночасно діяли стимули, патронат і покарання. Показано визначальну роль у реалізації цих технологій Петра Румянцева. Окреслена дієвість клієнтельних мереж і столичного лобізму (довкола Олександра Безбородька та Петра Завадовського) як каналу призначень і просування представників козацької старшини у вищих імперських установах.

Висновки: доведено, що вирішальне прискорення інтеграції старшини відбулося на початку–середині 1780-х років, коли ослаблення позицій «автономістів» (зокрема після смерті Івана Скоропадського у 1782 та Григорія Полетики у 1784 роках) збіглося з одночасним упровадженням взаємопов'язаного пакета реформ – адміністративної (1782 рік), станових змін (1783 і 1785 роки) та військової (1783 рік). Вони відкривали перед представниками козацької старшини перспективи кар'єрного зростання в межах імперського бюрократичного апарату, а тому зумовлювали їх лояльність.

Ключові слова: козацька старшина, Гетьманщина, Петро Румянцев, II Малоросійська колегія, російське дворянство, імперські реформи, намісництва.

Stanislav ROZDOBUDKO

PhD student (doctoral candidate) at the Department of History of Ukraine and Political Science, Mykola Gogol Nizhyn State University, 2, Hrafska Str., Nizhyn, Ukraine, postal code 16600 (stas.rozдобudko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4081-3087>

To cite this article: Rozdobudko, S. (2026). Kozatska starshyna Livoberezhnoi Ukrainy v konteksti rosiiskykh imperskykh reform (1762–1796 roky) [The Cossack Officer Elite of Left-Bank Ukraine in the Context of Russian Imperial Reforms (1762–1796)]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian historical studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.3> [in Ukrainian].

THE COSSACK OFFICER ELITE OF LEFT-BANK UKRAINE IN THE CONTEXT OF RUSSIAN IMPERIAL REFORMS (1762–1796)

Summary. *The article analyzes how, in the reign of Catherine II, the imperial government integrated Left-Bank Ukraine into the all-Russian political and legal space by eliminating the remaining institutions of the Hetmanate and through the deliberate co-optation of the local traditional elite—the Cossack officer class (starshyna)—into the Russian nobility. The author emphasizes that this process was conceived as a practical instrument both for dismantling autonomous institutions and for creating a кадрова основа (staffing base) for the imperial bureaucracy and officer corps.*

Purpose. *The purpose of the article is to examine the mechanisms and specific features of co-opting the Cossack officer elite of the former Hetmanate into the Russian nobility during the reign of Empress Catherine II, within the chronological framework of 1762–1796.*

Methodological framework. *The methodological basis of the study is a problem-oriented chronological analysis of imperial decisions and regional practices of integration, combined with a historiographical review. As an explanatory framework, the article employs the thesis about the conflictual/ambivalent nature of imperial integration practices and the significance of the personal factor.*

Scientific novelty. *The article specifies and substantiates the claim that the integration of the Cossack officer elite functioned as a managed imperial “technology,” in which incentives, patronage, and punishments operated simultaneously. It demonstrates the decisive role of Pyotr Rumyantsev in implementing these mechanisms. The paper also outlines the effectiveness of client networks and capital lobbying (associated with Oleksandr Bezborodko and Petro Zavadovskyi) as channels for appointments and for advancing representatives of the Cossack officer class within higher imperial institutions.*

Conclusions. *It is proven that the decisive acceleration of the starshyna’s integration occurred in the early to mid-1780s, when the weakening of the “autonomists’” position (in particular after the deaths of Ivan Skoropadskyi in 1782 and Hryhorii Poletika in 1784) coincided with the simultaneous implementation of an interconnected package of reforms—administrative (1782), estate and social-order changes (1783 and 1785), and military (1783). These reforms opened prospects for career advancement for members of the Cossack officer elite within the imperial bureaucratic apparatus and thus fostered their loyalty.*

Key words: *Cossack starshyna; Hetmanate; Pyotr Rumyantsev; Second Little Russian Collegium; Russian nobility; imperial reforms; viceroalties (namisnystva).*

Постановка проблеми. Правління Катерини II відіграло вирішальну роль у зміцненні імперської системи в Росії та інтеграції до її складу Лівобережної України шляхом ліквідації залишків державних інститутів Гетьманщини. Не останню роль в цьому процесі відводилося місцевій традиційній еліті – козацькій старшині, яка себе називала «малоросійським шляхетством», а в історіографії отримала назву «нової української шляхти». Вища імперська адміністрація на чолі з Катериною II поставила за мету кооптацію переважно опозиційну козацької старшини до російського дворянства з метою зміцнення бюрократичного апарату та офіцерського корпусу імператорської армії.

Аналіз досліджень. Вказана проблематика має обширну історіографічну традицію, яка почала формуватися ще в XIX столітті. Одним з перших до неї звернувся ще в 30-х роках XIX століття Олександр Маркович, який підготував «Історичну і статистичну записку про дворянський стан і дворянські маєтності Чернігівської губернії» (Маркович, 1894). Засновницею наукового підходу до розробки вказаної проблематики є Олександра Єфименко, яка на початку 90- років XIX ст. підготувала статтю «Малоруське дворянство та його долі» (Єфименко, 1891). Слід згадати і про перше монографічне дослідження, яким є праця Дмитра Міллер «Нариси з історії та юридичного становища старої Малоросії: перетворення козацької старшини в дворянство». Вона побачила світ у 1897 році на сторінках «Київської старини» (Міллер, 1897). Головною ідеєю цих перших досліджень було обґрунтування тези про органічність процесу кооптації козацької старшини до російського дворянства. В XX столітті інтерес до теми закономірно зник в радянській історіографії, проте набув подальшого розвитку в українській діаспорній історіографії. Важливим її підсумком є монографія Зенона Когути «Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьман-

щини 1760–1830 роки», яка вперше була оприлюднена англійською мовою у 1988 році й перекладена українською мовою в 1996 році (Когут, 1996). В ній окрема увага приділена непротим і суперечливим відносинам між козацькою старшиною та імперською адміністрацією; спростовується попередня теза про органічність процесу кооптації козацької старшини до російського дворянства й вперше описуються випадки опозиції козацької старшини до цього процесу. Сучасна українська історіографія продовжує перебувати під впливами наукових висновків Зенона Когута. Серед головних дослідників теми слід назвати Володимира Кривошею (Кривошея, 2010), Володимира Володька (Володько, 2005), Тараса Прокопа (Прокоп, 2014), Івана Гуржія та Юрія Русанова (Гуржій, 2017). Більшість з них наголошують на виключній ролі генерал-губернатора і голови II Малоросійської колегії Петра Румянцева на процес кооптації козацької старшини до російського дворянства. Також важливим їх здобутком є введення до наукового обігу потужного корпусу архівних джерел.

Метою статті є дослідження механізмів та особливостей кооптації козацької старшини колишньої Гетьманщини до складу російського дворянства за часів правління імператриці Катерини II.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що козацька старшина для імперських урядових кіл в 40–50-х роках XVIII століття була проблемним соціальним елементом. При імператорському дворі ставили під сумнів «шляхетське достоїнство» козацької старшини, привілеї і маєтності якої зумовлювалися місцевою традицією, а не службою престолу. Їхні діти не допускалися до військових навчальних закладів на тій підставі, що в них можуть вчитися лише діти дворян, а «дворян в Малоросії немає» (Миллер, 1897, с. 26). Ситуація змінилася з приходом до влади Катерини II, яка в 1764 році після прийняття відставки з гетьманства Кирила Розумовського призначила до Гетьманщини генерал-губернатором та очільником II Малоросійської колегії Петра Румянцева, який мав остаточно вирішити «питання Гетьманщини». Його родина через батька Олексія та діда по материній лінії Артамона Матвєєва була добре обізнана з реаліями Гетьманщини й мали численні знайомства в середовищі вищих кіл козацької старшини (Когут, 1996, с. 100; Прокоп, 2014, с. 15). Петро Румянцев зміг переконати імператрицю в необхідності заміни відкритого конфлікту імперського уряду з козацькою старшиною, який був за часів I Малоросійської колегії та Правління гетьманського уряду, на систему заохочень і покарань, яка б заохочувала козацьку старшину, особливо ж молодь, до кар'єрних змагань в межах російського імперського бюрократичного апарату (Салогуб, 47–48). Першим свідченням успіху ідеї Петра Румянцева був склад щойно створеної II Малоросійської колегії. До неї окрім трьох російських чиновників увійшли особи, що обіймали перед цим ключові посади в Генеральній військовій канцелярії за часів гетьманування Кирила Розумовського. Йдеться про Василя Тумановського (генеральний писар), Івана Жоравку (генеральний осавул) та Данила Апостола (генеральний хорунжий) (Когут, 1996, с. 97–98). Цей крок мав засвідчити тяглість в адміністрації.

Петро Румянцев вважав, що саме цивільна й військова, служба імператорському престолу мають бути для козацької старшини пропусковим фільтром до дворянських титулів. Так, вже у 1764 році, негайно після призначення, він пропонував надати дворянські чини усім представникам козацької старшини, які обіймали уряди – посади генерального, полкового та сотенного рівнів (Когут, 1996, с. 111). У 1766 році він підтвердив ці наміри й в наказі делегату від II Малоросійської колегії до «великого зібрання» Законодавчої комісії наголосив, що вся козацька старшина має бути поділена в майбутнє на дві частини – дворян та «земство». До останньої категорії мали потрапити, причому назавжди, ті представники старшини, які не обіймали посад (Когут, 1996, с. 150). Разом з цим Петро Румянцев домігся від Сенату права надавати нижчий дворянський чин корнета. Під час російсько-турецької війни 1768–1774 років він ним пожалував значну частину козацької старшини та рядового козацтва, які служили під його керівництвом (Рігельман, 1994, с. 677). Петро Румянцев вибудував максимально лояльну систему пожалування чину корнета й козацькій старшині, яка не перебувала на військовій службі. Так, в глухівській канцелярії II Малоросійської колегії процвітав

«бізнес» на торгівлі чинами. Так, анекдотичним став випадок одного з секретарів канцелярії Дубовика, який за 100 карбованців срібла гарантував патент на чин корнета за підписом Петра Румянцева навіть козакам (Шугуров, 1895, с. 220–221).

Цей механізм роздачі чинів значною мірою реалізувався через представників козацької старшини, які увійшли до найближчого оточення Петра Румянцева. Серед них слід назвати Олександра Безбородька, Петра Завадовського та Андрія Милорадовича. Так, з ініціативи Олександра Безбородька було збільшено кількість сотень у Лубенському полку, а відтак і кількість сотенних урядів (Лазаревский, 1896, с. 74). Він же в листі до батька у 1779 році хвалився, що лише того року домігся дворянських рангів для понад 20 старшин (Когут, 1996, с. 228). Петербурзькі будинки Олександра Безбородька та Петра Завадовського стали штаб-квартирами лобі в столиці імперії. Найбільше від цієї мережі клієнти зискували найближчі родичі. Так зять Олександра Безбородька – Яків Бакуринський, став радником чернігівської палати цивільного суду й згодом очолив чернігівську кримінальну палату та врешті став віце-губернатором Чернігівського намісництва. Свояк останнього – Яків Шум став остерським земським ісправником, а його рідний брат – Прокіп, обійняв посаду засідателя козелецького повітового суду (Прокоп, 2014, с. 16).

Проте, ця мережа клієнти була обмеженою і не могла гарантувати лояльності всієї козацької старшини Петру Румянцеву та, ширше, імперському престолу. Значна її старшина демонструвала нехіть до дворянських чинів, особливо ж після впровадження у 1762 році ще попереднім імператором Петром III Маніфесту про вольності дворянства. Згідно його положень дворяни отримували право на звільнення за власним бажанням після 25 років військової чи цивільної служби. Проте, всі вони зобов'язувалися до служби на час війни, причому під загрозою конфіскації маєтків. Очевидно, що такий правовий статус був значно нижчим у порівнянні з «малоросійською шляхтою», яка користувалася привілеями, які були закріплені у Литовських статутах і дозволяли їм займатися підприємництвом й торгівлею, за власним бажанням залишати службу і, найголовніше, гарантували недоторканість маєтків. Ці маєтності росли за рахунок привласнення рангових землеволодінь, які раніше давалися разом із урядом. Єдиною перевагою російського дворянства було право володіти кріпосними. На території ж Лівобережної України селяни мали статус підданих і зобов'язувалися до виконання різних «роботизн та послушенства» на користь власників маєтків, але водночас вони користалися правом вільного переходу. В повній мірі ці «мрії про кріпацтво» виявилися під час ради в Глухові у 1763 році, на якій переглядалися положення «Прав, за якими судиться народ малоросійський».

В повній мірі нехіть козацької старшини до отримання чинів російського дворянства виявилася під час виборів до Законодавчого зібрання та проведення його «великого зібрання». В контексті розвитку цих процесів козацька старшина пов'язувала окремішність свого статусу із вимогами збереження автономного статусу Гетьманщини. Якщо на той час на території Лівобережної України нараховувалося близько 2 тис. представників козацької старшини, то за обрахунками Зенона Когута щонайменше половина з них виявила опозиційність й наполягала на збереженні статусу «малоросійського шляхетства» (Когут, 1996, с. 128; Прокоп, 2014, с. 15). Найбільш сильним був опір козацької старшини Ніжинського полку. Переважна більшість учасників шляхетського зібрання виступила проти пропонованого Петром Румянцевим наказу й кандидата в делегати. Реакція Петра Румянцева була жорстокою – 54 учасники з'їзду були засуджені до страти й довічного заслання. Проте, імператриця Катерина II більшості з них пом'якшила вирок. Це лише зайвий раз демонструвало роль особистої лояльності до генерал-губернатора та імператриці. Опозиційними були й обрані делегати від козацької старшини. Чого вартує лише той факт, що серед них були Іван Скоропадський та Григорій Полетика. Перший в середовищі козацької старшини розглядався як новий претендент на козацьку булаву, другий був автором цілої низки програмних документів, в яких обґрунтовувалася ідея збереження автономії Гетьманщини (Терлюк, 2023, с. 34). Смерть обох (Іван Скоропадський помер у 1782 році, а Григорій Полетика – у 1784) суттєво ослабила позиції так званих автономістів в середовищі козацької старшини.

Одночасно з цим на території Лівобережної України були в короткий час впроваджені ключові реформи – адміністративна (впровадження у 1781 році положень губернської реформи 1775 року), станові (впровадження кріпацтва у 1783 році та дарування привілеїв дворянства у 1785 році) та військова (реорганізація козацьких полків у карабінерні у 1783 році). Усі ці реформи було тісно пов'язані між собою і мали вирішальний вплив на зміну позиції козацької старшини у ставленні до перспектив отримання статусу російських дворян.

Адміністративна реформа передбачала створення на території Лівобережної України трьох намісництв (Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського) замість 10 полків. На чолі намісництв були поставлені генерал-губернатори, які зосереджували у своїх руках вищу цивільну та військову владу. Наголосимо, що першими генерал-губернаторами були переважно представники вищої козацької старшини. Чернігівське намісництво очолив Андрій Милорадович, колишній бунчуковий товариш, член II Малоросійської колегії. На чолі Новгород-Сіверського намісництва став колишній генеральний суддя Ілля Журман. При намісництвах створювалися численні присутственні місця, які мали значні штати виборних та призначуваних посад. Наприклад, лише штат канцелярій судових установи Київського намісництва нараховував 75 посад (Андрієвський, 1894, с. 192–193). Усі вони заповнювалися майже виключно представниками колишньої козацької старшини, до якої відтепер ставилися вимоги дотримання дисципліни в роботі й паперах. Особливо велика роль приділялася рівню освіти. Румянцев видав окремий наказ, за яким на канцелярські посади могли призначатися грамотні вихідці з козаків та духовенства. Окрім того вихідці з козацької старшини активно залучалися й заохочувалися до займання посад в інших сусідніх намісництвах – Катеринославському та Курському (Когут, 1996, с. 247).

Впровадження кріпацтва козацька старшина в переважній більшості зустріла позитивно, адже це узаконювало їх остаточне відмежування від козаків, які були прирівняні до стану державних селян. Жалувана грамота дворянству 1785 року суттєво розширювала привілеї дворянства у порівнянні з діючим до цього Маніфестом про вольності дворянства. Це робило статус дворянина більш привабливим для козацької старшини. Свідченням цього є небувалий ажіотаж козацької старшини при доведенні свого «шляхетського достоїнства» перед намісництвами, які мали складати списки дворян. В межах трьох згаданих намісництв процвітав бізнес із продажу різноманітних патентів та доказів про давність родів, які привозили з Речі Посполитої. Найбільшими зловживаннями відзначилося Новгород-Сіверське намісництво. Більшість отримали дворянство на підставі свідчень «достойних членів суспільства», тобто жодних документів про службу на користь польських королів, українських гетьманів чи російських царів не представила.

Нарешті, військова реформа 1783 року теж передбачала масову роздачу чинів. Усі старшинські звання прирівнювалися до чинів російської імператорської армії. Ті, хто йшов у відставку отримували чин російської армії з підвищенням на один щабель. У наступному 1784 році вийшла заборона про присвоєння старих старшинських звань.

Все це зумовило швидку і безболісну кооптацію козацької старшини до російського дворянства. Як зазначав Зенон Когут, «Впродовж всього-на-всього чотирьох років (1782–1786) українське самоврядування, що своїм корінням сягало історичної традиції польсько-литовського періоду і мало більше як сторічний досвід у Гетьманщині, рішуче заступила імперська провінційна адміністрація. Не вчинивши жодного, принаймні, очевидного опору, колишні чиновники Гетьманщини змінили важкі козацькі шаблі та строкаті козацькі строї на рапіри, напудрені перуки й імперські мундири» (Когут, 1996, с. 192).

Висновки. Таким чином, правління Катерини II стало переломним етапом у перетворенні Лівобережної України на повноцінну провінцію імперії. Ліквідація інституцій Гетьманщини супроводжувалася цілеспрямованою кооптацією місцевої еліти – козацької старшини («малоросійського шляхетства») – до складу російського дворянства як кадрової опори бюрократії та офіцерського корпусу.

Ключовим виконавцем цієї політики в регіоні виступив генерал-губернатор Петро Румянцев, який запропонував замінити відкритий конфлікт із старшиною системою заохочень і покарань та вбудував частину старшинської верхівки в нові адміністративні структури, наділивши її ексклюзивними владними повноваженнями. Процес кооптації козацької старшини до російського дворянства довгий час розвивався повільно й прискорився у 1782 – 1785 роках, коли в часі співпало два процеси – відхід з публічної арени авторитетного і впливового старшого покоління автономістів з числа козацької старшини та проведення взаємозв'язаних і взаємно посилюючих імперських реформ – адміністративної, станової та військової.

Поєднання адміністративного тиску, службових «ліфтів», мережі клієнти і реформаторських «вигод» забезпечило швидку та відносно безболісну інтеграцію козацької старшини до імперського дворянства.

Джерела та література

- Андрієвський, А.** (1894). Архивная справка о составе киевского «общества» в 1782 – 1797 годах. Киевская старина. 2. 192–203.
- Володько, В.** (2005). Канцелярські службовці Київського намісництва середини 80-х рр. XVIII ст.: правове становище, чисельність, соціальний склад. *Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 39. 172–181.
- Гуржій, І., Русанов Ю.** (2017). *Дворянство Лівобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії*. Київ.
- Ефименко, А.** (1891). Малорусское дворянство и его судьбы. *Вестник Европы*. 8. 515–569.
- Когут, З.** (1996). *Російський централізм і українська втономія. Гетьманщина 1760 – 1830*. Київ.
- Кривошея, В.** (2010). *Козацька старшина Гетьманщини*. Енциклопедія. Київ.
- Лазаревський О.** (1896) Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII – XVIII веков. *Чтения в историческом обществе Нестора-летописца*. 11. 34–203.
- Максимович, Г.** (1917). *Выборы и наказания в Малороссии в Законодательную комиссию 1767 г.* Нежин. 1.
- Маркович, А.** (1894). *Историческая и статистическая записка о дворянском сословии и дворянских именах Черниговской губернии*. Чернигов.
- Миллер, Д.** (1897). Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Киевская старина. 1. 1–31.
- Прокоп, Т.** (2014). П. Румянцев і українська еліта Лівобережної України в умовах ліквідації автономії (1764 – 1796). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія»*. 2. 14–19.
- Рігельман, О.** (1994). *Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі*. Київ.
- Салогуб, Л.** (2018). М. Голубець: погляди на політичну історію Гетьманщини XVIII ст. *Історичні і політологічні дослідження*. 2(63). 44–51. doi: <https://doi.org/10.31558/2079-1828.2018.2.4>.
- Терлюк, І.** (2023). Особливості еволюції ідеї української національної державності в умовах посилення російсько-імперської інкорпорації козацької Гетьманщини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 1(27). 31–38. doi: <https://doi.org/10.23939/law2023.37.031>.
- Шугуров, Н.** (1895). Из воспоминаний, изданных не для публики. *Киевская старина*. 5. 214–238.

References

- Andrievskij, A.** (1894). Arhivnaya spravka o sostave kievskogo «obshestva» v 1782 – 1797 godah [Archival Reference on the Composition of the Kyiv “Society” in 1782–1797.]. *Kievskaya starina – Kievan Antiquity*. 2. 192–203. [in Russian].
- Volodko, V.** (2005). Kantseliarski sluzhbovtsi Kyivskoho namisnytstva seredyny 80-kh rr. XVIII st.: pravove stanovishche, chyselnist, sotsialnyi sklad [Chancery clerks of the Kyiv Viceroyalty in the mid-1780s: legal status, number, and social composition]. *Naukovi zapysky: Zbirnyk naukovykh statei Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. – *Scientific Notes: Collection of Scholarly Articles of the National Pedagogical Dragomanov University named after M. P. Drahomanov* 39. 172–181. [in Ukrainian].
- Hurzhi, I., Rusanov Yu.** (2017). *Dvorianstvo Livoberezhnoi Ukrainy kintsia XVIII – pochatku KhKh st.: sotsialno-pravovyi status i mistse u vladnykh strukturakh Rosiiskoi imperii* [The Nobility of Left-Bank

- Ukraine from the Late 18th to the Early 20th Century: Socio-Legal Status and Its Place in the Power Structures of the Russian Empire*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Efimenko, A.** (1891). Malorusskoe dvoryanstvo i ego sudby [Little Russian Nobility and Its Fate]. *Vestnik Evropy – The European Herald*. 8. 515–569. [in Russian].
- Kohut, Z.** (1996). *Rosiiskyi tseentralizm i ukrainska vtonomiia. Hetmanshchyna 1760 – 1830* [Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: The Hetmanate, 1760–1830]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Kryvosheia, V.** (2010). *Kozatska starshyna Hetmanshchyny. Entsyklopediia* [The Cossack Officer Corps of the Hetmanate: An Encyclopedia]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Lazarevskij, O.** (1896) Istoricheskie ocherki Poltavskoj Lubenshiny XVII – XVIII vekov [Historical Essays on the Poltava Region of Lubny in the 17th–18th Centuries]. *Chteniya v istoricheskom obshestve Nestora-letopisca – Readings in the Nestor the Chronicler Historical Society*. 11. 34–203. [in Russian].
- Maksimovich, G.** (1917). *Vybory i nakazy v Malorossii v Zakonodatelnuyu komissiyu 1767 g* [Elections and Mandates in Little Russia to the Legislative Commission of 1767]. Nezhin. 1. [in Russian].
- Markovich, A.** (1894). *Istoricheskaya i statisticheskaya zapiska o dvoryanskom soslovii i dvoryanskikh imeniyah Chernigovskoj gubernii* [Historical and Statistical Note on the Nobility Estate and Noble Landholdings of the Chernihiv Governorate]. Chernigov.
- Miller, D.** (1897). Ocherki iz istorii i yuridicheskogo byta staroj Malorossii [Essays on the History and Legal Life of Old Little Russia]. *Kievskaya starina – Kievan Antiquity*. 1. 1–31. [in Russian].
- Prokop, T.** (2014). P. Rumiantsev i ukrainska elita Livoberezhnoi Ukrainy v umovakh likvidatsii avtonomii (1764 – 1796) [P. Rumiantsev and the Ukrainian elite of Left-Bank Ukraine under the conditions of the liquidation of autonomy (1764–1796)]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii «Istoriia» – Scientific Notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Series: History*, 2, 14–19. [in Ukrainian].
- Rigelman, O.** (1994). *Litopysna opovid pro Malu Rosiyu ta yiyi narod i kozakiv uzagali* [Chronicle Narrative of Little Russia and Its People, and of the Cossacks in General]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Salohub, L.** (2018). M. Holubets: pohliady na politychnu istoriiu Hetmanshchyny XVIII st. [Holubets: Views on the political history of the 18th-century Hetmanate]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia – Historical and Political Science Studies*. 2(63). 44–51. [in Ukrainian].
- Terliuk, I.** (2023). Osoblyvosti evoliutsii idei ukrainskoi natsionalnoi derzhavnosti v umovakh posylenia rosiisko-imperskoi inkorporatsii kozatskoi Hetmanshchyny [The evolution of the idea of Ukrainian national statehood amid the intensification of the Russian imperial incorporation of the Cossack Hetmanate]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Serii: «Iurydychni nauky» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*. 1(27). 31–38. [in Ukrainian].
- Shugurov, N.** (1895). Iz vospominanij, izdannyh ne dlya publiky [From Memoirs Published Not for the Public]. *Kievskaya starina – Kievan Antiquity*. 5. 214–238. [in Russian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до ліцензії відкритого доступу Creative Commons Attribution 4.0 International License

Оксана ГОРБАЧИК

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksa7803@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6671-2025>

Бібліографічний опис статті: Горбачик, О. (2026). Місіонерська діяльність Девіда Лівінгстона в Африці (1841–1856). *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.4>

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕВІДА ЛІВІНГСТОНА В АФРИЦІ (1841–1856)

Анотація. *Мета дослідження* полягає в аналізі місіонерської діяльності Девіда Лівінгстона в Африці у 1841–1856 роках, з'ясуванні її релігійних, наукових і гуманітарних аспектів, особливостей взаємодії з місцевим населенням та значення цієї діяльності для формування європейських уявлень про внутрішні райони Африки. **Методологія дослідження** базується на поєднанні загальнонаукових і спеціально-історичних підходів, що дає змогу всебічно проаналізувати місіонерську практику в контексті історичних реалій XIX століття. Основу становлять принципи історизму та об'єктивності, які забезпечують розгляд діяльності Лівінгстона в конкретних політичних, соціокультурних і релігійних умовах Африки середини XIX століття. Проблемно-хронологічний метод використовується для простеження основних етапів його місіонерських подорожей у 1841–1856 роках, а історико-біографічний метод – для аналізу особистих мотивів і світоглядних засад дослідника. Важливу роль відіграють методи узагальнення та джерелознавчий аналіз щоденників і праць Девіда Лівінгстона. **Наукова новизна** статті полягає в комплексному висвітленні місіонерської діяльності Девіда Лівінгстона в Африці у 1841–1856 роках як поєднання релігійних, наукових і гуманітарних практик. У дослідженні синтезовано історичні, географічні та релігієзнавчі джерела, що дає змогу цілісно осмислити феномен Лівінгстона як першопрохідника, діяльність якого сприяла подальшому розвитку європейських наукових досліджень і колоніального проникнення в регіон. **Висновки.** Місіонерська діяльність Девіда Лівінгстона в Африці у 1841–1856 роках виходила далеко за межі традиційного релігійного служіння. Його місія поєднувала християнське проповідання з науковими дослідженнями, географічними відкриттями та гуманітарною діяльністю, що зумовило її особливе місце в історії європейської присутності на Африканському континенті. Лівінгстон прагнув не лише поширювати християнські цінності, а й глибше зрозуміти культуру, побут і соціальні структури африканських народів, вибудовуючи контакти на основі діалогу й взаємної поваги. Важливим підсумком його діяльності стало поєднання місіонерської роботи з активною боротьбою проти работоргівлі, яку він розглядав як одну з головних перешкод для морального й соціального розвитку регіону. Його подорожі та описи внутрішніх районів Південної і Центральної Африки значно розширили європейські уявлення про континент, сприяли розвитку географічної науки та заклали підґрунтя для подальших досліджень. Водночас досвід Лівінгстона демонструє складність і суперечливість місіонерської діяльності в умовах колоніальної епохи, де гуманістичні наміри часто перепліталися з інтересами європейських держав.

Ключові слова: місіонерство, Девід Лівінгстон, Африка, християнство, колоніальний дискурс.

Oksana HORBACHYK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksa7803@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6671-2025>

To cite this article: Horbachyk, O. (2026). Misionerska diialnist Devida Livinhstona v Afrytsi (1841–1856) [David Livingstone’s missionary activity in Africa (1841–1856)]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.4> [in Ukrainian].

DAVID LIVINGSTONE’S MISSIONARY ACTIVITY IN AFRICA (1841–1856)

Summary. *The study aims to analyze David Livingstone’s missionary activities in Africa between 1841 and 1856, with particular attention to their religious, scientific, and humanitarian dimensions, the features of his interaction with the local population, and the significance of this activity for shaping European perceptions of the interior of Africa. The research methodology is based on a combination of general scientific and special historical approaches, which allows for a comprehensive analysis of missionary practice in the context of the historical realities of the 19th century. The research is grounded in the principles of historicism and objectivity, which ensure consideration of Livingstone’s activities within the specific political, sociocultural, and religious conditions of mid-nineteenth-century Africa. The problem-chronological method is used to trace the main stages of his missionary journeys in 1841–1856, while the historical-biographical method facilitates an analysis of the missionary’s personal motives and worldview. Methods of generalization and source analysis of David Livingstone’s diaries and published works also play an important role. The scientific novelty of the article lies in its comprehensive examination of David Livingstone’s missionary activities in Africa during 1841–1856 as a synthesis of religious, scientific, and humanitarian practices. The study integrates historical, geographical, and religious sources, allowing for a holistic understanding of Livingstone as a pioneer whose activities contributed to the further development of European scientific research and colonial expansion in the region. Conclusions.* *David Livingstone’s missionary activity in Africa between 1841 and 1856 extended far beyond traditional religious ministry. His mission combined Christian preaching with scientific research, geographical discoveries, and humanitarian efforts, giving it a distinctive place in the history of European presence on the African continent. Livingstone sought not only to disseminate Christian values but also to gain a deeper understanding of the culture, way of life, and social structures of African peoples, building relationships based on dialogue and mutual respect. An important outcome of his work was the integration of missionary activity with active opposition to the slave trade, which he regarded as one of the principal obstacles to the moral and social development of the region. His journeys and descriptions of the interior of Southern and Central Africa significantly expanded European knowledge of the continent, contributed to the advancement of geographical science, and laid the foundation for further research. At the same time, Livingstone’s experience illustrates the complexity and contradictions of missionary activity in the colonial era, when humanitarian intentions were often intertwined with the interests of European states.*

Key words: *missionary activity, David Livingstone, Africa, Christianity, colonial discourse.*

Постановка проблеми. Дослідження місіонерської діяльності Девіда Лівінгстона в Африці у 1841–1856 роках зумовлене потребою переосмислення ролі європейських місій у процесах взаємодії Заходу з африканськими суспільствами середини ХІХ століття. У сучасній історичній науці дедалі більше уваги приділяється комплексному аналізу місіонерства не лише як релігійного явища, а і як чинника культурних, наукових і гуманітарних трансформацій. Постать Лівінгстона є показовою у цьому контексті, адже його діяльність поєднувала євангелізацію, географічні дослідження, медичну практику та боротьбу з работоргівлею.

Проблема полягає в тому, що в історіографії місіонерська діяльність Лівінгстона часто розглядається фрагментарно: або крізь призму колоніальної експансії, або як винятково героїчний наратив європейського дослідника. Це ускладнює розуміння реального характеру його контактів із місцевим населенням та впливу на африканські спільноти. Тому акту-

альним є всебічне дослідження місії Лівінгстона як багатовимірного явища, що дозволяє глибше осмислити складні процеси міжкультурної взаємодії, моральні дилеми місіонерства та його місце в історії Африки XIX століття.

Аналіз досліджень. Історіографія місіонерської діяльності Девіда Лівінгстона в Африці формувалася переважно в англomовному науковому та біографічному дискурсі. Однією з класичних праць є дослідження шотландського біографа Вільяма Гардена Блейкі (1820–1899) «Особисте життя Девіда Лівінгстона» (Blaikie, 1913), у якому автор зосереджується на особистісних мотивах місіонера, поєднуючи біографічний нарратив з аналізом його релігійних переконань і моральних принципів. Значну увагу Блейкі приділяє внутрішнім переживанням Лівінгстона та впливу місіонерської діяльності на формування його світогляду.

Важливим джерелом для дослідників залишається автобіографічна праця самого Девіда Лівінгстона (1813–1873) «Місіонерські подорожі та дослідження в Південній Африці» (Livingstone, 1857), яка поєднує місіонерські спостереження з географічними, етнографічними та гуманітарними описами. Вона дозволяє реконструювати ранній етап його африканської місії з позиції безпосереднього учасника подій.

Сучасний критичний погляд представлений у монографії нідерландського науковця Сьорда Райпма (1931–2015) «Девід Лівінгстон та міф про африканську бідність і хвороби» (Rijpma, 2015), де діяльність Лівінгстона осмислюється крізь призму постколоніальних студій та аналізу європейських уявлень про Африку.

Українські спеціальні дослідження, присвячені місіонерській діяльності Девіда Лівінгстона, на тепер відсутні; наявні лише побіжні згадки в загальних працях з історії місіонерства та колоніальної Африки.

Мета дослідження полягає в аналізі місіонерської діяльності Девіда Лівінгстона в Африці у 1841–1856 роках, з'ясуванні її релігійних, наукових і гуманітарних аспектів, особливостей взаємодії з місцевим населенням та значення цієї діяльності для формування європейських уявлень про внутрішні райони Африки.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII – на початку XIX століття під впливом Французької революції та наполеонівських воєн європейська культура зазнала суттєвих трансформацій. А після перемоги над Наполеоном під Ватерлоо в 1815 році Велика Британія стала новою імперською державою, замінивши Францію, Іспанію та Португалію. У період між 1815 і 1914 роками у ході колоніальних загарбань до Британської імперії було приєднано близько 10 000 000 квадратних миль території та приблизно 400 мільйонів людей. А у середині XIX століття Британія стала найбагатшою і найпотужнішою державою у світі. Саме британська колоніальна експансія сприяла протестантській християнській місії, хоча цей процес супроводжувався певними суперечностями (Bullón, 2014, s. 2).

У 1813 році відомий британський політик і філантроп Вільям Вільберфорс (1759–1833) домігся ухвалення в Палаті громад Сполученого Королівства рішення на підтримку місіонерської діяльності в колоніях. У результаті Статут Ост-Індської компанії 1813 року скасував попередні обмеження на євангелізацію в британських володіннях в Індії та гарантував свободу поширення християнської віри. Вільберфорс був одним із перших, хто поєднав євангелізаційну ревність із турботою про соціальну справедливість (Piper, 2006, s. 44).

Упродовж першої половини XIX століття Африка залишалася для європейців «невідомим і таємничим континентом». Згодом її почали називати «темним континентом», оскільки розглядали як територію, що перебувала поза впливом західної цивілізації. Виділення хініну з кори хінного дерева у 1820 році, який застосовували для полегшення симптомів малярії, стало поштовхом до епохи західних досліджень Африки. Чимало християнських місіонерів вирушили на континент, і серед них особливо відомим став шотландець Девід Лівінгстон, який у 1840 році прибув туди як місіонер-лікар і дослідник (Bullón, 2014, s. 4).

Девід Лівінгстон народився 19 березня 1813 року в промисловому містечку Блантайр у Шотландії, за вісім миль від Глазго. Його родина (батьки Ніл і Агнес, два брати та дві сестри) проживала в однокімнатному помешканні (Austin, 1997). Лівінгстон був другим сином Ніла Лівінгстона та Агнес Гантер. Родина походила з острова Улва біля узбережжя Малла. Його дід, також Ніл, у 1792 році переселився з родиною до Клайдбанка, де промислова революція приваблювала збіднілих селян до міських фабрик і важких умов праці за заробітну плату. Батько Лівінгстона став мандрівним продавцем чаю. Він був дуже релігійною людиною і, окрім продажу чаю, розповсюджував релігійні трактати (Cole-Edwardes, 2013, s. 4).

Важливу роль у дитинстві Лівінгстона відігравав його дід Ніл (старший), який зачаровував хлопчика розповідями про давні часи (Austin, 1997). Водночас дедалі відчутнішим ставав вплив його батька – завзятого читача книг із теології та подорожей, а також власні мандрівки Девіда шотландською сільською місцевістю. Ще змалку він зацікавився природою, вільно блукаючи околицями у пошуках рідкісних тварин, рослин і мінералів (Sacchi, 2024).

У юності Девід мало цікавився релігійною літературою, і його навіть покарали за відмову читати книгу вищезгаданого Вільберфорса «Практичний погляд на християнство» (1797). Це несприйняття тривало роками, аж поки він не натрапив на праці шотландського вченого Томаса Діка (1772–1865) «Філософія майбутньої держави» (1829) та «Філософія релігії, або ілюстрація моральних законів Всесвіту» (1830). Ці книги підтвердили його переконання, що релігія і наука узгоджуються між собою. Саме під час читання останньої праці, у двадцятирічному віці, він усвідомив, що його обов'язком і привілеєм є прийняти спасіння Христа, і пережив глибоку духовну трансформацію. (Worcester, 1888, s. 7).

У 1834 році його життя істотно змінилося, коли він ознайомився з брошурою «Нарис китайської історії», видану цього ж року, в якій пропонувалося створити новий тип релігійного місіонера, який мав би освіту як у релігійній, так і в науковій галузях, з особливим акцентом на медицині. Автором був Чарльз Гутцлаф, прусський лютеранський місіонер, який провів багато років на Далекому Сході, особливо в Китаї (Sacchi, 2024).

Під час навчання в університеті Глазго, у 1838 році, Девід приєднався до Конгрегаціональної церкви, пов'язаної з Лондонським місіонерським товариством, однієї з найвідоміших британських організацій, що займалася релігійними місіями за кордоном. Спочатку він планував працювати в Китаї, але початок Першої опіумної війни в 1840 році унеможливив його плани. Однак Лівінгстон не відмовився від своїх місіонерських намірів. Тоді ж він захопився ідеями Томаса Фауелла Бакстона, впливового британського аристократа, який за підтримки принца Альберта, чоловіка королеви Вікторії, заснував «Товариство за ліквідацію работоргівлі та цивілізацію Африки». Бакстон вважав допустимим переконати африканських вождів займатися торгівлею з європейцями, не вдаючись до продажу рабів. Водночас він вважав за можливе докласти зусиль, щоби повернути їх до християнства (Sacchi, 2024).

У 1836–1839 роках Девід вивчав медицину в коледжі Андерсона в Глазго, а також грецьку мову та теологію. Місіонерську підготовку для вступу до Лондонського місіонерського товариства він проходив у містечку Чіппінг-Онгарі. У цей же час Девід проходив практику в лондонських лікарнях, необхідну для отримання диплома лікаря. У своїх спогадах він зазначав лише, що на випускному іспиті його прохання використати стетоскоп під час огляду пацієнтів не схвалили екзаменатори (Rijpta, 2015, s. 44–45). У 1838 році його прийняли до членів Лондонського місіонерського товариства як кандидата для закордонної служби (Pounds, 1907).

8 грудня 1840 року Девід Лівінгстон вирушив у свою першу місіонерську подорож до Південної Африки з річною зарплатою 75 фунтів, де, завдяки преподобному Роберту Моффату, перед ним відкрилося «привабливе поле діяльності» (Rijpta, 2015, s. 45). Р. Моффат (1795–1883) був шотландським місіонером-піонером у Південній Африці, який прибув до

Кейптауна в 1817 році. Він відкрив місіонерські станції у внутрішніх районах, переклав Біблію мовою бечуана та написав дві місіонерські книги про Південну Африку: «Місіонерська діяльність та сцени з життя Південної Африки» (1842) та «Ріки води в сухому місці» (1863). У 1845 його старша дочка Мері вийшла заміж за Д. Лівінгстона, з якою він мав четверо дітей (Barlow, 1976).

Коли 17 березня 1841 року Девід Лівінгстон висадився в Саймонстаун, неподалік Кейптауна, він прибув на континент, сповнений викликів. Африка все ще залишалася місцем, оповитим таємницею для європейців. Для більшості арабських торговців подорожі далеко від узбережжя були рідкісними. Малярія була смертельною хворобою, що дуже поширювалася і перешкоджала подорожам. Цілі експедиції чисельністю 300–400 осіб гинули від цього захворювання. Африканський рельєф був складним для подолання. Суворий клімат і висока температура виснажували і людей, і худобу (Cole-Edwardes, 2013, s. 8).

Лівінгстон розпочав свою діяльність в містечку Курумун у Капській провінції Південної Африки, на одній зі зразкових станцій Лондонського місіонерського товариства, яка вже була відома завдяки роботі та працям Р. Моффата, згаданого вище. Він прагнув реалізувати на практиці те, що більшість місіонерів визнавали принципом, але яке ще належало реалізувати – швидке розширення на нові території та передачу відповідальності за євангелізацію «місцевим агентам», тобто африканським християнам. Протягом першого року свого перебування в Курумані Лівінгстон пройшов близько 350 миль. Під час цієї подорожі він встановив контакт із Сегкомою, главою правлячого дому Хама народу Нгвато, родини, підтримка якої згодом стала життєво важливою для поширення християнства в усьому регіоні південної Африки, де поширена мова тсвана (Walls, 1987, s. 125–129).

Перший місіонерський період (1841–1852) Лівінгстона в Південній Африці можна характеризувати як поєднання релігійного покликання, наукового духу й гуманітарних прагнень. За власними спогадами, він виходив у дорогу як місіонер Лондонського місіонерського товариства, але дуже швидко розширював межі традиційної місії: боротьба зі згубною работорівлею, медична допомога та збирання наукових спостережень стали невід'ємною частиною його практики. Вже ранні епізоди мандрів – зустрічі з народами бечуана, батака та іншими етнічними групами – показують, що Лівінгстон прагнув поєднати проповідь із конкретною допомогою – лікуванням, порадами щодо землеробства, сприянням торгівлі (Blaikie, 1913, s. 30–69). Усе це Лівінгстон відобразив у своїх нотатках, інтерпретуючи у світлі есхатологічних релігійних уявлень ідеї морального й матеріального піднесення.

Зокрема, у праці «Місіонерські подорожі та дослідження в Південній Африці», виданій 1857 року, шотландський дослідник зазначав, що тубільці «завжди були дуже привітними до нас і уважно слухають інструкції, які їм передають їхньою рідною мовою. Однак важко пояснити європейцям, наскільки малоефективним є навчання, оскільки ніхто не може уявити, наскільки деградували їхні уми через століття ізоляції та важкої боротьби за засоби існування. Як і більшість інших, вони слухають з повагою і увагою, але коли ми стаємо на коліна і звертаємося до невидимого Буття, ця поза і дія часто здаються їм настільки смішними, що вони не можуть стриматися від голосного сміху. Після кількох богослужінь вони переборюють цю схильність. ...Якщо запитати, який вплив має проповідування Євангелія на таких людей на початку, я не можу відповісти, крім того, що деякі з них після тривалого часу зізналися, що тоді вони вперше почали молитися потайки» (Livingstone, 1857, s. 157–158).

Перші контакти з місцевим населенням відзначалися різноманітністю – від привітності й цікавості до підозрливості й ворожості. Лівінгстон уважно фіксував ритуали, судові норми, традиції лікування – то з відвертим захопленням, то крізь призму європейських уявлень про «цивілізацію». Він часто інтерпретував місцеві практики очима вікторіанської науки і християнської моралі, але водночас закликав до гуманного підходу щодо проблеми рабства й насильства. Саме боротьба з работорівлею стала важливою етичною опорою

його місії: географічні відкриття і наукові спостереження мали посилити його вплив і голос у боротьбі проти торгівлі людьми. У науковому аспекті Лівінгстон не лише фіксував маршрути; він систематизував географічні, етнографічні та природничі спостереження, що зближувало його з тодішньою науковою спільнотою й утверджувало його як приклад «місіонера-дослідника» (Horne, 1916, s. 55–64).

Догматичні погляди Лівінгстона та його сувора пуританська манера поведінки робили його малопопулярним серед колег-місіонерів, особливо через його певну нетактовність. Лівінгстона засмучувало, що чимало місіонерів мешкали в безпечних і комфортних місцевостях на півдні, тоді як незліченні села на півночі залишалися не євангелізованими. Він також твердо вірив, що потрібно більше використовувати африканських християн – навчати їх проповідувати та здійснювати місіонерську діяльність (Cole-Edwardes, 2013, s. 8).

Лівінгстона дедалі більша приваблювали малозаселені північні регіони, тому він невдовзі переніс свою місіонерську базу з Курумана до Колобенга, розташованого за 240 миль на північний захід. У 1850 році Девід продовжив рух на північ до Замбезі, відзначаючи потенціал цього району для створення нової місіонерської бази, що в червні 1851 року він обговорив з вождем Себітуане, який проживав разом із кількома тисячами жителів у Ліньянті, на території сучасної Намібії (Phillipson, 2023).

1852 рік став переломним у житті Лівінгстона. Ніби на підтвердження його думки про нестабільність місіонерської роботи в цьому регіоні, його місіонерська станція Квена в Колобензі була зруйнована бурами як помста за боротьбу проти работоргівлі. Крім того, його сім'я вирішила повернутися до Великобританії. Лівінгстон супроводжував їх до Кейптауна, а потім розпочав найважливішу зі своїх подорожей (1852–1856). Її метою було знайти центри, з яких можна було б охопити значну частину африканського населення, центри з придатними для життя умовами, належним транспортним сполученням і поза досяжністю бурів. Лівінгстон не мав ілюзій щодо того, що люди в таких районах вже «прагнуть Євангелія», – він різко відкидав такі твердження як благочестиву вигадку. Але він сподівався, що вони будуть вільні від впливу білих і, отже, не матимуть тих перешкод для навернення, що були у тих, хто жив далі на південь. На його думку, вони могли б одразу усвідомити цінність місіонерів, які залучають торговельні контакти і відлякують агресорів. Подібний реалізм був характерним для місій у доімперський період, коли місіонери мали право доступу лише на умовах, встановлених африканськими народами (Walls, 1987, s. 125–129). Під час цієї експедиції у 1855 році Девід Лівінгстон став першим європейцем, який побачив водоспад, відомий серед місцевого населення як Мосі-оа-Тунья («дим, що гримить»), і на честь британської королеви назвав його водоспадом Вікторія (Shepperson, 2025).

У 1856 році Лівінгстон повернувся до Британії та виявив, що його подорожі викликали сенсацію, і використав свою нову славу для заохочення інтересу британців до регіону Замбезі. Лекції Лівінгстона у Кембриджському університеті надихнули на негайне заснування «Місії університетів у Центральній Африці». Тоді ж Лондонське місіонерське товариство розпочало місії до народів і держав Кололо та до Ндебеле на півдні Африки. Гонорари за його популярну книгу «Місіонерські подорожі та дослідження в Південній Африці» (1857) зробили Девіда незалежним, багатим і дозволили йому вийти з Лондонського місіонерського товариства (Lipschutz & Rasmussen, 1986).

Після 1856 року місіонерська діяльність Девіда Лівінгстона набула нового характеру, поєднуючи євангелізацію з дослідницькою та гуманітарною місією. Він зосередився на відкритті внутрішніх регіонів Центральної та Східної Африки, розглядаючи географічні знання як засіб боротьби з работоргівлею та передумову поширення християнства. Лівінгстон дедалі більше діяв як моральний пропагандист і символ гуманістичної місії Заходу, залишаючись до смерті у 1873 році відданим ідеї «християнство, торгівля та цивілізація» (Koschorke, 2024, s. 154).

За десятиліття подорожей і християнської місіонерської роботи в південній, центральній і східній Африці – частково в місцях, куди раніше не наважувався проникнути жоден

європеець – Лівінгстон, можливо, вплинув на ставлення Заходу до Африки більше, ніж будь-хто інший до нього. Його відкриття – географічні, технічні, медичні та соціальні – сформували комплекс знань, що й досі є предметом досліджень. Незважаючи на свій патерналізм і вікторіанські упередження, Лівінгстон щиро вірив у здатність африканців увійти в сучасний світ. У цьому сенсі він був попередником як європейського імперіалізму в Африці, так і африканського націоналізму (Shepperson, 2025).

Висновки. Місіонерська діяльність Девіда Лівінгстона в Африці у 1841–1856 роках виходила далеко за межі традиційного релігійного служіння. Його місія поєднувала християнське проповідування з науковими дослідженнями, географічними відкриттями та гуманітарною діяльністю, що зумовило її особливе місце в історії європейської присутності на Африканському континенті. Лівінгстон прагнув не лише поширювати християнські цінності, а й глибше зрозуміти культуру, побут і соціальні структури африканських народів, вибудовуючи контакти на основі діалогу й взаємної поваги. Важливим підсумком його діяльності стало поєднання місіонерської роботи з активною боротьбою проти работоргівлі, яку він розглядав як одну з головних перешкод для морального й соціального розвитку регіону. Його подорожі та описи внутрішніх районів Південної і Центральної Африки значно розширили європейські уявлення про континент, сприяли розвитку географічної науки та заклали підґрунтя для подальших досліджень. Водночас досвід Лівінгстона демонструє складність і суперечливість місіонерської діяльності в умовах колоніальної епохи, де гуманістичні наміри часто перепліталися з інтересами європейських держав.

Джерела та література

- Austin, Alvyn.** (1997). *Discovering Livingstone. The man, the missionary, the explorer, the legend.* URL: <https://www.christianitytoday.com/1997/10/discovering-david-livingstone-missionary-africa/>
- Barlow, Fred.** (1976). *Robert Moffat – Biographies and Information.* URL: <https://www.wholesomewords.org/missions/bmoffat.html>
- Blaikie, William Garden.** (1913). *The Personal Life of David Livingstone.* London: J. Murray. 412 p. URL: <https://archive.org/details/personallifedavi00blaiiala/mode/2up>
- Bullón, Dorothy.** (2014). *The missionary movement of the 19th century.* URL: <https://didache.nazarene.org/index.php/volume-14-1/1028-didache-v14n1-06-inclusion-education-disabilities-lee/file>
- Cole-Edwardes, Warwick.** (2013). *Missionary Biographies. David Livingstone (1813–1873).* URL: <https://footprintsintoafrica.com/resources/>
- Horne, C. Silvester.** (1916). *David Livingstone.* New York. The Macmillan company, 252 p. URL: <https://www.gutenberg.org/files/57110/57110-h/57110-h.htm#PREACHING>
- Koschorke, Klaus.** (2024). A Short History of Christianity beyond the West. *Asia, Africa, and Latin America, 1450–2000. Series: Theology and Mission in World Christianity*, 31. 374 p.
- Lipschutz, Mark R. & Rasmussen, R. Kent.** (1986). *Livingstone, David. Dictionary of African Historical Biography, 2nd edition.* URL: <https://dacb.org/stories/southafrica/livingstone-david/>
- Livingstone, David.** (1857). *Missionary Travels and Researches in South Africa.* Publisher London: J. Murray. 716 p. URL: <https://archive.org/details/Missionarytrave00LiviA/page/9/mode/1up>
- Phillipson, D. W.** (2023). The First Edition of Livingstone's Missionary Travels. *The Journal of the Hakluyt Society. February 2023.* URL: https://www.hakluyt.com/downloadable_files/Journal/livingstone%20phillipson.pdf
- Piper, John.** (2006). *Amazing grace in the life of William Wilberforce.* Published by Crossway Books. 77 pp.
- Pounds, Jessie Brown.** (1907). *Pioneer Missionaries: David Livingstone. From Pioneer Missionaries: Short Sketches of the Lives of the Pioneers in Missionary Work in Many Lands by Jessie Brown Pounds. Indianapolis, Ind.: The Young People's Department of the Christian Woman's Board of Missions.* URL: <https://www.wholesomewords.org/missions/bliving13.html>
- Rijpma, Sjoerd.** (2015). *David Livingstone and the myth of African poverty and disease.* Copyright 2015 by Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands. 610 p.
- Sacchi, Martino.** (2024). «Doctor Livingstone, I Suppose» *The true legacy of the iconic Victorian-era explorer, David Livingstone.* URL: <https://medium.com/teatime-history/doctor-livingstone-i-suppose-48e3f4535f9b>

- Shepperson, George Albert.** (2025). *David Livingstone. Scottish explorer and missionary*. Nov. 1, 2025. URL: <https://www.britannica.com/biography/David-Livingstone/The-Zambezi-expedition>
- Walls, Andrew F. (1987). Livingstone, David. *International Bulletin of Missionary Research*, 87, 11(3), 125–129. URL: <https://dacb.org/stories/southafrica/legacy-livingstone/>
- Worcester, John H., Jr., Mrs.** (1888). *The life of David Livingstone*. Publisher, Woman's Presbyterian board of missions of the Northwest. 104 p.

Дата першого надходження статті до видання: 24.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно
до ліцензії відкритого доступу
Creative Commons Attribution 4.0
International License

УДК 929.5(477.83/86)“18”

DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.5>

Леся СМУТОК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, індекс 82100, Україна (smutoklesia@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

Бібліографічний опис статті: Смуток, Л. (2026). Генеалогія роду Монастирських Валагіних та походження Антона Йосифа Монастирського Валагіна, перемишльського римо-католицького єпископа (1863–1869). *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.5>

ГЕНЕАЛОГІЯ РОДУ МОНАСТИРСЬКИХ ВАЛАГІНИХ ТА ПОХОДЖЕННЯ АНТОНА ЙОСИФА МОНАСТИРСЬКОГО ВАЛАГІНА, ПЕРЕМИШЛЬСЬКОГО РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО ЄПИСКОПА (1863–1869)

Анотація. *Мета дослідження* – з'ясувати походження перемишльського римо-католицького єпископа Антона Йосифа Монастирського та реконструювати генеалогію його роду. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму й методах дослідження біографістики. **Наукова новизна.** Здійснена реконструкція історії родини Монастирських Валагіних, з якої вийшов перемишльський римо-католицький єпископ Антон Йосиф Монастирський. На підставі архівних відомостей з'ясовано обставини підтвердження ним шляхетства та розкрито проблему достовірності генеалогічного матеріалу щодо його належності до Монастирських Валагіних. **Висновки.** Перемишльський римо-католицький єпископ Антон Йосиф Монастирський походив з української / руської шляхти Перемишльської землі. Їхнім родовим осідком був Монастирик Малий у Самбірському повіті. Історія Монастирських відстежується з початку XVI ст. На початок XVII ст. Монастирські розпалися на кілька відгалужень, кожне зі своїм прізвищем. Монастирські Валагіни виводилися від Васька, котрий жив у першій половині XVII ст. та залишив п'ятеро синів. Упродовж другої половини XVII–XVIII ст. вони продовжували мешкати у родовому гнізді, поза тим окремі сім'ї виселилися до сусідніх шляхетських сіл, як-то Ясениця Сільна, Винники, Сілець. Після приєднання Галичини до Австрійської імперії місцева шляхта підтвердила своє шляхетство. Серед них натрапляємо і на Монастирських Валагінів. Чотири сім'ї отримали відповідний документ. Серед них – Григорій, Базилій і Ян, сини Яна і внуки Теодора. Останній, ймовірно, був одним із двох Теодорів, знаних за документами перемишльського гродського суду першої половини XVIII ст., який по лінії батька Андрія та діда Якіма виводився від згаданого Васька Монастирського Валагіна. Антон Йосиф у 1834 р., подавши відповідні документи (записи про своє народження) до Відділу Станів у Львові, підтвердив своє походження від Яна, одного з трьох синів Яна і Маріанни Кульчицької Чопик, і таким чином вивів своє походження від Монастирських Валагінів.

Ключові слова: Антон Йосиф Монастирський, перемишльські римо-католицькі єпископи, шляхта Галичини.

Lesia SMUTOK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

To cite this article: Smutok, L. (2026). Henealohiia rodu Monastyrskykh Valahynykh ta pokhodzhennia Antona Yosyfa Monastyrskoho Valahina, peremyshl'skoho rymo-katolytskoho yepyskopa (1863–1869) [Genealogy of the Monastyrskiy Valahin family and The Origin of Anton Josyf Monastyrskiy Valahin, Roman Catholic Bishop of Przemyśl (1863–1869)]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.5> [in Ukrainian].

© Смуток Леся, 2026

ISSN 3083-6158 (print) ISSN 3083-6166 (online)

GENEALOGY OF THE MONASTYRSKYI VALAHIN FAMILY AND THE ORIGIN OF ANTON JOSYF MONASTYRSKYI VALAHIN, ROMAN CATHOLIC BISHOP OF PRZEMYŚL (1863–1869)

Summary. *The purpose of the study is to determine the origins of Anton Josyf Monastyrskiy, the Roman Catholic Bishop of Przemyśl, and to reconstruct the genealogy of his family. The research methodology is based on the principles of historicism and the methods of biographical research. Scientific novelty.* A reconstruction of the history of the Monastyrskiy Valahin family, from which the Roman Catholic Bishop of Przemyśl, Anton Josyf Monastyrskiy, descended, has been carried out. Based on archival records, the circumstances of his confirmation of nobility were clarified, and the problem of the reliability of genealogical materials regarding his belonging to the Monastyrskiy Valahins was revealed. **Conclusions.** Anton Josyf Monastyrskiy, the Roman Catholic Bishop of Przemyśl, descended from the Ukrainian/Ruthenian nobility of the Przemyśl Land. Their ancestral seat was Monastyrk Malyi in the Sambir District. The history of the Monastyrskiy family can be traced back to the beginning of the 16th century. By the beginning of the 17th century, the Monastyrskiy family had split into several branches, each with its own nickname (alias). The Monastyrskiy Valahins descended from Vasko, who lived in the first half of the 17th century and left five sons. Throughout the second half of the 17th and 18th centuries, they continued to reside in their ancestral nest; however, individual families moved to neighboring noble villages such as Yasenytsia Silna, Vynnyky, and Silets. After the annexation of Galicia to the Austrian Empire, the local nobility confirmed their noble status. Among them, we encounter the Monastyrskiy Valahins. Four families received the corresponding documents. Among them were Hryhorii, Bazylui, and Jan, the sons of Jan and grandsons of Theodor. The latter was likely one of the two Theodors known from the records of the Przemyśl Grod Court in the first half of the 18th century, who, through the line of his father Andrii and grandfather Yakym, descended from the aforementioned Vasko Monastyrskiy Valahin. In 1834, by submitting the relevant documents (records of his birth) to the Department of Estates in Lviv, Anton Josyf confirmed his descent from Jan, one of the three sons of Jan and Marianna Kulchytska Chopyk, thus tracing his origin back to the Monastyrskiy Valahins.

Key words: Anton Josyf Monastyrskiy, Roman Catholic Bishops of Przemyśl, nobility of Galicia.

Постановка проблеми. Біографістика як окремий напрям історичних студій відіграє важливу роль в накопиченні та систематизації фактологічного матеріалу. У царині вивчення біографії окремих історичних постатей натепер зроблено чимало, якщо йдеться про знакові персонажі українського суспільства кінця XVIII – початку XX ст. Вже написані інтелектуальні біографії ряду суспільно-громадських, політичних, науково-культурних і мистецьких діячів. Однак ця проблематика залишається до кінця не вичерпаною. Особливо це стосується постатей, образно кажучи, другого плану. На перший погляд, вони не визначали основні віхи історичного розвитку, однак їхню роль не варто применшувати, адже саме вони формували певне суспільне середовище, історичне тло, без якого неможливо уявити життя і діяльність більш визнаної особи. Власне, до такої групи діячів другого ешелону належав Антон Йосиф Монастирський (Манастирський), теолог, церковний та освітній діяч Галичини XIX ст.

Аналіз досліджень. Про Антона Йосифа Монастирського (Манастирського) нині вкрай мало інформації. Коротку біограму про нього подає Польський біографічний словник авторства Ц. Лехницького. Тут розкрито основні віхи його життя й, зокрема, зазначається, хто були його батьки й де він народився (Lchicki, 1974, s. 467–468). Значною мірою ця інформація почерпнута з більш раннього видання В. Сарни, котрий, вивчаючи історію Перемишльської єпархії, окремо подав перелік очільників єпархії з їхніми біографічними даними. З-поміж них натрапляємо і на Антона Йосифа Монастирського (Sarna, 1903, s. 513–519). Оскільки згаданий перемишльський єпископ за свого життя був задіяний в різноманітних суспільно-політичних, освітніх процесах у Галичині першої половини та середини XIX ст., його ім'я згадується ще в кількох працях синтетичного характеру. Зокрема, в історії римо-католицького костелу періоду австрійського панування (Kumor, Obertyński, 1979, s. 211, 235, 310; Piech, 2012, s. 315, 322, 347). Як депутат Краєвого сейму Галичини він згадується в праці Гродзіцького про діяльність цієї інституції (Grodziski, 1993, s. 123). У контексті суспільних рухів XIX ст. Антон Йосиф Монастирський також згадується в праці Р. Р. Людвіковського

(Ludwikowski, 1980, s. 180). Проте усі ці згадки жодним чином не розкривають походження цієї постаті.

Мета статті – з'ясувати походження перемишльського римо-католицького єпископа Антона Йосифа Монастирського та реконструювати генеалогію його роду.

Виклад основного матеріалу. Антон Йосиф Монастирський народився у Станіславові 14 червня 1803 р. Його батьками були Ян Монастирський і Христина Вишневська. Освіту здобував у Станіславівській гімназії. Згодом продовжив навчання у Львівському університеті, на філософському факультеті. Теологічну освіту здобув у Відні в закладі „Augustineum”. Тривале навчання завершилося у 1830 р., коли Антон Йосиф здобув ступінь доктора теології у Віденському університеті. Повернувшись до Львова, він викладав на теологічному факультеті Львівського університету. У 1838 р. здобув посаду директора гімназійних наук у Галичині, у 1845–1846 рр. виконував обов'язки ректора Львівського університету. Після смерті архієпископа Лукаша Баранецького, з 1858 р. керував архидієцезією. У 1863 р. призначений перемишльським єпископом. Помер під час подорожі до Риму 17 грудня 1869 р. й похований в одному з римських костелів (Lechicki, 1974; Sarna, 1903, s. 513–518).

Як впливає з матеріалів підтвердження шляхетства, перемишльський єпископ належав до родини Монастирських Валагінів. Задокументована згадка прізвиська дозволяє з'ясувати, до якої саме родини належала ця особистість.

Монастирські, чи то пак Манастирські (Manasterski, Manastyrski), належали до православної, згодом греко-католицької шляхти Перемишльської землі. Їхнім родовим осідком був Монастирок Малий, розташований на межі Дрогобиччини і Самбірщини. Це доволі численна родина, яка наприкінці XVI ст. розпалася на кілька родових відгалужень. Кожне з них використовувало власне прізвисько, як-то Степановичі, Андрійковичі (Єнджейковичі), Ватущаки, Кіньовичі, Петриничі (Смуток, 2021, с. 560–610).

Власне, усі вони, окрім Степановичів, виводилися від Федька, що жив десь на початку XVI ст. Він згадується в реєстрі зем'ян Самбірського повіту 1508 р., згодом, наприкінці 1530-х років, з'являється як одна зі сторін суперечок із місцевою шляхтою, котра завинила йому певні кошти (Бальтазар Глова 3 зл., Павло Бжеський 6 гривен, Іван Турянський 2 зл. (ЦДІАУЛ, ф. 14, оп. 1, спр. 261, с. 32; спр. 262, с. 856, 1515; спр. 263, с. 236, 503). Спадкоємцями Федька стали троє синів – Петро, Іванкота Рашко / Лесько. Кожен із них започаткував окреме відгалуження Монастирських – Петриничів, Ватущаків і Кіньовичів (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 289, с. 639; ф. 14, оп. 1, спр. 275, с. 1201; спр. 276, с. 212).

Петро залишив кількох синів, котрі продовжували володіти батьківськими маєтками в Монастирику Малому. Від одного з них – Леська – походив Васько Валагін. Саме він став родоначальником окремої гілки Монастирських Валагінів.

На початок 1620-х років він досягнув повноліття та виступав як самостійний господар, що дбав про збільшення свого маєтку. Йому вдалося викупити землі Івана та Хоми Монастирських Петриничів (1622), у 1647 р. він випозичив гроші Петру Монастирському Андрійковичу під заставу земель. Його дружиною була Фенна Турянська Телчич. З нею він мав п'ятеро синів і дочку (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 91, с. 582–583; спр. 101, с. 503, 573; ф. 14, оп. 1, спр. 93, с. 412, 419; спр. 120, с. 1396).

Упродовж наступних поколінь родина суттєво зросла, адже кожен із п'яти синів Васька залишив нащадків.

Старший син, Федір Монастирський Валагін, знаний з 1652 по 1713 рр., продовжував мешкати у Монастирику Малому, де розпоряджався діничною маєтністю. Одночасно він утримував у заставі землі в Сільці, звідки родом була його дружина Галка Сілецька Голдич. Його спадкоємцями стали син Базилій і внук Іван. Останній у 1732 р., успадкувавши по бабі землі в Сільці, відпродав їх Івану Яворському Сілецькому Голдичу. Батьківські землі Іван у 1753 р. заставив за 750 зл. самбірським єзуїтам. Вочевидь, він полишив родове гніздо, оскільки подальша його доля, як і доля його нащадків, невідома. (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 107, с. 928; спр. 109, с. 1021–1022; спр. 113, с. 692–697, 706–707, 713; спр. 114, с. 142,

143; спр. 121, с. 24–25; спр. 125, с. 905; спр. 133, с. 1376; спр. 150, с. 1537; спр. 219, с. 722; спр. 238, с. 493–494; спр. 246, с. 173; спр. 252, с. 260, 263; спр. 253, с. 291).

Яким Монастирський Валагін також прожив довге життя й востаннє згадується в 1715 р. У двох шлюбах він мав численне потомство. Своєю чергою його син Андрій мав восьмеро синів, і з-поміж решти нащадків Васька Валагіна вони витворили одне з найбільш розгалужених родових відламів Валагінів. Більшість із них залишалася мешкати у Монастирику. У середині XVIII ст. внуки і правнуки Якіма з'являються в сусідніх шляхетських селах, набуваючи землі у Сільці та Винниках (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 113, с. 818–819; спр. 133, с. 1376; спр. 224, с. 30; спр. 233, с. 317–318; спр. 243, с. 256; спр. 252, с. 132, 135; спр. 260, 263; спр. 259, с. 491–493; спр. 265, с. 438; спр. 408, с. 2696; спр. 418, с. 1190; спр. 425, с. 580; спр. 441, с. 3302; спр. 445, с. 342; спр. 449, с. 341–342; спр. 460, с. 1733; спр. 468, с. 219; спр. 484, с. 237, 1282–1283; спр. 491, с. 701, 704, 389; спр. 495, с. 1679–1680; спр. 519, с. 2119–2120; спр. 523, с. 63; спр. 531, с. 2008, 2095; спр. 532, с. 338; спр. 534, с. 77, 558, 563; спр. 538, с. 2523; спр. 545, с. 1657; спр. 554, с. 1576; спр. 577, с. 2364; спр. 623, с. 758).

Лука Монастирський Валагін знаний в 1662–1697 рр. Він двічі одружувався та мав по двоє дітей від кожної дружини. Старші дочки повиходили заміж за місцевих шляхтичів і свої наділи вони продали дрогобицькому старості Мартину Хоментовському. У другому шлюбі Лука мав сина Івана. Втім, його доля невідома, він згадується лише одного разу в 1711 р., коли з матір'ю скаржився на Андрія Валагіна з приводу захоплення батьківського майна та побиття під час нападу (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 121, с. 246; 133, с. 1376; спр. 153, с. 533; спр. 215, с. 279; спр. 406, с. 1242; спр. 407, с. 1244; спр. 408, с. 2696; спр. 417, с. 1119, 1427; спр. 441, с. 3302; спр. 451, с. 1417; спр. 460, с. 1733; спр. 461, с. 332).

Олександр Монастирський Валагін знаний за документами останньої третини XVII ст. (1664–1694). Одружився він із Софією Кропивницькою Горбанич та переселився до дружини в Ясеницю Сільну. Подружжя мало двох синів і шестеро дочок. Лука та Йоан Олександровичі згадуються поряд із батьком у конфліктах із місцевою шляхтою, однак після смерті батька вони більше не з'являються. Спадкоємцями Олександра у Ясениці Сільній в 1700–1730-х роках виступають дочки: Софія, заміжня за Андрієм Ступницьким Сатурником, Галя, заміжня за Базилієм Терлецьким Петриловичем, та Катерина, заміжня за місцевим парохом Михайлом Сопотницьким (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 133, с. 1376; спр. 152, с. 211; спр. 224, с. 66; спр. 234, с. 373; спр. 406, с. 1242; спр. 407, с. 1244; спр. 417, с. 1119, 1427; спр. 425, с. 580; спр. 432, с. 448; спр. 434, с. 1071; спр. 445, с. 342; спр. 451, с. 1417; спр. 461, с. 1465, 1500, 1814; спр. 462, с. 2246, 2254; спр. 468, с. 559; спр. 471, с. 34).

Стефан Монастирський Валагін знаний у межах 1664–1690 рр. Він мав синів Базилія та Петра. Останній загинув передчасно у 1695 р. Базилій у 1701 р. продав батьківський наділ в Монастирику дрогобицькому старості Мартину Хоментовському. Відомо напевне, що у нього був син Григорій, який проживав десь на Поділлі. У 1747 р. він продав свої права на маєтки по бабі Єфросинії Попель у селі Попелях тучапському старості і королівському полковнику Криштофу Попелю (ЦДІАУЛ, ф. 13, оп. 1, спр. 133, с. 1376; спр. 215, с. 279; спр. 406, с. 1242; спр. 417, с. 1119; спр. 425, с. 580; спр. 441, с. 3302; спр. 449, с. 341, 1723; спр. 450, с. 1810; спр. 451, с. 1417; спр. 571, с. 96; спр. 574, с. 2079; ф. 14, оп. 1, спр. 129, с. 558; спр. 138, с. 328; спр. 145, с. 469).

У 1772 р. Руське воєводство увійшло до складу Австрійської імперії. Щоб інтегрувати шляхту з новоприєднаних теренів до складу австрійського рицарства, Австрійська монархія ініціювала ряд реформ. Одна з них передбачала підтвердження шляхетства та отримання відповідного документа в разі успішного проходження процедури, котрий засвідчував би належність до рицарського стану королівства Галичини і Лодомерії (Slusarek, 1994, s. 34–35).

Спочатку цим займалася так звана Комісія Магнатів, а згодом ці повноваження були передані гродським і земським судам у Львові, Перемишлі, Галичі, Сяноку, Жидачеві, Бузьку, Тереховлі. Більшість колишньої польської шляхти зуміла пройти ці процедури та отримати

відповідні документи – легітимацію. Значна частина нобілів зробили це в 1782 р., ще кількох родин доводили свій привілейований статус після вказаного року, до 1817 р., у Відділі Станів.

Монастирські Валагіни також долучилися до цього процесу. Загалом вони отримали чотири легітимації. Одну з них видав перемишльський земський суд 22 жовтня 1782 р. для Григорія, Базиля, Яна – синів Яна Монастирського Валагіна і Маріанни Кульчицької Чопик, внуків Теодора Монастирського Валагіна. У документі зазначалося, що вони були посесорами частки у селі Лука Самбірського циркулу, родовому гнізді Луцьких. Ще одна легітимація видана того ж дня у перемишльському гродському суді для Теодора, сина Теодора Монастирського Валагіна і Анастасії Сілецької Скребечевич, власника земельних часток у селах Монастирик і Сілець Самбірського циркулу. Ще дві легітимації видані у Відділі Станів. Одна з них з'явилася 29 червня 1789 р. для Михайла, сина Михайла Монастирського Валагіна і Анни Пйотровської, внука Стефана Монастирського Валагіна і Анни Попель. Інша датована 20 травня 1809 р. й видана для Яна і Теодора, синів Олександра Монастирського Валагіна і Катерини Винницької, внуків Яна Монастирського Валагіна і правнуків Базиля Монастирського Валагіна (Смуток, Смуток, 2016, с. 294).

Зіставивши відомості з легітимацій з інформацією, почерпнутою з перемишльських земських і гродських актів XVIII ст., частину родин можемо ідентифікувати. Зокрема, Теодор, син Теодора і Анастасії Сілецької Скребечевич, вочевидь, належав до нащадків Якіма Монастирського Валагіна по лінії Андрія Якимовича. Як зазначалося, останній мав восьмеро синів, серед них – двох Теодорів. Один із них став батьком Теодора. Михайло, син Миколая та внук Стефана, котрий отримав легітимацію у 1789 р., також належав до відгалуження Якіма по його сину Андрію. Адже братом згаданих двох Теодорів був Стефан, одружений з Анною Попель Ластовчак (Смуток, 2021, с. 654).

Дві інші легітимації не піддаються однозначному трактуванню. Ян і Теодор, правнуки Базиля, могли однаковою мірою бути як нащадками Базиля, старшого сина Васька Валагіна, так і нащадками наймолодшого сина Васька Валагіна Стефана, котрий залишив сина Базиля (Смуток, 2021, с. 633).

Так само легітимація, видана для Григорія, Базиля і Йоана у перемишльському земському суді, не дозволяє зробити якихось однозначних висновків. Їхній дід Теодор міг бути одним із двох Теодорів, синів Андрія Якимовича, одруженого з Маріанною Монастирською Андрійкович. Однак перемишльські акти XVIII ст. не інформують про його дітей, зокрема про сина Яна, одруженого з Маріанною Кульчицькою Чопик. За яких обставин останні опинилися в Луці, також залишається невідомим (Смуток, 2021, с. 622).

Власне, по лінії Теодора, його сина Яна та внуків Григорія, Базиля і Яна виводився Антон Йосиф Монастирський. 4 вересня 1834 р. він подав звернення до Відділу Станів, у якому, зокрема, зазначив, що в 16-му томі шляхетських метрик на сторінці 222 уміщений запис легітимації, виданої для його батька Яна та його братів Григорія і Базиля. На доказ цього прохач подав витяги з метричних книг до Циркулярного уряду у Станіславові. Які саме документи – не повідомляється (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 488, арк. 2–2зв). Ймовірно, це були витяги про народження самого Антона Йосифа. Принаймні саме цей документ зберігся у справі поряд із вищевказаним зверненням. Із нього дізнаємося, що він народився 14 червня 1803 р., був хрещений у римо-католицькому костелі в Станіславові. Його батьками вказані Йоан Монастирський і Христина Вишневська (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 488, арк. 4). Рішення Відділу станів було доволі швидким, і за тиждень, 12 вересня того ж року, було ухвалено надати Антону Йосифу Монастирському, на той час доктору теології Львівської семінарії римо-католицького обряду, сертифікат шляхетства, що засвідчував його шляхетське походження (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 3, спр. 488, арк. 6). Документ був внесений до 23-го тому шляхетських метрик (ЦДІАУЛ, ф. 165, оп. 6а, спр. 44, с. 44).

Висновки. Перемишльський римо-католицький єпископ Антон Йосиф Монастирський походив з української / руської шляхти Перемишльської землі. Їхнім родовим осідком був

Монастирик Малий у Самбірському повіті. Історія Монастирських відстежується з початку XVI ст. На початок XVII ст. Монастирські розпалися на кілька відгалужень, кожне зі своїм прізвиськом. Монастирські Валагіни виводилися від Васька, котрий жив у першій половині XVII ст. та залишив п'ятеро синів. Упродовж другої половини XVII–XVIII ст. вони продовжували мешкати у родовому гнізді, поза тим окремі сім'ї виселилися до сусідніх шляхетських сіл, як-то Ясениця Сільна, Винники, Сілець. Після приєднання Галичини до Австрійської імперії місцева шляхта підтвердила своє шляхетство. Серед них натрапляємо і на Монастирських Валагінів. Чотири сім'ї отримали відповідний документ. Серед них – Григорій, Базилій і Ян, сини Яна і внуки Теодора. Останній, ймовірно, був одним із двох Теодорів, знаних за документами перемишльського гродського суду першої половини XVIII ст., який по лінії батька Андрія та діда Якіма виводився від згаданого Васька Монастирського Валагіна. Антон Йосиф у 1834 р., подавши відповідні документи (записи про своє народження) до Відділу Станів у Львові, підтвердив своє походження від Яна, одного з трьох синів Яна і Маріанни Кульчицької Чопик і таким чином вивів своє походження від Монастирських Валагінів.

Джерела та література

- Смуток, І.** (2021). *Руська шляхта Перемишльської землі (XIV–XVIII ст.)*. Родоводи. Львів : Простір-М. Т. 5, 760.
- Смуток, І., Смуток, Л.** (2016). *Матеріали до генеалогії шляхти Галичини*. Біла Церква: Видавець О. Пшонківський, Т. 1, 600.
- ЦДАУЛ** – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- AGAD** – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
- Grodziski, S.** (1993). *Sejm Krajowy Galicyjski 1861–1914*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 216 s.
- Kumor, B., Obertyński, Z. (red.)**. (1979). *Historia Kościoła w Polsce, t. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918*. Warszawa: wyd. Pallottinum, 722 s.
- Lechicki, C.** (1974). *Manastyrski Antoni Józef (1803–1869)*. *Polski słownik biograficzny*, t. XIX. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 467–468.
- Ludwikowski, R. R.** (1980). *Szkice na temat galicyjskich ruchów i myśli politycznej (1848–1892)*. Kraków: wyd. Uniwersytet Jagielloński, 195 s.
- Piech, S. L.** (2012). *Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775–1918*. Kraków: wyd. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, 540 s.
- Sarna, W.** (1903). *Dzieje diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego, cz. 1: Episkopat przemyski obrządku łacińskiego*. Przemyśl: nakł. autora, s. 513–519.
- Slusarek, K.** (1994). *Drobna szlachta w Galicji 1772–1848*. Kraków: wyd. „Księgarnia Akademicka”, 294 s.

References

- Smutok, I.** (2021). *Ruska shliakhta Peremyslskoi zemli (XIV–XVIII st.)*. *Rodovody*. [Ruthenian nobility of the Przemyśl land (14th–18th centuries). Genealogies]. Lviv: Prostir-M, t. 5, 760 p. [in Ukrainian].
- Smutok, I., Smutok, L.** (2016). *Materialy do henealohii shliakhty Halychyny*. [Materials for the genealogy of the nobility of Galicia]. Bila Tserkva: Vydavets O. Pshonkivskyyi, T. 1, 600 p. [in Ukrainian].
- TsDIAUL** – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].
- AGAD** – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. [Central Archives of Historical Records in Warsaw]. [in Polish].
- Grodziski, S.** (1993). *Sejm Krajowy Galicyjski 1861–1914*. [Galician Diet 1861–1914]. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 216 p. [in Polish].
- Kumor, B., Obertyński, Z. (red.)**. (1979). *Historia Kościoła w Polsce, t. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918*. [History of the Church in Poland, vol. 2: 1764–1945, part 1: 1764–1918]. Warszawa: wyd. Pallottinum, 722 p. [in Polish].
- Lechicki, C.** (1974). *Manastyrski Antoni Józef (1803–1869)*. *Polski słownik biograficzny*, t. XIX. [Manastyrski Antoni Józef (1803–1869). Polish Biographical Dictionary, vol. XIX]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 467–468. [in Polish].
- Ludwikowski, R. R.** (1980). *Szkice na temat galicyjskich ruchów i myśli politycznej (1848–1892)*. [Sketches on Galician movements and political thought (1848–1892)]. Kraków: wyd. Uniwersytet Jagielloński, 195 p. [in Polish].

- Piech, S. L.** (2012). *Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775–1918*. [To educate for Church and state. Formation of the elite of the Galician clergy in Vienna 1775–1918]. Kraków: wyd. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, 540 p. [in Polish].
- Sarna, W.** (1903). *Dzieje diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego, cz. 1: Episkopat przemyski obrządku łacińskiego*. [History of the Przemyśl Diocese of the Latin Rite, part 1: Przemyśl Episcopate of the Latin Rite]. Przemyśl: nakł. autora, s. 513–519. [in Polish].
- Slusarek, K.** (1994). *Drobna szlachta w Galicji 1772–1848*. [Petty nobility in Galicia 1772–1848]. Kraków: wyd. „Księgarnia Akademicka”, 294 p. [in Polish].

Дата першого надходження статті до видання: 30.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно
до ліцензії відкритого доступу
Creative Commons Attribution 4.0
International License

UDC 929.5(477.83/86)«18»
DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.6>

Ihor SMUTOK

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-163X>

To cite this article: Smutok, I. (2026). Genealogy of the Boberskyi Family and the Origin of Ivan Boberskyi, Organizer of the Ukrainian Sports Movement. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.6> [in English]

GENEALOGY OF THE BOBERSKYI FAMILY AND THE ORIGIN OF IVAN BOBERSKYI, ORGANIZER OF THE UKRAINIAN SPORTS MOVEMENT

Summary. *Purpose of the study* is to reconstruct the genealogy and history of the Boberskyi family from the first documented mention to the early 19th century and to determine Ivan Boberskyi's affiliation with the nobility. **Methodology.** The study is based on the principles of historicism and microhistorical research methods. **Scientific novelty.** The history and genealogy of the Boberskyi family have been reconstructed. The circumstances of Ivan Boberskyi's confirmation of noble status and his interest in his family history have been clarified. **Conclusions.** The Boberskyi lineage originated from the village of Boberka. At the end of the 16th century, Shymon Boberskyi relocated to Lopushanka Lekhnova in the Sambir region and founded a separate branch of the family. The family's history can be traced well until the mid-17th century. Information from the second half of the 17th to the early 18th century is extremely scarce and does not allow a full reconstruction of Boberskyi's genealogy. In the second half of the 18th century, the Boberskyi family was represented by several households whose kinship and descent from a common ancestor cannot be traced. In 1782, the Boberskyi family confirmed its noble status and entered the knightly estate of the Kingdom of Galicia and Lodomeria. During the 19th century, individual family branches repeatedly renewed their noble rights. In 1909, Ivan Boberskyi applied to the Galician authorities regarding his noble status. As evidence, he presented an extract from the parish registers of Dobrohostiv, where he had been born. This proved insufficient, and officials of the Provincial Committee rejected his request for a certificate of nobility.

Key words: Boberskyi family, Przemyśl land, Ruthenian nobility, genealogy.

Ігор СМУТОК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-163X>

Бібліографічний опис статті: Смуток, І. (2026). Genealogy of the Boberskyi Family and the Origin of Ivan Boberskyi, Organizer of the Ukrainian Sports Movement. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.6>

ГЕНЕАЛОГІЯ БОБЕРСЬКИХ ТА ПОХОДЖЕННЯ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО, ОРГАНІЗАТОРА УКРАЇНСЬКОГО СПОРТИВНОГО РУХУ

Анотація. *Мета дослідження* – реконструювати генеалогію та історію родини Боберських від першої документальної згадки до початку XIX ст.; з'ясувати належність Іван Боберського до шляхти. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму й методах дослідження мікроісторії. **Наукова новизна.** Відтворена історія та генеалогія родини Боберських. З'ясовано обставини підтвердження Іваном Боберським шляхетського статусу та зацікавлення своєю родинною історією. **Висновки.** Рід Боберських виводився з села Боберка. Наприкінці XVI ст. Шимон Боберський переселився

до Лопушанки Лехнової на Самбірщині й започаткував окреме відгалуження роду. Історія родини добре простежується до середини XVII ст. Відомості другої половини XVII – початку XVIII ст. вкрай скупі й не дозволяють сповна реконструювати генеалогію Боберських. У другій половині XVIII ст. Боберські представлені кільканадцятьма сім'ями. Їхня спорідненість та походження від спільного предка не відстежується. У 1782 р. Боберські підтвердили своє шляхетство та увійшли до рицарського стану королівства Галичини і Лодомерії. Упродовж XIX ст. окремі сім'ї неодноразово поновлювали свої права на шляхетство. У 1909 р. у справі свого шляхетства до урядових установ Галичини звертався Іван Боберський. Як доказ він представив випис із метричних книг села Доброгостова, де він народився. Цього виявилось недостатньо, й урядовці Краєвого комітету відхилили його прохання про отримання сертифіката шляхетства.

Ключові слова: Боберські, Перемишльська земля, руська шляхта, родовід.

Problem Statement. At the turn of the 18th and 19th centuries, Ukrainian lands were under the rule of the Russian and Austrian Empires. In the absence of statehood, Ukrainian society lacked its own political elite. Consequently, its representatives at the upper levels of society were public, educational, and religious figures. In many cases, these were individuals connected by family ties. Thus, we encounter families in which several generations include priests, lawyers, teachers, public activists, and others. Such families included, for example, the Franko, Tsehelskyi, Kolesa, Barvinskyi, and others. Several dozen less well-known but no less significant families formed the milieu in which the former lived and acted. The study of the history and biographies of representatives of these “second-tier” families remains a priority in historical scholarship today. The Boberskyi family belonged to this category, producing numerous priests, teachers, and officials. In particular, this family also included Ivan Boberskyi, the founder and popularizer of Ukrainian physical culture, a pedagogue and public figure.

Review of Research. The history of the Boberskyi family and the life paths of individual representatives have appeared in genealogical and biographical publications since the late 19th century. In particular, Adam Boniecki's Polish armorial provides brief information about the Boberskyi lineage (Boniecki, 1899, p. 298). These data are unsystematic and do not contain a complete genealogical reconstruction. Short biographical notes on two figures of the second half of the 19th century – Alozii Boberskyi (1822–1887), a participant in the Hungarian Revolution of 1848, and Vladyslav Boberskyi (1846–1891), principal of the Ternopil gymnasium – are found in the Polish Biographical Dictionary (Boberski, 1936; Tyrowicz, 1936). The well-known researcher of Ivan Boberskyi's biography, Andrii Sova, in his monograph on this figure, considered Ivan Boberskyi's origins and briefly discussed the Boberskyi family (Cova, 2019, pp. 58–59).

Purpose of the Study. To reconstruct the genealogy and history of the Boberskyi family from the first documented mention to the early 19th century and to determine Ivan Boberskyi's affiliation with the nobility.

Presentation of the main material. The documented history of the Boberskyi family dates back to the 16th century. Their original ancestral seat, as indicated by the surname, was Boberka – one of the villages within the estates of the Kmit family in the Sanok land. The probable progenitor of the Boberskyi lineage was Ivan Volokh, who in 1537 received a privilege to found Boberka (Stadnicki, 1848, pp. 29–30; Fastnacht, 1962, p. 180). By the end of the 16th century, the family relocated to Lopushanka Olekhnova, a royal village in the Sambir starostwo. There, they held the status of kniaz-i-wójt. Thus, the Boberskyis belonged to a category of nobility that did not possess its own landed estates, but instead held two or three lan-sized wójt-kniaz holdings in villages under Vlach law. These holdings were granted for life with the right of inheritance. Their land status was confirmed by privilege charters issued for the wójtship by the landowner. In royal villages of the Przemyśl, Sambir, Drohobych, Mostyska, and Stryi starostwos, such documents were issued on behalf of the king; in private noble estates, they were issued by the landowner. In addition to the Boberskyis, this category of nobility included the Bandrivskyi, Nanivskyi, Lopushanskyi, Hvozdettskyi, Volosianskyi, Rozlutskyi, Tatomyr, Vovchanskyi, Dnistrianskyi, Lypetskyi, Lomnytskyi, Zubrytskyi, and other families. Some of these lineages originated from local nobility – for example,

the Lopushanskyi family from the Komarnytskyi family, or the Rozlutskyi family from the Matkivskyi family. The Boberskyi family, however, belonged to the category of Vlach settlers who were not originally noble. Consequently, their social status in 17th and 18th-century written sources is recorded inconsistently: in some cases they are described as noble (*nobiles*, *szlachetny*), in others as “honourable” (*ucciwy*, *opatny*).

The founder of the Lopushanka Olekhnova branch was a certain Shymko. Records concerning him date from the late 1590s to the 1610s. Holding the *wójt*ship or a part thereof, Shymko performed the duties of head of the village community. For a long period (1598–1618), he also served as *krainyk* of the Sambir starostwo administration. *Krainas* were administrative-territorial units uniting several dozen villages. *Krainyks* exercised judicial and police supervision within their districts: they collected fines, participated in court hearings, and certified property transactions. Consequently, Shymko Boberskyi is regularly mentioned in property agreements concluded by residents of neighbouring villages – Limna, Mshanets, Ploske, Mykhnovets, and Halivka.

In 1601, he received from the Sambir starosta a charter granting him lifetime possession of one *wójt* lan and an additional one-third of another *wójt* lan. He had already disposed of these lands, and the document merely confirmed his ownership rights. Additionally, Shymko received a lan known as “Tokarivskyi.” The document separately stipulated his right to build a new mill, in addition to the existing one in which he held a half share, and the right to maintain a tavern. From half of the village community, Shymko was authorised to collect natural dues. In 1608, he purchased for 80 złoty a certain part of a parish holding from Andrii Lopushanskyi. However, he did not receive a separate royal charter for this holding.

Shymko is last recorded in 1619 in a court case against Ivan Lopushanskyi. The dispute concerned taverns. As the case reveals, Shymko maintained two taverns but paid an annual tax of 4 złoty only for one. The verdict was unfavourable to Boberskyi: according to the royal charters he was entitled to own only one tavern. The next generation was represented by Shymko’s three sons. In 1613, Yatsko, Illia, and Ivan, together with their father, received a royal charter for lands located on the boundary with the neighbouring village of Mykhnovets. In 1620, Shymko divided his inheritance – movable and immovable property in Lopushanka Olekhnova – among his sons.

Yatsko Shymkovych has been known since 1609. He was literate and, during his father’s tenure, was involved in drafting various documents. He is also repeatedly mentioned in court cases and procedural initiatives of the Sambir starostwo administration as an arbiter, witness, and juror. It is therefore logical that Yatsko succeeded his father in the office of *krainyk* of the Lypetska kraina (1618–1623).

Ivan Shymkovych is known from several records of the early 1630s. At that time, he served as head of the Lopushanka community. Documents attest that he held this office until the 1640s.

Illia Shymkovych is known primarily from family disputes. His wife was Anna, the widow of Petro Sahuída; consequently, Illia had numerous legal conflicts with the family of his wife’s first marriage. In 1631, Illia is mentioned as the holder of a *vilnytskyi lan* in Lopushanka Lekhnova.

Yatsko, Ivan, and Illia Shymkovych Boberskyi are also mentioned in documents of the 1650s. In 1651, they received a royal charter from the royal chancery for Ivan’s sons, Yan and Hryhorii, granting them half of the Lopushanka *wójt*ship. Likely, the other two brothers did not have children.

Hryhorii, in the 1650s–1660s, held the office of village official in Lopushanka Lekhnova. In this capacity, he certified several purchase-sale transactions concluded by residents and was repeatedly involved in court cases and disputes. For example, in 1653 he was among the eleven jurors who testified in a case between Oleksandr Ustrytskyi and Hryhorii Lomnytskyi; in 1663, together with several village officials from Vytsova and Mshanets, he assisted the *krainyk* Andrii Vytsovskyi in resolving a dispute between Hryhorii Lypetskyi and his nephew Bazyl’ii concerning the possession of the *wójt*ship in the village of Lypie (NB LNU VRSRK, coll. 520.III, pp. 108, 268, 275–276, 431–432).

Yan did not hold any offices. He is mentioned only once, in 1653, among the witnesses who confirmed the testament of a local peasant, Andrii Lysechkovych. In 1669, Hryhorii and Yan trans-

ferred their rights to half of the wójtship in Lopushanka Lekhnova to their sons Pavlo, Andrii, Bazyl'ii, Hryhorii, and Prokip. Unfortunately, the charter does not specify which of them were sons of Yan and which of Hryhorii (CSHAUL, f. 13, d. 1, coll. 122, pp. 1317–1320).

Information on the Boberskyi family from the second half of the 17th and the first half of the 18th century is extremely scarce. In the 1670s-1690s, a certain Stefan Boberskyi is mentioned several times. In 1673, he joined a dispute between the Dvernytskyi and Ustrytskyi families; in 1691, together with other village officials of the Sambir starostwo, he protested against military units of the Polish army that were devastating the population of royal estates in the Sambir region (CSHAUL, f. 13, d. 1, coll. 413, pp. 2112, 2365; coll. 415, p. 546; coll. 454, p. 487). In addition, documents of the period mention Heorhii, named in a complaint by the Medynskyi nobles against Sof'ia Komarnytska (1691), and Oleksandr (Oleksa), who in 1684 had a conflict with the parish priests of Lopushanka Lekhnova, having appropriated one-third of the parish lan (CSHAUL, f. 13, d. 1, coll. 438, pp. 2948–2949).

On 24 November 1722, the Boberskyis received another charter for the wójtship in Lopushanka Lekhnova from the Polish king August II. At that time, the holders of the wójtship were three Yans, Yatsentii, and Andrii, who had inherited it from two Yans, Dmytro, Ivan, and Stefan. Three decades later, in 1759, the Boberskyis again applied to confirm their rights to half of the wójtship in Lopushanka Lekhnova and obtained a charter from King August III. From this document we learn that the wójtship was then held by Yan, Yatsko, Hryts, Stefan, Andrii, Vasyl, and another Yan. However, the document does not specify their kinship relations (CSHAUL, f. 856, d. 1, coll. 264).

From the revision of the documents of the Lypetska kraina in 1766, it becomes clear that the Boberskyis constituted a branched lineage comprising several families. In particular: Yan and Hryhorii, sons of Yan; Stefan, son of Yatsentii (all three were grandsons of Stefan); Stefan, son of Yan; Yan, son of Bazyl'ii; Yatsentii, son of Yan; Yan, son of Pavlo; Yan, son of Stefan; Vasyl, son of Yan; Andrii, son of Hryhorii; Andrii and Yan, sons of Yan; Hryhorii, son of Vasyl; and Yan, son of Hryhorii. Their descent from earlier generations known in the 17th century, except for several individuals, cannot be traced, and it is impossible to establish the degree of kinship among them (Rewizya Praw, 1872).

In 1782, the Boberskyi family confirmed its noble status before the Przemyśl court (CSHAUL, f. 165, d. 6a, coll. 28, pp. 156–157; СМЯТОК I., СМЯТОК II., 2016, p. 45). These were:

- Stefan and Yatsentii, sons of Yatsentii and Kateryna Ustianovska;
- Yan and Bazyl'ii, sons of Yoann and Marianna of the Shkliarskyi family;
- Yan, son of Yan and Eva of the Volchanskyi family (*de Wolczanskie*);
- Yan, son of Bazyl'ii and Anna Lomnytska;
- Hryhorii, son of Bazyl'ii and Teodora Zubal;
- Yatsentii, son of Yan and Marianna of the Hrynevych family;
- Stefan, nephew of Yan;
- Yan, nephew of Andrii.

Information on the Boberskyi family in the 19th century is provided by the records of the Estates Department of the Galician Governorate, which issued so-called certificates of nobility. The point is that the legitimations by which noble status was confirmed did not automatically extend to subsequent generations of the recipients. Descendants of legitimized nobles were required to prove documentarily their descent from persons listed in the legitimation. Upon successful completion of the procedure, they were issued a certificate of nobility. Such practice existed until 1921; initially it was administered by the Estates Department and later by the Provincial Committee in Lviv (Slusarek, 1994, pp. 32–33). The Boberskyis applied to Lviv several times in this matter.

In particular, these were the descendants of Yatsko and Kateryna Ustianovska through their two sons, Stefan and Yatsentii. Stefan, in his marriage with Kateryna Yankovska, had a son, Yosafat. In 1818, the latter raised the issue of his descent before the Estates Department and submitted the following documents:

– a copy of the royal privilege of August II for the wójtship in Lopushanka Lekhnova granted to the Boberskyis in 1722;

– the legitimation issued to the Boberskyis in 1782;

– extracts from parish registers concerning his own birth (1773) and the births of his seven sons: Adam (1795), Mykola (1798), Yoann (1801), Hryhorii (1804), Roman (1807), Onufrii (1810), and Yosyf (1814) (CSHAUL, f. 165, d. 3, coll. 446, pp. 12–36).

After reviewing these documents, the Estates Department granted the request and on 24 October 1818 issued certificates of nobility to Yosafat and his sons (CSHAUL, f. 165, d. 3, coll. 446, pp. 37–38).

In the following year, 1819, Yosafat's nephews – the sons of Yatsentii and Mariia Makarevych – submitted a similar request to the Estates Department. Their evidentiary base was analogous: they submitted a copy of the legitimation and extracts from the parish registers of Lopushanka Lekhnova (CSHAUL, f. 165, d. 3, coll. 446, pp. 39–46). On 10 July 1819, Danylo, Teodor, Yan, and Illia were issued certificates of nobility.

At the same time, in 1818 another Boberskyi family successfully completed the procedure of confirming its noble status. These were Yosyf (b. 1776), Bazylui (b. 1790), Mykola (b. 1796), and Yan (b. 1800) – sons of Yatsentii and Eva Solchanska, grandsons of Yan and Mariia Hrynevych (CSHAUL, f. 165, d. 3, coll. 446, p. 66).

In 1909, Ivan Boberskyi also applied to the Provincial Committee in Lviv regarding his noble status. The original letter has not survived, but there exists a Polish translation of his Ukrainian original: „Wysoki Wydział. Podpisany prosi Wysoki Wydział przedkładając metryką urodzenia, w której wspomniano o mojem szlacheństwie – o łaskawę odpowiedź – czy może otrzytać za pośrednictwem Wy[sokiego] Wydziału odpis dokumentów, którym nadane mojej rodzinie szlacheństwo. Wszystkie koszta zwrocę. Z poważaniem Jan Boberski. C[isarsko] k[rólewski] profesor gimnazji ruskiej we Lwowie, ul[ica] Leona Sapiehy” (CSHAUL, f. 165, d. 3, c. 446, p. 73). As follows from the content, Ivan Boberskyi did not know with certainty which of his ancestors, and under what circumstances, had confirmed noble status. He based his assumption of belonging to the nobility on the entry concerning his own birth. Indeed, this record states that his grandfather Yoann was a nobleman from Lopushanka Lekhnova („R[e]v[erendus] Nicolaus de Boberski, administrator loc, filius Joannis nobilis in Łopuszanka Lechnowa et Barbara ex Boberski”) (CSHAUL, f. 201, d. 4a, c. 6532, p. 19).

The response was prompt. On 26 October 1909, the Fourth Department of the Provincial Committee sent an answer to the petitioner. After listing all instances in which the Boberskyis had confirmed noble status and had been issued legitimations and three certificates of nobility at various times, it was stated that neither Ivan's father nor his grandfather appeared among the recipients of these documents („petent nie przełożył dowodów pochodzenia swego ojca i dziada, nie mogło być zatem zbadane, czy petent pochodzi od jednego z Boberskich zapisanych w metrykach szlacheckich] galic[ijskich]”) (CSHAUL, f. 165, d. 3, c. 446, p. 72).

The extract from the parish registers of Dobrohostiv concerning Ivan Boberskyi's birth, submitted by him, did not contain information sufficient to link his ancestors to any of the Boberskyi families that had confirmed noble status. For this purpose, it would have been necessary to additionally present parish records of the births of his father or grandfather, or a marriage certificate of his father or grandfather. Ultimately, the fact that Ivan abandoned this matter and did not attempt to obtain the required extracts from the parish of Lopushanka Lekhnova may indicate that obtaining official confirmation of nobility was not urgent for him. Evidently, he was guided by ordinary interest in his family history rather than by any practical considerations aimed at obtaining proof of noble status at any cost.

Conclusions. The Boberskyi lineage originated from the village of Boberka. At the end of the 16th century, Shymon Boberskyi relocated to Lopushanka Lekhnova in the Sambir region and founded a separate branch of the family. The history of the family can be traced reliably until the mid-17th century. Information from the second half of the 17th and the early 18th centuries is extremely scarce and does not allow for a full reconstruction of the Boberskyi genealogy. In the

second half of the 18th century, the Boberskyi family was represented by several households. Their kinship relations and descent from a common ancestor cannot be established. In 1782, the Boberskyis confirmed their noble status and entered the knightly estate of the Kingdom of Galicia and Lodomeria. Throughout the 19th century, individual family branches repeatedly renewed their noble rights. In 1909, Ivan Boberskyi applied to the Galician authorities regarding his noble status. As evidence, he submitted an extract from the parish registers of the village of Dobrohostiv, where he had been born. This proved insufficient, and officials of the Provincial Committee rejected his request for a certificate of nobility.

Sources and Literature

- AGAD** – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
- Boberski, Z.** (1936). Boberski Władysław (1846–1891). *Polski Słownik Biograficzny*. Krakow: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, II, 150–151.
- Boniecki, A.** (1899). *Herbarz polski. Cz. I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. Warszawa, I, 400 s.
- Fastnacht, A.** (1962). *Osadnictwo ziemi Sanockiej w latach 1340–1650*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 291 s.
- Rewizya Praw** (1872). Rewizya Praw, Przywilejów ... w Ekonomij Samborskiej (1766). *Dodatek miesięczny do „Gazety Lwowskiej”*. Lwów: Nakładem wydawnictwa „Gazety Lwowskiej”, R. I, t. 2 (zesz. 5), 120; t. 3, 53.
- Slusarek, K.** (1994). *Drobna szlachta w Galicji 1772–1848*. Kraków: wyd. „Księgarnia Akademicka”, 294 s.
- Stadnicki, A.** (1848). *O wsiach tak zwanych wołoskich na północnym stoku Karpat*. Lwów: Druk Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 48.
- Tyrowicz, M.** (1936). Boberskii Alojzy (1822–1887). *Polski Słownik Biograficzny*. Krakow: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, II, 150.
- НБ ЛНУ ВРСРК** – Наукова бібліотека Львівського національного університету. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф.П. Максименка Відділ рукописів.
- Смуток, І.** (2021). Руська шляхта Перемишльської землі (XIV–XVIII ст.). Родоводи. Львів: Простір-М, т. 5, 760.
- Смуток, І., Смуток, Л.** (2016). Матеріали до генеалогії шляхти Галичини. Біла Церква: Видавець О. Пшонківський, Т. 1, 600.
- Сова, А.** (2019). Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична, освітньо-виховна діяльність: монографія. Львів, 512.
- ЦДІАУЛ** – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

References

- AGAD** – Archiwum Głowne Akt Dawnych w Warszawie. [Central Archives of Historical Records in Warsaw].
- Boberski Z.** (1936). Boberski Władysław (1846–1891). [Władysław Boberski (1846–1891)]. *Polski Słownik Biograficzny*. Krakow: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, (Vol. II), pp. 150–151. [in Polish].
- Boniecki A.** (1899). *Herbarz polski. Cz. I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. [Polish armorial. Part 1. Historical and genealogical news about noble families]. Warszawa, (Vol. I), 400 p. [in Polish].
- Fastnacht A.** (1962). *Osadnictwo ziemi Sanockiej w latach 1340–1650*. [Settlement of the Sanok region in the years 1340–1650]. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 291 p. [in Polish].
- Rewizya Praw** (1872). Rewizya Praw, Przywilejoow, Miastm, Wsiom sluzacych... w Ekonomij Samborskiej (1766). [Revision of Laws, Privileges for Cities and Villages... in the Sambir Economy (1766)]. *Dodatek miesięczny do „Gazety Lwowskiej”*. Lwów: Nakładem wydawnictwa „Gazety Lwowskiej”, (R. I, vol. 2, issue 5), p. 120; (Vol. 3), p. 53. [in Polish].
- Slusarek K.** (1994). *Drobna szlachta w Galicji 1772–1848*. [Petty nobility in Galicia 1772–1848]. Krakow: wyd. „Księgarnia Akademicka”, 294 p. [in Polish].
- Stadnicki A.** (1848). *O wsiach tak zwanych wołoskich na północnym stoku Karpat*. [About the so-called Vlach villages on the northern slope of the Carpathians]. Lwów: Druk Zakładu Narodowego im. Ossolinskich, pp. 29–30. [in Polish].
- Tyrowicz M.** (1936). Boberskii Alojzy (1822–1887). [Alojzy Boberski (1822–1887)]. *Polski Słownik Biograficzny*. Krakow: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, (Vol. II), p. 150. [in Polish].

- NB LNU VRSRK** – Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka Viddil rukopysnykh, starodrukovanykh ta ridkisnykh knyh im. F.P. Maksymenka. [Scientific Library of the Ivan Franko National University of Lviv. Department of Manuscripts, Early Printed and Rare Books].
- Smutok I.** (2021). *Ruska shliakhta Peremyshl'skoi zemli (XIV–XVIII st.). Rodovody*. [Ruthenian nobility of the Przemysl land (14th–18th centuries). Genealogies]. Lviv: Prostir-M, (Vol. 5), 760 p. [in Ukrainian].
- Smutok I., Smutok L.** (2016). *Materialy do henealohii shliakhty Halychyny*. [Materials on the genealogy of the nobility of Galicia]. Bila Tserkva: Vydavets O. Pshonkivskiyi, (Vol. 1), 600 p. [in Ukrainian].
- Sova A.** (2019). *Ivan Boberskyi: suspilno-kulturna, viiskovo-politychna, osvithno-vykhovna diialnist: monohrafiia*. [Ivan Boberskyi: socio-cultural, military-political, educational activities: monograph]. Lviv, 512 p. [in Ukrainian].
- CSHAUL** – Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv [Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy, m. Lviv].

Дата першого надходження статті до видання: 30.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно
до ліцензії відкритого доступу
Creative Commons Attribution 4.0
International License

UDC 94(477)(092)
DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.7>

Vitalii TELVAK

Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/X-5320-2018>

Viktoria TELVAK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAO-4723-2020>

Sviatoslav ZHURAVLOV

Candidate of Historical Sciences, Junior Researcher at the Department of source studies of Modern History of Ukraine, Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Triochsviatytska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01001 (zuravlovsvatoslav27@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7875-4038>

To cite this article: Telvak, V., Telvak, V., & Zhuravlov, S. (2026). Mykhailo Hrushevsky's students of non-Ukrainian origin: the Polish case. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.7> [in English]

MYKHAILO HRUSHEVSKY'S STUDENTS OF NON-UKRAINIAN ORIGIN: THE POLISH CASE

Summary. *The purpose of the study is to clarify the features of Polish students' attendance of M. Hrushevsky's courses and determine the specifics of their didactic preferences. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method, based on the principles of objectivity and historicism. The scientific novelty of the article lies in the first specific attempt at complex reconstruction of the attendance dynamics of Hrushevsky's courses by Polish students and to clarify the specific character of their didactic preferences. Conclusions.* *The dean's catalogues examined demonstrate that Hrushevsky was a sought-after professor not only among Ukrainian students but also among those of Polish origin. Among the scholars' non-Ukrainian pupils, they were dominant alongside members of another ethnic minority in Eastern Galicia – Jews. When choosing elective courses offered by the author of History of Ukraine-Rus', Polish students pursued the goal of deepening and diversifying their professional interests in the history and culture of lands that, in their perception, constituted an integral part of the civilizational space of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The question remains open as to how persuasive the historical hypotheses presented in Hrushevsky's lectures – constructed from the perspective of Ukrainian historiographical interests – were to the Polish students. However, the experience gained by Polish students in the lectures of the eminent Ukrainian scholar – particularly in deconstructing imperial narratives – contributed to their reassessment of their own nation's past, which, like the Ukrainians in the early twentieth century, was striving to regain political agency. Engagement with Hrushevsky also deepened Polish students' understanding, as future public intellectuals, of the complex ethnic mosaic of the Eastern European region and encouraged them, if not to embrace Ukrainian political demands, at least to attempt to comprehend their aspirations for independence. In this regard, Hrushevsky's pedagogical work facilitated the establishment of a Polish-Ukrainian intercultural dialogue. Investigating its influence on interethnic relations during the first decades of the twentieth century represents a promising area of study in the intellectual history of Central and Eastern Europe.*

Key words: Lviv University, Mykhailo Hrushevsky, Polish students, didactic preferences, quantitative parameters.

© Telvak Vitalii, Telvak Viktoria, Zhuravlov Sviatoslav, 2026

ISSN 3083-6158 (print) ISSN 3083-6166 (online)

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/X-5320-2018>

Вікторія ТЕЛЬВАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAO-4723-2020>

Святослав ЖУРАВЛЬОВ

кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу джерелознавства нової історії України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, індекс 01001 (zuravlovsvatoslav27@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7875-4038>

Бібліографічний опис статті: Тельвак, В., Тельвак, В. & Журавльов, С. (2026). Mykhailo Hrushevsky's students of non-Ukrainian origin: the Polish case. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.7>

СТУДЕНТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НЕУКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ: ПОЛЬСЬКИЙ ВИПАДОК

Анотація. Метою дослідження є з'ясування особливостей відвідування польськими студентами курсів М. Грушевського та визначення специфіки їхніх дидактичних преференцій. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі, виходячи з принципів об'єктивності та історизму. **Наукова новизна** статті полягає у першій спеціальній спробі комплексної реконструкції динаміки відвідування польськими студентами курсів М. Грушевського та з'ясування їхніх дидактичних преференцій. **Висновки.** Студентські каталоги Львівського університету переконливо довели, що М. Грушевський був популярним викладачем не тільки серед українців, але й серед польської молоді. Вона домінувала в групі неукраїнських студентів визначного історика поряд із представниками єврейської меншини Східної Галичини. Обираючи факультативні за статусом предмети автора «Історії України-Руси», польські студенти мали на меті поглибити та урізноманітнити свої професійні зацікавлення у сфері культури й історії теренів, які в їхніх уявленнях становили інтегральний складник цивілізаційного простору Речі Посполитої. Складно відповісти на питання про переконливість для польської молоді запропонованих на лекціях М. Грушевського історичних реконструкцій, здійснених виходячи з українського історичного інтересу. Та в будь-якому разі набутий польськими студентами на викладах визначного дослідника досвід опанування імперського наративу допомагав переосмисленню ними історії власної спільноти, яка подібно до українців на початку ХХ ст. змагалася за здобуття політичної самостійності. Також комунікація з М. Грушевським поглиблювала в уявленнях представників польської молоді як майбутніх публічних інтелектуалів усвідомлення строкатості етнічної картини регіону Східної Європи й змушувала якщо і не погодитися з політичними вимогами українців, то хоча б намагатися з'ясувати їхні незалежницькі аспірації. Внаслідок цього науково-педагогічна праця М. Грушевського допомагала налагодженню українсько-польського міжнаціонального діалогу. Осмислення його впливовості на міжетнічні взаємини протягом першої половини ХХ ст. є перспективним сюжетом інтелектуальної історії Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: Львівський університет, Михайло Грушевський, польські студенти, дидактичні преференції, кількісні параметри.

Problem statement. The Lviv twenty-year period (1894–1914) in the life and career activity of Mykhailo Hrushevsky is traditionally regarded as a pivotal stage in his intellectual biography.

During that time, the ambitious graduate of Kyiv University, due to innate talent and phenomenal diligence, transformed into an acknowledged leader in Ukrainian studies and a respected public intellectual. When examining Hrushevsky's multifaceted service to the nation, historians have typically emphasized the historian's most significant scholarly, cultural-educational, and organizational achievements that contributed to the modernization of Ukrainians' lives at the time. As a consequence of such research focus, Hrushevsky's pedagogical activity at Lviv University has generally been under-researched throughout the 20th century, despite the evident fact that it was precisely what motivated the student of Volodymyr Antonovych's relocation to the capital of the Kingdom of Galicia and Lodomeria.

During the first half of the 2020s, this thematic and methodological imbalance began to gradually even out (Kachmar, 1999; Sukhyi, 2016–2021; Telvak, Zhuravlov, Vladyga, 2023; Telvak, Lazurko, Zhuravlov, 2023). Through the intensive study of the comprehensive collections of Lviv University preserved in the Lviv State Archive (hereinafter – LSA), as well as the publication of Hrushevsky's extensive diary, there is a growing recognition of the significant importance he placed on his professorial work, which occupied a substantial part of his quotidian life activities (Kachmar, 2016–2021; Kachmar, 2021; Telvak, Shtoma, Zhuravlov, 2023; Telvak, Telvak, 2023). This has made it possible to significantly nuance, and, in certain instances, even dismantle, numerous stereotypes that had taken root in historiography through the memoir literature of the first third of the 20th century (Telvak, 2021). Foremost, the widespread claims may be recalled regarding the scholar's recurrent confrontation with the Polish administration of the university, as well as his active involvement in the struggle of Ukrainian students for the right to communicate in their native language within university walls, alongside with the difficulties he faced while training a new generation of humanitarians (Adamski, 2011, s. 94–112; Telvak, 2017; Telvak, Yanyshyn, Telvak, 2023).

The successful reconsideration of the aforementioned historiographical clichés has prompted researchers to undertake a productive attempt to deconstruct the most deeply rooted stereotype in the literature about Hrushevsky as a professor. This concerns the image – widely circulated in the memoirs of his prominent student and later ideological opponent, Stepan Tomashivsky – of Hrushevsky as an allegedly unpopular lecturer who bored his students with monotonous readings from the drafts of forthcoming volumes of *History of Ukraine-Rus* (Khalak, 2021). Since, as is well known, Hrushevsky's academic department held the status of an auxiliary one (its official title being “the second academic department of world history specially focused on Eastern Europe, with Ukrainian as the language of presentation”) (Telvak, Telvak, 2024), and the courses offered under it were effectively elective, the historian was allegedly troubled by chronically low attendance at his lectures. However, our years-long methodological study of the administrative documentation of Lviv University has convincingly refuted this stereotype, demonstrating both the substantial size of the student audience for the author of *History of Ukraine-Rus* and the considerable demand among students for his didactic proposals (Telvak, Kachmar, Zhuravlov, 2023; Telvak, Hubytskyi, 2024).

Moreover, an examination of Lviv University's administrative documentation has also raised doubts regarding the still widespread stereotype about the ethnic composition of Hrushevsky's student audience. Specifically, it concerns the assumption that, due to the increasingly acute interethnic tensions within the walls of the principal institution of higher education in Eastern Galicia, the professor's lectures were allegedly systematically ignored by representatives of the most numerous student ethnic group – the Poles (Telvak, Kurylyshyn, Telvak, 2022; Telvak, Telvak, 2018; Telvak, Telvak, 2022). This assertion became so deeply entrenched in the twentieth-century historiography that it has since been reproduced without any critical evaluation in studies devoted to Lviv University (Jakubowska, 1991, s. 100; Stopka, 2011, s. 245).

Analysis of sources. Among the diverse documentation of Lviv University preserved in the LSA, the source of most outstanding expository value for our purposes is the exceptionally voluminous – and therefore still largely overlooked by researchers – collection of student catalogues. These were compiled each semester at the initiative of the faculty dean's offices and comprised a questionnaire completed by students, entitled “Registration Card for the Dean's Office Use”. In

these forms, the students provided a considerable amount of valuable information about themselves – details that are not found in any other sources with the same sequence or completeness. At the same time, the range of the “Registration Card” rubric varied. In the student catalogues up to and including the winter semester of the 1908–1909 academic year, the entries exclusively consisted of the student’s surname and given name, religious affiliation, nationality, date and place of birth, residential address in Lviv, the name, surname, and occupation of the father or guardian, as well as a list of courses the student planned to attend during the semester. Beginning with the summer semester of the 1908–1909 academic year and continuing until the outbreak of the First World War, students were required to provide the following information: surname and given name, religious affiliation, native language, date and place of birth, citizenship, residential address, the name, surname, and occupation of the father or guardian, previous place of study, military service status, receipt of a scholarship (if applicable), and the courses attended.

As can be seen, the above list of mandatory sections in the “Registration Card” indicates that the information requested by the administration concerning the student’s ethnic self-identification underwent a change. Whereas students were previously required to indicate their belonging to a particular national community explicitly, they were later asked merely to specify their language of daily use. Hrushevsky himself regarded this change as a manipulation on the part of the Polish administration of Lviv University, which was unwilling to acknowledge the growing presence within its walls of Ukrainian and Jewish youth, many of whom used Polish in their everyday life. He openly mentioned this in his well-known article, “From Polish-Ukrainian Relations in Galicia,” which is devoted to the problem of establishing a dialogue between the neighboring communities. “The number of Ruthenian students at Lviv University now reaches a thousand or more,” Hrushevsky asserted. “The exact figures cannot be provided, since in 1908 the section regarding nationality was entirely removed from the reports of Lviv University. Evidently, these national statistics have become inconvenient for some” (Hrushevsky, 2002, s. 504).

Therefore, given the metamorphosis of the section in which students’ ethnic self-identification was recorded, for the group of catalogues compiled after the winter semester of the 1908–1909 academic year, this aspect was determined based on the data provided concerning the students’ native language. An exception was made only in the case of students who professed Judaism and occasionally indicated Polish or Ukrainian as their native language. The ethnic origin of these students was determined based on their religious affiliation. Consequently, our analysis focused mainly on students who identified themselves as Poles or listed Polish as their native language (excluding those of the Jewish faith).

Proceeding from these premises, the analysis of the Polish student audience of the author of *History of Ukraine-Rus’* will be conducted based on the faculty attended, with a focus on the Faculty of Philosophy and the Faculty of Law. As is known, alongside these, Lviv University also included the Faculties of Theology and Medicine. However, students of the Faculty of Theology could attend courses taught by professors other than their own only with the permission of their ecclesiastical superiors; therefore, Hrushevsky’s courses were chosen exclusively by Ukrainians from this faculty. In turn, students of the Faculty of Medicine – the smallest in terms of enrollment – owing to the demanding nature of their studies, showed little interest in the humanities; thus, the Ukrainian professor’s lectures were attended only by a few of his compatriots.

The article aims to reconstruct the attendance dynamics of Hrushevsky’s courses by Polish students and to clarify the specific character and nuances of their didactic preferences.

Presentation of the main material. A study of the student catalogues of Hrushevsky’s home faculty, the Faculty of Philosophy, revealed that over the course of twenty years, his courses were attended by 66 students of Polish origin. Thus, among the historian’s entire faculty audience, which included 504 students (Telvak, 2023, s. 291). Poles constituted 13 percent. It should be noted that this was the second-largest ethnic group participating in Hrushevsky’s didactic activities, after the Ukrainians. An analysis of the dynamics of enrollment by Polish students in courses taught by the Ukrainian professor reveals that during his first five years in Lviv, their choice of Hrushevsky as a

lecturer was relatively infrequent. This circumstance is most plausibly explained by the fact that at the time, Hrushevsky was little known outside the Ukrainian cultural and intellectual milieu. However, the publication at the turn of the nineteenth and twentieth centuries of the first volumes of his monumental *History of Ukraine-Rus'* brought the scholar, according to his German colleagues, the reputation of being "the foremost historical authority of Ukraine" (Telvak, Yanyshyn, 2021; Telvak, Yanyshyn, Telvak, 2021). Subsequently, during the years 1901–1914, the number of enrollments by students of Polish origin gradually increased, reaching its peak in the academic years 1905–1906 (17 students), 1907–1908 (11 students), and 1912–1913 (10 students). It will be possible to determine whether these figures are modest or significant only after comparing Hrushevsky's Polish audiences with those of his Ukrainian colleagues (for instance, K. Studynsky and O. Kolessa). However, to date, the student audiences of these professors have not been examined. Although even if such calculations were carried out, the comparison would not be entirely accurate, given the elective status of the Ukrainian historian's courses, as noted above. Nonetheless, the data we have obtained refute the long-established historiographical stereotype that, due to the escalation of interethnic conflict in Eastern Galicia at the beginning of the twentieth century, Polish youth allegedly entirely refused to study Ukrainian history under Hrushevsky's guidance.

It is not always possible to explain the absence of Polish students in certain academic years and semesters when tracing the attendance dynamics at Hrushevsky's courses. However, the reasons for that are apparently known in the case of the winter semesters of the 1901–1902 and 1910–1911 academic years, when the Ukrainian professor did not teach due to student unrest. In the first of these semesters, the absence of students was caused by the protest of Ukrainian youth against the rapid Polonization of Lviv University. The outcome was a student secession, as a result of which Ukrainian students en masse withdrew from the institution and continued their studies at other universities within the Austro-Hungarian Empire. At that time, Polish students, as expected, ignored Hrushevsky's lectures, since the administration of Lviv University decided to hold him personally responsible for the actions of the Ukrainian students. This is evident from a letter written by Studynsky to the member of the Viennese Parliament, O. Barvinsky: "I will also add that the Poles point to Hrushevsky as a provocateur (Wojciechowski said this publicly in Kolessa's presence), although Hrushevsky was in fact strongly opposed to the students' secession. I ask that this be clarified to the minister if possible, because here they would gladly get rid of Hrushevsky" (Telvak, 2023, s. 293).

Interethnic confrontation also caused Hrushevsky to suspend his lectures during the winter semester of the 1910–1911 academic year. This time, the event in question was the killing of A. Kotsko, which happened on July 1, 1910, during yet another confrontation between Polish and Ukrainian students within the walls of Lviv University. From the Ukrainian professor's diary, we learn that, fearing provocations from the aggressively inclined Polish youth, he would come to the university at that time carrying a revolver in his pocket! (Hrushevskyi, 2021, s. 261, 470). It is hardly surprising that teaching was impossible under such turbulent circumstances. Hrushevsky's correspondence reveals that during this period of interethnic tension, a few Russian students enrolled in his lectures, yet the historian refused to teach for such a small group. The professor wrote about this to his brother Oleksandr in Kyiv: "[...] I had a lecture today [...]. Two students came – one a Russian, and the other, as we say in Ruthenian, a moscophile. They said they would continue attending, but I will not lecture five hours a week for just two students; these things tend to resolve themselves." (Telvak, Pedych, 2016, s. 68).

Another critical issue that the dean's catalogues can address concerns the didactic preferences of the Polish students at Hrushevsky's Faculty of Philosophy. In this regard, a clear distinction is evident between the choices made by Ukrainian students and those of their Polish counterparts. In the former case, as expected, the majority opted for the lecture course on the history of Ukraine, which the professor delivered over several consecutive semesters, covering periods from the earliest times to the early modern era. Polish students, in contrast, found Hrushevsky's lectures on the course "Selected Topics in the History of Eastern Europe" to be more to their taste, which

the scholar synchronized chronologically with his lectures on Ukrainian history. As we know from the correspondence of a then-master-graduate student of Kyiv University, the necessity of teaching such a subject – given the disciplinary specificity of the department mentioned earlier – initially disappointed him. Nevertheless, as the catalogues indicate, it was precisely through the course on Eastern European history that students of Polish origin entered the academic orbit of the Ukrainian professor. Therefore, we may fully concur with the Viennese researcher S. Pakholkiv that what Hrushevsky initially regarded as a regrettable obligation – to teach an independent course in Eastern European history – later revealed substantial opportunities for Ukrainian historiography and university-level didactics (Pakholkiv, 2014, s. 279).

Moreover, the dean's catalogues demonstrate that, alongside the aforementioned lecture course, Polish students of Hrushevsky's Faculty of Philosophy also enrolled in his academic seminar "Historical Exercises", which constituted one of the institutional foundations of the Lviv historical school (Telvak, Pedych, Telvak, s. 2021). There were other specialized courses by the Ukrainian professor that were popular among the Polish student youth, such as "Ruthenian Historiography: The Early Period", "The History of the Political System and Everyday Life of Great Novgorod", "Overview of Sources on the Ruthenian History in the Twelfth–Thirteenth Centuries", "Ukrainian-Ruthenian Paleography", "The Migration Period" and others. According to the catalogue, students of Polish origin typically enrolled in one of Hrushevsky's courses per semester, and only a few chose to attend all the lectures he offered. Among these students – whose names are mentioned below – were several well-known scholars of the history of Central and Eastern Europe.

A distinctive feature of the Faculty of Philosophy, setting it apart from the other structural units of Lviv University, was the presence of women among its students. As is well known, at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, women were gradually gaining the right to higher education and tended to show the most significant interest in the humanities, anticipating future careers in teaching. It is noteworthy that among Hrushevsky's total number of female students (50 individuals), there were also Polish women. Five such students were identified, making them the second-largest ethnic group of women after the Ukrainians. In interpreting these data, it is once again necessary to bear in mind the elective status of the courses offered by the author of *History of Ukraine-Rus'*.

A distinctive characteristic of the Faculty of Law at Lviv University was the numerical dominance of its student body. As is well known, this structural unit was among the largest within the entire Austro-Hungarian Empire. Scholars typically attribute this to the fact that Lviv held the status of a provincial capital, where the governor and an ever-expanding bureaucratic apparatus were based. Consequently, the capital of Eastern Galicia required an increasing number of officials (civil servants, lawyers, judges, and others). P. Zhukowski proved that during the period of Galician autonomy, the student audience of the Faculty of Law nearly tripled, reaching about 3,000 students annually (Żukowski, 2011, s. 412). Moreover, in certain academic years, law students made up almost half of the entire student body of Lviv University.

An examination of the student catalogues of the Faculty of Law revealed that between 1894 and 1914, a total of 3,490 students enrolled in Hrushevsky's courses (Telvak, 2023, s. 295). Among them, 163 were of Polish origin, accounting for nearly 4.7 % of his total faculty audience. In comparison to the Faculty of Philosophy, Poles represented the third largest ethnic group among Hrushevsky's law students, following Ukrainians and Jews. The latter numbered as many as 282 individuals (8 %). In terms of gender, all of the law students who attended the Ukrainian professor's courses were male.

The dynamics of Hrushevsky's student audience of Polish origin at the Faculty of Law were similar to those at the Faculty of Philosophy. As evidenced by the student catalogues, from the Ukrainian scholar's relocation to Lviv until the turn of the twentieth century, the number of his Polish students was not substantial. Subsequently, from the 1906–1907 academic year until the outbreak of the Great War, his student audience gradually increased, reaching peak numbers in the 1907–1908 (21 students), 1909–1910 (38 students), and 1911–1912 (22 students) academic years.

This once again challenges the entrenched stereotype that the Polish-Ukrainian conflict in prewar Lviv discouraged students of Polish origin from enrolling in Hrushevsky's lectures.

A similarity to the Faculty of Philosophy can also be observed in the didactic preferences of law students of Polish origin. They showed an exclusive interest in Hrushevsky's course on the history of Eastern Europe, which covered periods from the earliest times to the early modern era. This once again confirms the validity of Pakholkiv's observation mentioned above regarding the significance of the Ukrainian professor's teaching of the course "Selected Topics in the History of Eastern Europe" for attracting students from non-historical disciplines and those of non-Ukrainian origin into his academic orbit.

The faculty-level data obtained allow for the reconstruction of Hrushevsky's student audience of Polish origin across the entire university. As a result, over the course of twenty years of his teaching, 229 students of Polish origin enrolled in Hrushevsky's courses, choosing him as their instructor a total of 254 times. This constituted nearly 6 % of his total student body at Lviv University between 1894 and 1914, comprising 4,005 students in total (Telvak, 2023, s. 299). Students of Polish origin represented the third largest ethnic group in the historian's teaching audience, following Ukrainians and Jews. The aggregated quantitative data on enrollments of Polish-origin students in Hrushevsky's courses, broken down by faculty and year according to the student catalogues, are presented in the table below. It demonstrates the gradual numerical growth of the student audience of the author of *History of Ukraine-Rus'*, with peak values occurring in the last prewar decade. Considering the elective nature of Hrushevsky's courses, as mentioned above, and the increasing interethnic tension in Lviv, these figures appear significant.

Alongside the quantitative characteristics of Hrushevsky's Polish student audience analyzed above, its "qualitative" aspects are equally noteworthy. In the case of Ukrainian students, it was noted that the dean's catalogues provide compelling evidence of the strong demand for his lectures, as nearly all prominent figures who studied at Lviv University during the "Hrushevsky era" attended his courses with varying degrees of intensity. Among the Polish students of the Ukrainian professor, many names of significant Polish intellectuals and socio-political figures of the first half of the twentieth century can also be found.

When considering the reasons why Polish students attended Hrushevsky's lectures, it can be inferred that they were motivated by two primary reasons. The first applied to those students at Hrushevsky's Faculty of Philosophy who deliberately chose the historical past of Central and Eastern Europe as their specialization and sought to acquire detailed knowledge of Ukrainian history from the most renowned expert of the time. This group of Polish students includes, for example, prominent figures in Eastern European social and humanitarian studies such as A. Hawronsky, Y. Y. Siemiansky, A. Shelongovsky, Y. Rutkowski, N. Honsiorovska, and T. E. Modelsky. The latter, for instance, enrolled in various lectures given by the Ukrainian scholar on three separate occasions.

The other motive was of a cultural and educational nature. Most of Hrushevsky's Polish students, as indicated by their choice of the course on the history of Eastern Europe and their subsequent professional careers, sought to gain a deeper understanding of the past of the former eastern territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth, as this was the only course with such a problem-focused and thematic specificity. Some of these students later became talented and popular historians, as well as proactive local historians. For example, we may mention the well-known Galician educator M. Hawlik, who enrolled in various lectures of the Ukrainian professor seven times over several semesters. In our view, it is important not only to assess the influence of Hrushevsky's ideas on their historiographical practice – particularly regarding their understanding of Polish-Ukrainian relations – but also to consider how they engaged with their teacher's ideas in their later professional work. For instance, as noted above, Hawlik consistently treated the historiographical hypotheses of his former professor with marked respect in his reviews, which stood in sharp contrast to the highly critical tone of contemporary Polish scholarship on Hrushevsky (Telvak, Salata, 2021; Telvak, Yanyshyn, Telvak, s. 2023).

Conclusions. The dean's catalogues examined demonstrate that Hrushevsky was a sought-after professor not only among Ukrainian students but also among those of Polish origin. Among the scholars' non-Ukrainian pupils, they were dominant alongside members of another ethnic minority in Eastern Galicia – Jews. When choosing elective courses offered by the author of *History of Ukraine-Rus'*, Polish students pursued the goal of deepening and diversifying their professional interests in the history and culture of lands that, in their perception, constituted an integral part of the civilizational space of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The question remains open as to how persuasive the historical hypotheses presented in Hrushevsky's lectures – constructed from the perspective of Ukrainian historiographical interests – were to the Polish students. However, the experience gained by Polish students in the lectures of the eminent Ukrainian scholar – particularly in deconstructing imperial narratives – contributed to their reassessment of their own nation's past, which, like the Ukrainians in the early twentieth century, was striving to regain political agency. Engagement with Hrushevsky also deepened Polish students' understanding, as future public intellectuals, of the complex ethnic mosaic of the Eastern European region and encouraged them, if not to embrace Ukrainian political demands, at least to attempt to comprehend their aspirations for independence. In this regard, Hrushevsky's pedagogical work facilitated the establishment of a Polish-Ukrainian intercultural dialogue. Investigating its influence on interethnic relations during the first decades of the twentieth century represents a promising area of study in the intellectual history of Central and Eastern Europe.

Sources and Literature

- Telvak, V. & Telvak, V.** (2024). Mykhailo Hrushevskyi's path to the chair of Ukrainian history at Lviv University: an attempt at reconstruction. *Shkhidnoieuropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 33, 51–62. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.33.317480>
- Telvak, V., Pedych, V., Telvak, V.** (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261 DOI: 10.4467/2543702XS HS.21.009.14040.
- Telvak, V., Salata, O.** (2021). Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *Східноєвропейський історичний вісник*, 20, 32–39. DOI: 10.24919/2519-058X.20.240046
- Telvak, V., Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 46–53. DOI: 10.24919/2519-058x.7.130671
- Telvak, V., Telvak, V.** (2022). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423–432. DOI: 10.4467/2543702XSHS.22.013.15979
- Telvak, V., Yanyshyn, B.** (2021). „Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes” of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*, 25, 1, 71–90. DOI: 10.17846/SHN.2021.25.1.71-90
- Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V.** (2021). Between history and politics: the image of Mykhailo Hrushevsky in German Slavic studies of the first third of the 20th century. *Przegląd nauk historycznych*, 2, 103–125. DOI: 10.18778/1644-857X.20.02.05
- Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV/2, 89–104.
- Adamski, Ł.** (2011). *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stopka, Krz.** (2011). Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim. Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji. *Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 225–266.
- Żukowski, P. M.** (2011). Młodzież Uniwersytetu we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku. *Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 409–434.
- Грушевський, М. С.** (2002), Твори: у 50 т. Т. 1. Львів.

- Грушевський, М. С.** (2021). *Щоденник (1902–1914 рр.): у двох томах. Т. 1 (1902–1907)*. Київ.
- Качмар, В.** (1999). *За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX- початок XX ст.)*. Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка.
- Качмар, В.** (2016–2021). Документи з особової справи Михайла Грушевського про його діяльність у Львівському університеті. *Вісник Львівського університету. Серія історична, спецвипуск*, 122–128.
- Качмар, В.** (2021). *Львівський університет у 1784–1918 роках: організаційні, освітньо-наукові та національні трансформації*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка.
- Пахолків, С.** (2014). *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів : ЛА «Піраміда».
- Сухий, О.** (2016–2021). Михайло Грушевський – професор Львівського університету. *Вісник Львівського університету. Серія історична, спецвипуск*, 18–33.
- Тельвак, В.** (2017). Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Східноєвропейський історичний вісник*, 4, 28–35. DOI 10.24919/2519-058x.4.111458
- Тельвак, В.** (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*, 5, 4–16. DOI: 10.15407/uhj2021.05.004
- Тельвак, В.** (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету: кількісна динаміка, етнічний склад, дидактичні преференції. *Український історичний журнал*, 6, 288–304. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.288>
- Тельвак, В., Журавльов, С., & Владига, О.** (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 12/54, 84–99. DOI: 10.24919/2312-2595.12/54.283661
- Тельвак, В., Губицький, Л.** (2024). Михайло Грушевський як професор Львівського університету: курси, навантаження, розклад занять. *Eminak*, 3 (47), 82–96. DOI 10.33782/eminak2024.3(47).728
- Тельвак, В., Качмар, В., Журавльов, С.** (2023). *Каталог студентів Михайла Грушевського Львівського університету*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка.
- Тельвак, В., Курилишин, К., Тельвак, В.** (2022). Михайло Грушевський та часопис «Діло»: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 р.). *Рукописна та книжкова спадщина України*, 28, 347–371. DOI: 10.15407/rksu.28.347
- Тельвак, В., Лазурко, Л., Журавльов, С.** (2023). Студенти Михайла Грушевського правничого факультету Львівського університету (за деканатським каталогом). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 61, 3, 10–15. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-2>
- Тельвак, В., Штома, Б., Журавльов, С.** (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського теологічного та медичного факультетів Львівського університету: спроба реконструкції. *Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14/56, 44–51. DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.5>
- Тельвак, В., Тельвак, В.** (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету неукраїнського походження: спроба реконструкції. *Eminak*, 4 (44), 57–69. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.4\(44\).674](https://doi.org/10.33782/eminak2023.4(44).674)
- Халак, Н.** (2021). Свідчення з кримінальної справи проти Михайла Грушевського в Австро-Угорщині 1916 р.: оригінал та інтерпретації. *Михайло Грушевський. Студії та джерела*, 3, 265–297.

References

- Telvak, V. & Telvak, V.** (2024). Mykhailo Hrushevskyi's path to the chair of Ukrainian history at Lviv University: an attempt at reconstruction. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 33, 51–62. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.33.317480> [in English].
- Telvak, V., Pedych, V. & Telvak, V.** (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261. DOI: 10.4467/2543702XS HS.21.009.14040 [in English].
- Telvak, V. & Salata, O.** (2021). Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 20, 32–39. DOI: 10.24919/2519-058X.20.240046 [in English].

- Telvak, V. & Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 7, 46–53. DOI: 10.24919/2519-058x.7.130671 [in English].
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2022). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423–432. DOI: 10.4467/2543702XSHS.22.013.15979 [in English].
- Telvak, V. & Yanyshyn, B.** (2021). «Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes» of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*, 25, 1, 71–90. DOI: 10.17846/SHN.2021.25.1.71-90 [in English].
- Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V.** (2021). Between history and politics: the image of Mykhailo Hrushevsky in German Slavic studies of the first third of the 20th century. *Przegląd nauk historycznych*, XX, 2, 103–125. DOI: 10.18778/1644-857X.20.02.05 [in English].
- Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevsky through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV (2), 89–104. DOI: 10.31648/ep.9668 [in English].
- Adamski, Ł.** (2011). *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków* [Progressive Nationalist: Mykhailo Hrushevsky and His Views on Poland and the Poles]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].
- Stopka, Krz.** (2011). Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim. Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji [Historical Sciences at the University of Lviv. To the University of Lviv in commemoration of the three hundred and fiftieth anniversary of its foundation]. *Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie – Materials from the session organized on January 14–15, 2011 in Krakow*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 225–266. [in Polish].
- Żukowski, P. M.** (2011). Młodzież Uniwersytetu we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku [Youth at the University of Lviv at the turn of the 19th and 20th centuries]. *Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14–15 stycznia 2011 w Krakowie – Materials from the session organized on January 14–15, 2011 in Krakow*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 409–434. [in Polish].
- Hrushevskiy, M. S.** (2002), *Tvory: U 50 t.* [Works: 50 volumes.]. T. 1. Lviv [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. S.** (2021). *Shchodennyk (1902–1914 rr.)* [Diary (1902–1907)]. Vol. 1 (1908–1914) Kyiv [in Ukrainian].
- Kachmar, V.** (1999). *Za ukraïnskyi universytet u Lvovi. Ideia natsionalnoi vyshchoi shkoly u suspil-politychnomu zhytti halytskykh ukraïntsyv (kinets XIX – pochatok XX st.)* [For the Ukrainian University in Lviv. The idea of a national higher school in the socio-political life of Galician Ukrainians (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. Lviv: Vyd-vo LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
- Kachmar, V.** (2016–2021). Dokumenty z osobovoi spravy Mykhaila Hrushevskoho pro yoho diialnist u Lvivskomu universyteti [Documents from the personal file of Mykhailo Hrushevsky about his activities at Lviv University]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna, spetsvypusk – Visnyk Lviv University. Historical Series, Special Issue*, 122–128 [in Ukrainian].
- Kachmar, V.** (2021). *Lvivskiy universytet u 1784–1918 rokakh: orhanizatsiini, osvithno-naukovi ta natsionalni transformatsii* [Lviv University in 1784–1918: organizational, educational, scientific and national transformations]. Lviv: Vyd-vo LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
- Pakholkiv, S.** (2014). *Ukrainska intelihentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva y emansypatsiia natsii* [The Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: the educated class and the emancipation of the nation]. Lviv : LA «Piramida» [in Ukrainian].
- Sukhyi, O.** (2016–2021). Mykhailo Hrushevskiy – profesor Lvivskoho universytetu [Mykhailo Hrushevskiy is a professor at Lviv University]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna – Lviv University Bulletin. Historical*, spetsvypusk, 18–33. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2017). Mykhailo Hrushevskiy ta polsko-ukraïnskyi konflikt u Lvivskomu universyteti: sproba rekonstruktsii [Mykhaylo Hrushevsky and the Polish-Ukrainian conflict in Lviv university: reconstruction]. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 4, 28–35. DOI 10.24919/2519-058x.4.111458 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdotutky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky studies: achievements, defeats, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 4–16. DOI: 10.15407/uhj2021.05.004 [in Ukrainian].

- Telvak, V.** (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu: kilkisna dynamika, etnichnyi sklad, dydaktychni preferentsii [Student audience of M. Hrushevskyyi at Lviv University: quantitative dynamics, ethnic composition, didactic preferences]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 288–304. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.288> [in Ukrainian].
- Telvak, V. V., Zhuravlov, S. A. & Vladyga, O. M.** (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho filosofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu: sklad ta dynamika [Student audience of Mykhailo Hrushevsky faculty of philosophy of Lviv university: composition and dynamics]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of the humanities: collection of scientific works of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 12/54, 86–101. DOI: 10.24919/2312-2595.12/54.283661 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Hubytskyi, L.** (2024), Mykhailo Hrushevskyyi yak profesor Lvivskoho universytetu: kursy, navantazhennia, rozklad zaniat [Mykhailo Hrushevskyyi as a professor at Lviv University: courses, workload, class schedule]. *Eminak*, 3 (47), 82–96. DOI 10.33782/eminak2024.3(47).728 [in Ukrainian]
- Telvak, V., Kachmar, V. & Zhuravlov, S.** (2023). *Kataloh studentiv Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu* [Catalog of students of Mykhailo Hrushevskyyi of Lviv University]. Lviv: Vyd-vo LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian]
- Telvak, V., Kurylyshyn, K. & Telvak, V.** (2022). Mykhailo Hrushevskyyi ta chasopys «Dilo»: spivpratsia, konflikty, retseptsiia (do 1914 r.) [Mykhailo Hrushevskyyi and 'Dilo' newspaper: cooperation, conflicts, reception (before 1914)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 28, 347–371. DOI: 10.15407/rksu.28.347 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Lazurko, L. & Zhuravlov, S.** (2023). Studenty Mykhaila Hrushevskoho pravnychoho fakultetu Lvivskoho universytetu (za dekanatskym katalohom) [Students of Mykhailo Hrushevsky at the Faculty of Law of Lviv University (According to the Dean's Catalog)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of the Humanities*, 61, 3, 10–15. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-2> [in Ukrainian].
- Telvak, V., Shtoma, B. & Zhuravlov, S.** (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho teolohichnoho ta medychnoho fakultetiv Lvivskoho universytetu: sprobna rekonstruktsii [The student auditorium of Mykhailo Hrushevsky at theological and medical faculties of Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of the humanities: collection of scientific works of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 14/56, 44–51. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.5> [in Ukrainian].
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu neukrainskoho pokhodzhennia: sprobna rekonstruktsii. [Mykhailo Hrushevskyyi's student audience of non-ukrainian origin at Lviv University: reconstruction attempt]. *Eminak*, 4 (44), 57–69. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.4\(44\).674](https://doi.org/10.33782/eminak2023.4(44).674) [in Ukrainian].
- Khalak, N.** (2021). Svidchennia z kryminalnoi spravy proty Mykhaila Hrushevskoho v Avstro-Uhorshchyni 1916 r.: oryhinal ta interpretatsii [Testimony from the criminal case against Mykhailo Hrushevsky in Austria-Hungary in 1916: original and interpretations.]. *Mykhailo Hrushevskyyi. Studii ta dzherela – Mykhailo Hrushevsky. Studies and sources*, 3, 265–297. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 28.10.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до ліцензії відкритого доступу Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 94(477)(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.8>

Михайло НЕСТЕРЕНКО

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, 82100 (nesterenko.michael1@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8190-3665>

Бібліографічний опис статті: Нестеренко, М. (2026). «Батько Грушевський» у публіцистиці революційної доби. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.8>

«БАТЬКО ГРУШЕВСЬКИЙ» У ПУБЛІЦИСТИЦІ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ

Анотація. Метою статті є з'ясування особливостей осмислення сучасниками М. Грушевського його суспільно-політичної діяльності в роки Української революції. **Методологія дослідження** базується на принципах об'єктивності, історизму і системності та загальнонаукових (історичний, логічний, узагальнення, аналізу і синтезу) і спеціально-історичних (генетичний, порівняльний, типологічний, психологічний та ін.) методах історіографічного дослідження. **Наукова новизна статті** полягає у першій спеціальній спробі комплексної реконструкції дискусій, спричинених громадською діяльністю М. Грушевського протягом 1917–1918 рр. **Висновки.** У підсумку зазначено, що саме протягом 1917–1918 рр. в українській публіцистиці по обидві сторони Збруча утвердилася метафора «батька Грушевського» – лідера свого народу, який повернув співвітчизникам не тільки історію, але й політичну суб'єктність. Разом із тим, поглиблення очільниками Центральної Ради, а найбільше її головою, соціалістичної й федеративної риторики сприймалося не всіма українськими інтелектуалами. Найбільш відверто свій скепсис стосовно таких ідейних акцентів голови парламенту висловили зазбручанські діячі. Вони відновили розпочату в попередній період критику М. Грушевського як адепта Драгоманівських поглядів. Найбільш непримиренно до політичних переконань і практики вченого поставилися носії малоросійської ідентичності, що сповідували правомонархічну ідеологію. Демонізуючи постать голови Центральної Ради і профануючи його громадську працю, вони закидали йому співучасть у руйнуванні найбільшої світової монархії. Втім, як прихильники, так і критики діяльності Грушевського як голови парламенту одностайно визнавали його вирішальний внесок у стрімку інституціоналізацію українського регіонального руху й перетворення його на зауважального актора східноєвропейської політичної сцени.

Ключові слова: М. Грушевський, Українська революція, політична діяльність, ідейне протистояння, рецепція.

Mykhailo NESTERENKO

Postgraduate Student at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (nesterenko.michael1@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8190-3665>

To cite this article: Nesterenko, M. (2026). «Batko Hrushevskyyi» v publitsystytsi revoliutsiinoi doby [«Father Hrushevsky» in publicistic works of the revolutionary era]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.8> [in Ukrainian].

«FATHER HRUSHEVSKY» IN PUBLICISTIC WORKS OF THE REVOLUTIONARY ERA

Summary. The aim of the article is to clarify the peculiarities of M. Hrushevsky's contemporaries' understanding of his socio-political activities during the years of the Ukrainian Revolution. **The research methodology** involves the use of principles (objectivity, historicism, and systematicity), general scientific (historical, logical, generalization, analysis, and synthesis) and special-historical (genetic, comparative,

typological, psychological, etc.) methods of historiographical research. The scientific novelty of the article lies in the first special attempt at a comprehensive reconstruction of the discussions caused by M. Hrushevsky's public activities during 1917–1918. Conclusions. The article has concluded that during 1917–1918 the metaphor of “father Hrushevsky” – the leader of his people, who returned not only history but also political subjectivity to his compatriots – was established in Ukrainian journalism on both sides of the Zbruch. At the same time, the deepening of socialist and federative rhetoric by the leaders of the Central Rada, and most of all its chairman, was not perceived by all Ukrainian intellectuals. Zbruch activists vocally expressed their skepticism regarding such ideological accents of the parliament speaker. They resumed the criticism of M. Hrushevsky as an adherent of Dragoman's views that had begun in the previous period. The most implacable attitude towards the political beliefs and practice of the scientist was that of the Little Russian identity, who professed the right-wing monarchist ideology. Demonizing the figure of the chairman of the Central Rada and profaning his public work, they accused him of complicity in the destruction of the world's largest monarchy. However, both supporters and critics of the activities of Hrushevsky, the chairman of the parliament, unanimously recognized his decisive contribution to the rapid institutionalization of the Ukrainian regional movement and its transformation into a notable actor on the Eastern European political scene.

Key words: M. Hrushevsky, Ukrainian revolution, political activity, ideological confrontation, reception.

Постановка проблеми. У грушевськознавстві протягом ХХ ст. склалася виразна тенденція особливої популярності серед дослідників історіографічної діяльності автора «Історії України-Руси» з огляду на її визначні, всіма оглядачами визнані результати. За такого підходу масштабна суспільно-політична діяльність Великого Українця надалі перебуває в своєрідній «тіні» його творчих проєктів, свідченням чого є помітно скромніша кількість присвячених їй досліджень. Відзначена тенденція є характерною і для сучасного періоду української історіографії, незважаючи на феноменально зрослу джерельну базу, яка уможливує ретельно реконструювати чимало сюжетів біографії Грушевського-політика. Ця ситуація безпосередньо вплинула на вивчення рецепції національного служіння визначного вченого, в якому історіографічні сюжети виразно домінують над громадсько-політичними. Вказуючи на цей проблемно-тематичний дисбаланс, нижче актуалізуємо проблематику суспільно-політичної грушевськiани на прикладі її найбільш інтенсивного періоду – революційної доби життя та діяльності автора «Історії України-Руси», коли він перебував на політичному Олімпі.

Аналіз досліджень. Натепер проблемі багатоаспектного національного служіння М. Грушевського присвячено чимало різнопланових історіографічних праць. Їх кількісно й якісно помітна частина належить авторству авторитетного дослідника життєпису визначного історика Віталію Тельваку. У низці монографій (Тельвак, 2008b; Тельвак, 2012b) та численних статейних публікаціях (Тельвак, Тельвак, 2021; Тельвак, 2012a; Тельвак, 2011a; Тельвак, 2010b; Тельвак, 2013a; Тельвак, 2016a; Тельвак, 2011b; Тельвак, 2015; Тельвак, 2008a) він відтворив специфіку звернення сучасників Великого Українця до його багатоаспектного національного чину. Поряд із ним дещо про рецепцію різнопланової діяльності М. Грушевського в роки Української революції написала й Наталя Романцова (Романцова, 2019, с. 126–204). Однак згадані й інші дослідники не мали на меті спеціальне всебічне з'ясування спричинених політичною діяльністю М. Грушевського як голови Центральної Ради дискусій серед його сучасників. Це й зумовило актуальність запропонованої розвідки.

Метою статті є з'ясування особливостей осмислення сучасниками М. Грушевського його суспільно-політичної діяльності в роки Української революції.

Виклад основного матеріалу. Лютнева революція в Російській імперії зродила надію М. Грушевського на повернення українському народу політичної суб'єктності. Усвідомлюючи унікальність історичного моменту, вчений, що тоді перебував на засланні у Москві, вже 13 березня 1917 р. добрався до Києва (Pyrih, Telvak, 2016, с. 282–283; Pyrih, Telvak, 2021, с. 271–272). Так розпочалася нова, найважливіша глава його біографії як громадського активіста, адже він не тільки вкотре став ідейним натхненником суспільних змін, але й уперше – політичним лідером демократичного українства, очоливши Центральну Раду. Від-

тоді, власне, починається масштабне осмислення сучасниками його феномена як політика, яке триває й по сьогодні.

Повернення бранця царату на політичну сцену Наддніпрянщини в ролі голови демократичного українського руху вимагало зрозумілої популяризації його національного служіння в широких колах місцевого населення. Відтак почали з'являтися численні публікації в київській і провінційній періодиці, а також брошурні видання, що мали на меті усправедливити в очах пересічного українця факт перебування колишнього професора австрійського університету на чолі Центральної Ради. Прикладом таких видань може бути анонімна брошура «Проф. Михайло Грушевський. Голова Української Центральної Ради», яка на той час була найповнішою спробою реконструкції життєпису вченого як громадського активіста. Вона з'явилася наприкінці жовтня 1917 р. і стала своєрідним підсумуванням початкового періоду діяльності вченого як голови українського парламенту, сповненого радісних маніфестацій, а також відображеного в перших універсалах складного утвердження політичної суб'єктності Центральної Ради. Саме цей час політичного злету визначного вченого приніс йому метафоричне ім'я «батька Грушевського» – мудрого і досвідченого провідника свого знедоленого народу (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 3).

Вже на початку цієї книжечки ми бачимо характерні для публіцистики того часу спроби переакцентування вагомості національного служіння М. Грушевського з наукової сфери на суспільну. Це знайшло відображення в атестуванні голови Центральної Ради «видатним політичним діячем» і «відомим ученим», хоча зрозумілим є те, що ці оціночні характеристики мали б звучати навпаки. Далі автор за автобіографією історика 1906 р. послідовно ознайомив читача з головними віхами його життя та діяльності від дитинства до сходження на політичний Олімп. Що важливо, вперше в аналізованій біографії опукло висвітлювалися саме факти громадського служіння М. Грушевського (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 12). Кількість суспільно-політичних сюжетів в аналізованій біографії помітно зросла у процесі з'ясування автором особливостей громадського служіння історика як професора Львівського університету. Так, автор торкнувся проблеми внеску М. Грушевського в розбудову галицького партійного життя, вказав на освідмлююче значення його культурно-просвітницької та видавничої праці (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 21).

Поряд із цими відомими з попереднього історіографічного періоду сюжетами, в аналізованому життєписі вперше серед біографів творця «Історії України-Руси» було прямо вказано на його провідну роль у становленні Товариства українських поступовців, втім без розкриття деталей. Також автор брошури наголосив на масштабності розгорнутої М. Грушевським культурно-просвітницької праці на Наддніпрянщині, що її ефектом стало зростання національної свідомості широких верств українства. Ця невтомна праця по обидва боки збручанського кордону висунула львівського професора на провідну роль в українському житті. «Вже тоді всі мовчки погодились на тому, – твердить автор праці, – що коли настане відповідний час, коли Україна зможе вийти на широку політичну дорогу, то Грушевський буде на чолі громадської роботи на Україні» (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 23).

Настання цього часу, йдеться в брошурі, довелося чекати декілька тривожних для українського народу років, сповнених воєнної реакції й руйнації національного життя. Символом останньої став арешт М. Грушевського за надуманими звинуваченнями і його позасудове заслання до російської глибинки. І лише друга російська революція визволила визначного історика, який без роздумів вирушив до Києва, де під його проводом почалось будівництво нового життя на Україні (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 26). Автор брошури на багатьох прикладах показує важливість голосу вченого у вирішенні численних питань національного будівництва, а також його зростаючий авторитет серед української громади Російської імперії. Підсумовуючи перший період Української революції, автор так визначив значення голови Центральної Ради в її успіхах: «[...] М. Грушевський [...] творить новий державний лад, нові порядки, нову націю з широких нез'єднаних етнографічних мас» (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 30).

У подібному інтерпретативному ключі про громадське служіння М. Грушевського писали й українські публіцисти Москви і Петербургу. Вони видавали численні популярні брошури російською мовою, в яких знайомили російського читача з минулим і актуальним станом українського руху, роблячи це зазвичай крізь призму життєдіяльності лідерів українства. У цьому випадку гарним прикладом є книжечка авторства Леоніда Бурчака (Абрамовича) «Деятели украинского национального освобождения» (Москва, 1917) (Бурчак, 1917, с. 31–38). У ній традиційно для біографів М. Грушевського автор на основі його автобіографії вказав на участь історика у розбудові культурного життя галицьких українців, суспільну працю освідмлюючого характеру на Наддніпрянщині, виступи на захист співвітчизників у часи війни тощо. Отже, підводить до висновку свого читача Л. Бурчак, лідерство М. Грушевського в роки революції стало цілком закономірним. На чолі Центральної Ради, підсумовує московський публіцист, історик демонструє найкращі якості демократа-народовця, що залучає до українського руху представників інших національних меншин імперії Романових.

Поряд із дописами інформаційного характеру, іншим проявом рецепції діяльності Грушевського-голови Центральної Ради стали критичні огляди його публіцистики, сфокусованої на всебічному осмисленні викликів, що постали перед українством. Як відомо, незважаючи на чималу зайнятість парламентською працею, вчений знаходив час для написання численних статей на злобу дня, які друкувалися на сторінках київської та провінційної преси, а відтак поширювалися в передруках і за Збручем. Згодом найбільш цікаві для читачів тексти об'єднувалися в тематичні збірки, що виходили чималими накладками. Так з'явилися популярні книги публіцистики М. Грушевського на кшталт «З політичного життя старої України» (1917), «Вільна Україна. Статті з останніх днів» (1917), «Хто такі українці і чого вони хочуть» (1917), «На порозі Нової України» (1918) та ін. Українська наддніпрянська рецепція цих збірок була надзвичайно схвальною: критики одноставно вказували на чималу громадську запитаність публіцистики, яка б з огляду на національні інтереси пояснювала пріоритетні напрями поступу українства (Тельвак, 2007; Тельвак, Сабінський, 2022).

Серед національно-освідмлюючих праць М. Грушевського особливо запитаними з боку громадськості були розвідки про генезу російсько-українських взаємин, гострота яких у революційні роки постійно зростала. Найбільше ж підросійське українство цікавилось питанням правового статусу українських земель в імперії Романових і пов'язаної з ним проблеми політичної сепарації від «тюрми народів». На це складне навіть для тогочасних фахівців питання у книзі «Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти» (1917) дав зрозумілу пересічному читачеві відповідь визначний історик. Василь Дубровський висловив загальне розуміння сучасників, що «дуже на часі та праця» (Дубровський, 1917, с. 118).

Поряд зі схвальними оцінками дій голови Центральної Ради, серед консервативно налаштованих старших діячів наддніпрянського українства поступово наростало невдоволення соціалістичною риторикою М. Грушевського й пов'язаних із ним есерів, що мали більшість у парламенті. Це невдоволення не встигло чітко артикулюватися медійно у публічному дискурсі до гетьманського перевороту, натомість про його зростання свідчать щоденники тогочасних українських діячів. Приміром, на сторінках свого щоденника згадуваний Є. Чикаленко, осмислюючи політичну ситуацію, яка склалася навесні 1918 р., критично підкреслював, що український провід «на чолі з М. Грушевським думав опиратися на сільську голоту, на тих більшовиків, думаючи, що вони є сила, на якій можна збудувати державу» (Чикаленко, 2011, с. 11). На жаль, нарікав Є. Чикаленко, голова парламенту пішов за популістами есерами.

Не менш інтенсивним зацікавлення державотворчою діяльністю М. Грушевського було й у середовищі західноукраїнської громади. Попри наближення очікуваного всіма розпаду Дунайської монархії і розуміння неминучості боротьби за Східну Галичину з поляками, забручанські українці з чималою увагою спостерігали за подіями у Києві, розуміючи, що доля українського політичного проєкту буде вирішуватися саме там. Свідчення небуденності тої уваги ми бачимо на шпальтах найавторитетнішого серед галицьких українців щоденника «Діло», яке оперативно висвітлювало діяльність колишнього професора Львівського університету на чолі

Центральної Ради. Дописувачі «Діла» з неприхованою симпатією відгукувалися про державотворчу працю наддніпрянських побратимів під керівництвом М. Грушевського. При цьому з особливим захватом розповідалося про багатолюдні маніфестації та численні з'їзди, голосні дискусії в парламенті, вражаючі законодавчі ініціативи, стрімке національне освідомлення загалу, широку українізацію тощо. Ці успіхи цілком справедливо приписувалися чималому хисту Грушевського-політика (Поворот, 1917, с. 3).

Відмінністю тогочасного галицького громадського дискурсу від наддніпрянського було поглиблення критичної візії до суспільно-політичної діяльності М. Грушевського, яка вперше була окреслена ще в роки Першої світової війни в публіцистиці Дмитра Донцова. Тут для прикладу згадаємо статтю Федя Федорців, опубліковану під псевдонімом Богдан Магміт, «Сучасні українські політики. Всеукраїнець. (Спроба характеристики проф. Михайла Грушевського)». У ній публіцист загалом віддав належне внеску визначного вченого у модернізацію всіх галузей української інтелектуальної культури. Також Б. Магміт вказав на чималу ефективність громадського служіння голови Центральної Ради. Слідом за іншими оглядачами суспільної праці М. Грушевського він слушно наголосив на її соборницькому стрижні. Саме послідовне обстоювання істориком пріоритетності соборницьких змагань українців, наголосив публіцист, узасаднює надання йому сучасниками метафоричного імені Всеукраїнця.

Водночас Б. Магміт значно критичніше поставився до політичної практики автора «Історії України-Руси». Подібно до українських публіцистів із донцовського табору в роки Великої війни він доволі гостро оцінив так зване русофільство М. Грушевського, наслідком якого стали і його автономістсько-федералістські плани, і безпідставні сподівання на демократизацію імперської Росії та можливість налагодження партнерського діалогу українців із їх віковичними гнобителями. Галицький публіцист вважав ці сподівання голови Центральної Ради відверто утопічними (Магміт, 1917, с. 371).

Як відомо, гетьманський переворот усунув М. Грушевського з політичної сцени і вимушено повернув до наукової роботи. Ці події наддніпрянська республіканська преса сприйняла з чималим неспокоєм. Свідченням демократичності громадського дискурсу періоду Української Держави була поява дописів, у яких із симпатією був оцінений Грушевський-політик, втім і його праця як голови парламенту. Для прикладу згадаємо спробу політичного портрету М. Грушевського у жовтневому випуску двотижневика «Універсальний журнал» за 1918 р. Автор нарису Г. Олелько зазначив, що кожна епоха української історії традиційно асоціюється з якимось «національним велетнем». Після Т. Шевченка і М. Драгоманова, вказує публіцист, таким символом модерного українського відродження став М. Грушевський (Олелько, 1918, с. 8).

Стисло змальовуючи інтелектуальний портрет героя студії, Г. Олелько сфокусувався на універсальності його зацікавлень, що не тільки охоплюють усі сфери української соціогуманітаристики, але й активне українське громадське життя по обидві сторони збручанського кордону. Деталізуючи суспільний чин М. Грушевського, автор традиційно згадує його публіцистичну працю, участь у становленні демократичних партій, консультування українських парламентарів у Відні й Петербурзі тощо. З огляду на таку активність, твердить він, обрання автора «Історії України-Руси» головою парламенту було цілком очікуваним. І на цьому громадському посту він проявив властиву йому енергійність, мобілізувавши українство на здобуття політичної суб'єктності. Про гетьманський переворот Г. Олелько зі зрозумілих причин написав завуальовано. Втім, наприкінці допису висловив надію, що М. Грушевський дочекається реалізації своїх задумів і побачить українців повноправними господарями рідної землі.

Натомість консервативно налаштовані наддніпрянські діячі сприйняли гетьманський переворот і усунення з політичної арени М. Грушевського як логічний наслідок його непродуманої політики. На їхнє переконання, визначний історик не зміг опанувати ситуацію й підпав під впливи популістської риторики українських есерів, яка наближалася до більшовицької демагогії. Передаючи ці настрої частини українського політикуму, Є. Чикаленко занотував у щоденнику: «[...] Грушевський при всій своїй, можна сказати, геніальності, дивлючись

в далеку будучність не бачив у себе під ногами того, що всі бачили, і лучче було б, якби він писав історію, а не робив її» (Чикаленко, 2011, с. 94).

Певною амбівалентністю було позначено сприйняття гетьманського перевороту в Галичині. Так, на сторінках згаданого «Діла» з чималим неспокоєм було сприйнято чутки про втручання німців у внутрішнє життя Наддніпрянщини (Центральна Рада, 1918, с. 2) та захоплення влади П. Скоропадським (Державний замах, 1918, с. 1–2). З неприхованим захопленням «Діло» інформувало читача про прийняття Конституції УНР на останньому засіданні Центральної Ради. При цьому автор допису помилково зазначив, що таким чином М. Грушевського було обрано президентом української держави (Розвиток подій, 1918, с. 1–2). Тож саме на шпальтах «Діла» вперше було озвучено стереотип про «Грушевського-президента», що йому судилося довге життя практично до сьогодні.

Разом із тим чолові львівські діячі, що здебільшого поділяли консервативні ідеї, відверто симпатизували новій владі, вважаючи риторичку Центральної Ради надміру лівацькою. Прикладом можуть бути дописи визначного представника львівської школи М. Грушевського І. Крип'якевича (Тельвак, 2013b). Так, на державний переворот у Києві вчений відреагував завуальовано історико-публіцистичним дописом «Гетьман. З досвідів минущини» (Крип'якевич, 1918). У цьому нарисі І. Крип'якевич намалював цілком апологетичний образ Богдана Хмельницького, а також спеціально зупинився на становленні його культу серед української громади як приборкувача козацької анархії й визначного державотворця – своєрідного «батька народу». Цей нарис наштотує на думку про підтримку галицьким ученим усунення з політичної сцени вчителя й прихід до державного керма Павла Скоропадського. Загалом, така ідейна постава галицької інтелігенції не була неочікуваною, позаяк її представники у своїй масі були консерваторами.

Поряд з осмисленням суспільно-політичної праці М. Грушевського з позиції представників українського національного табору, в часи Центральної Ради надзвичайно відверто заявили про своє розуміння модернованих істориком процесів національного відродження діячі правомонархічного табору. Спостерігаючи руйнування усталеного політичного порядку на імперських теренах та ідейну корозію монархізму, вони схильні були звинувачувати у краху свого світу лідерів національних рухів. Таким чином, на українських теренах очікуваним об'єктом їхньої обмовної какофонії став голова Центральної Ради.

Більш емоційно стримана й інтелектуально притомна спроба правомонархічної рефлексії суспільно-політичного служіння М. Грушевського належала його колезі по київській школі документалістів І. Лінниченку. Маючи тривалий досвід колежанського спілкування з автором «Історії України-Руси» та загалом шануючи його дослідницький талент (Тельвак, 2008b, с. 59, 60, 193–196), він водночас послідовно критикував суспільні візії й особливо гостро політичну практику свого опонента з ідейних позицій поширеного на підросійських землях малоросійства. Це бачення вченим українського руху й діяльності одного з його лідерів вилилося в роки революції у звернення «Малорусский вопрос и автономия Малороссии (Открытое письмо профессору М. С. Грушевскому)» (Линниченко, 1917).

Противників культурно-історіографічної та суспільно-політичної праці М. Грушевського чималою мірою активізувала поява Третього універсалу Центральної Ради, в якому проголошувалася Українська народна республіка. Це пояснюється тим, що «опереткова» (за словами опонентів українства) громадська праця київських українців дала вражаючі для них результати. Виразним проявом цього неспокою були численні публіцистичні дописи, в яких наводилися аргументи стосовно безпідставності державотворчих аспірацій українців. Поряд із цим у таких текстах неодмінно, з тим чи іншим рівнем брутальності піддавалися паплюженню лідери українства, яких зазвичай виставляли аморальними й корисливими інтриганми.

Очікувано, що в центрі цієї профанаційної за своїм характером критики опинився голова Центральної Ради. Уявлення про акценти, які в той час розставляли прихильники правомонархічної ідеології в полеміці з М. Грушевським, приміром, дають матеріали заснованого в 1918 р. часопису «Малая Русь». Ця періодична збірка, як наголошував її редактор Василь Шульгин,

була присвячена «відновленню історичної правди» (Шульгин, 1918, с. 4), а саме розвінчанням ідейних переконань М. Грушевського, які становили основу програми політичного українства. Тогочасний стан підйому українського руху, на переконання редактора, передусім уможливила невиправдана терпимість російських істориків до історіографічних «фантазій» їхнього українського колеги, що дало йому змогу здобути «незаслужений» авторитет серед російських і європейських колег (Шульгин, 1918, с. 6). Практично всі матеріали першого випуску «Малой Руси» тією чи іншою мірою реалізували сформульоване в редакційній передмові завдання. При цьому у фокусі викривальної за своїм характером «критики» авторів постійно перебували світоглядні ідеї й громадська практика М. Грушевського.

Висновки. У підсумку зазначимо, що саме протягом 1917–1918 рр. в українській публіцистиці по обидві сторони Збруча утвердилася метафора «батька Грушевського» – лідера свого народу, який повернув співвітчизникам не тільки історію, але й політичну суб'єктність. Разом із тим поглиблення очільниками Центральної Ради, а найбільше її головою, соціалістичної й федеративної риторики сприймалося не всіма українськими інтелектуалами. Найбільш відверто свій скепсис стосовно таких ідейних акцентів голови парламенту висловили зазбручанські діячі. Вони відновили розпочату в попередній період критику М. Грушевського як адепта Драгоманівських поглядів. Найбільш непримиренно до політичних переконань і практики вченого поставилися носії малоросійської ідентичності, що сповідували правомонархічну ідеологію. Демонізуючи постать голови Центральної Ради і профануючи його громадську працю, вони закидали йому співучасть у руйнуванні найбільшої світової монархії. Втім, як прихильники, так і критики діяльності Грушевського-голови парламенту одностайно визнавали його вирішальний внесок у стрімку інституціоналізацію українського регіонального руху й перетворення його на зауважального актора східноєвропейської політичної сцени.

Джерела та література

- Бурчак, Л. И.** (1917). *Деятели украинского национального освобождения* : (Т. Шевченко, М. Драгоманов, И. Франко, Б. Гринченко, М. Грушевский). Москва: Задруга.
- Державний замах.** (1918). Державний замах на Україні. *Діло*, 100, 1–2.
- Дубровський, В.** (1917). Мих. Грушевський. Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти. *Книгарь. Літопис українського письменства*, 3, 118–119.
- Крип'якевич, І.** (1918). Гетьман. 3 досвідів минувшини. *Діло*, 147, 2–3.
- Линниченко, И. А.** (1917). *Малорусский вопрос и автономия Малороссии (Открытое письмо профессору М. С. Грушевскому)*. Пг., Одесса.
- Магміт, Б.** (1917). Сучасні українські політики. Всеукраїнець. (Спроба характеристики проф. Михайла Грушевського. *Шляхи*, IV, 362–376.
- Олелько, Г.** (1918). Обриси діячів. Михайло Грушевський. *Універсальний журнал. Двохтижневик*, жовтень, 8–9.
- Пиріг, Р., Тельвак, В.** (2016). *Михайло Грушевський: біографічний нарис*. Київ : Либідь.
- Пиріг, Р., Тельвак, В.** (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС.
- Поворот.** (1917). Поворот до Києва професора М. Грушевського. *Діло*, 89, 1.
- Проф. Грушевський.** (1917). Проф. Грушевський про правно-державне становище України. *Діло*, 174, 3.
- Проф. Михайло Грушевський.** (1917). *Проф. Михайло Грушевський. Голова Української Центральної Ради*. Київ : Друкарня Т-ва "Криниця".
- Розвиток подій.** (1918). Розвиток подій в Києві. *Діло*, 101, 1–2.
- Романцова, Н. І.** (2019). *Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.)*. Проблема в українській історіографії. Маріуполь: МДУ.
- Тельвак, В.** (2007). Наукова діяльність Михайла Грушевського в дискусіях революційної доби. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*, 100, 27–39.
- Тельвак, В.** (2008а). Життєвий і творчий шлях М. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. *Український історичний журнал*, 6, 111–125.
- Тельвак, В.** (2008б). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ–Дрогобич.

- Тельвак, В.** (2010а). «Ереси архукраїнського движенья» (рецепція творчої спадщини М. Грушевського в російському правомонархічному середовищі першої третини ХХ ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 20, 131–154.
- Тельвак, В.** (2010b). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*, 3, 29–35.
- Тельвак, В.** (2010c). Наукова спадщина Михайла Грушевського в історіографічній рефлексії Миколи Василенка. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*, 3, 23–40.
- Тельвак, В.** (2011а). Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*, 2–3 (273), 290–298.
- Тельвак, В.** (2011b). Дослідження рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (40–80-ті роки). *Студії з історії Української революції 1917–1921 років*, 5, 72–82.
- Тельвак, В.** (2012а). Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 22, 483–498.
- Тельвак, В.** (2012b). *Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття)*. Дрогобич.
- Тельвак, В.** (2013а). Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання : Збірник наукових праць*, 6, 104–107.
- Тельвак, В.** (2013b). Михайло Грушевський в оцінках своїх учнів (перша третина ХХ ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 23, 160–197.
- Тельвак, В.** (2015). Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64.
- Тельвак, В.** (2016а). Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Lublin*, LXXI, 65–88.
- Тельвак, В.** (2016b). П'ять ювілеїв Михайла Грушевського. *Український історичний журнал*, 2, 4–50.
- Тельвак, В.** (2017). Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. *Затиски НТШ. Праці Історично-філософської секції*, CCLXX, 82–102.
- Тельвак, В.** (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*, 5, 4–16.
- Тельвак, В., Курилишин, К.** (2012). Образ Михайла Грушевського на сторінках часопису «Галичанин». *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XVI, 283–294.
- Тельвак, В., Курилишин, К., Тельвак, В.** (2022). Михайло Грушевський та часопис «Діло»: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 р.). *Рукописна та книжкова спадщина України*, 28, 347–371.
- Тельвак, В., Сабінський, М.** (2022). «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повоєнного двадцятиліття. *Eminak*, 1 (37), 100–109.
- Центральна Рада.** (1918). Центральна Рада проти приказу ген. Айхгорна в справі засівів. *Діло*, 92, 2.
- Чикаленко, Є.** (2011). *Щоденник (1918–1919)*. Київ : Темпора.
- Шульгин, В.** (1918). *Малая Русь. Малая Русь*, 1, 2–9.
- Telvak, V., Salata, O.** (2021). Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *Східноєвропейський історичний вісник*, 20, 32–39.
- Telvak, V., Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 46–53.
- Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV/2, 89–104.

References

- Burchak, L. Y.** (1917). *Deiately ukraynskoho natsyonalnoho osvobozhdenyia : (T. Shevchenko, M. Drahomanov, Y. Franko, B. Hrynchenko, M. Hrushevskyyi) [Figures of Ukrainian National Liberation: (T. Shevchenko, M. Drahomanov, I. Franko, B. Grinchenko, M. Hrushevsky)]*. Moskva: Zadruha. [in Russian].
- Chykalenko, Ye.** (2011). *Shchodennyk (1918–1919) [Diary (1918–1919)]*. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
- Derzhavnyi zamakh.** (1918). Derzhavnyi zamakh na Ukraini [State Coup in Ukraine]. *Dilo – Work*, 100, S. 1, 2. [in Ukrainian].
- Dubrovskiy, V.** (1917). Mykh. Hrushevskyyi. Pereiaslavska umova Ukrainy z Moskvoiu 1654 roku. Statti y teksty [Mykh. Hrushevsky. The Pereyaslav Treaty of Ukraine with Moscow in 1654. Articles and texts]. *Knyhar: Litopys ukraynskoho pysmenstva – Bookstore. Chronicle of Ukrainian Literature*, 3, 118–119. [in Ukrainian].
- Крып'якевич, І.** (1918). Hetman. Z dosvidiv mynuvshchyny [Hetman. From the experiences of the past]. *Dilo – Work*, 147, 2–3. [in Ukrainian].

- Lynnychenko, Y. A.** (1917). *Malorusskyi vopros y avtonomyia Malorossyy (Otkrytoe pismo professoru M. S. Hrushevskomu) [The Little Russian Question and the Autonomy of Little Russia (Open Letter to Professor M. S. Hrushevsky)]*. Ph., Odessa. [in Russian].
- Mahmit, B.** (1917). Suchasni ukrainski polityky. Vseukrainets. (Sproba kharakterystyky prof. Mykhaila Hrushevskoho [Modern Ukrainian politicians. All-Ukrainian. (Attempt to characterize Prof. Mykhailo Hrushevsky)]. *Shliakhy – Ways*, IV, 362–376. [in Ukrainian].
- Olelko, H.** (1918). Obrysy diiachiv. Mykhailo Hrushevskyyi [Profiles of figures. Mykhailo Hrushevsky]. *Universalnyi zhurnal. Dvokhtyzhnevyyk – Universal magazine. Biweekly*, zhovten, 8–9. [in Ukrainian].
- Povorot.** (1917). Povорот do Kyiva profesora M. Hrushevskoho [Professor M. Hrushevsky's turn to Kyiv]. *Dilo – Work*, 89, 1. [in Ukrainian].
- Prof. Hrushevskyyi.** (1917). Prof. Hrushevskyyi pro pravno-derzhavne stanovyshche Ukrainy [Prof. Hrushevsky on the legal and state situation of Ukraine]. *Dilo – Work*, 174, 3. [in Ukrainian].
- Prof. Mykhailo Hrushevskyyi.** (1917). *Prof. Mykhailo Hrushevskyyi. Holova Ukrainskoi Tsentralnoi Rady [Prof. Mykhailo Hrushevsky. (1917). Prof. Mykhailo Hrushevsky. Chairman of the Ukrainian Central Council]*. Kyiv: Drukarnia T–va "Krynytsia". [in Ukrainian].
- Pyrig, R., Telvak, V.** (2016). *Mykhailo Hrushevskyyi: biohrafichnyi narys [Mykhailo Hrushevsky: biographical essay]*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Pyrih, R., Telvak, V.** (2021). *Mykhailo Hrushevskyyi: zhyttiepys na tli doby [Mykhailo Hrushevsky: biography against the backdrop of the times]*. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-PLIuS. [in Ukrainian].
- Romantsova, N. I.** (2019). *Mykhailo Hrushevskyyi v istorychnii nauksi (1890–1934 rr.). Problema v ukrainskii istoriografii [Mykhailo Hrushevsky in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography]*. Mariupol: MDU. [in Ukrainian].
- Rozvytok podii.** (1918). Rozvytok podii v Kyivi [Development of events in Kyiv]. *Dilo – Work*, 101, 1–2. [in Ukrainian].
- Shulhyn, V.** (1918). Malaia Rus [Little Russia]. *Malaia Rus – Little Russia*, 1, 2–9. [in Russian].
- Telvak, V. & Salata, O.** (2021). Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 20, 32–39. DOI: 10.24919/2519-058X.20.240046 [in English].
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 7, 46–53. DOI: 10.24919/2519-058x.7.130671 [in English].
- Telvak, V.** (2007). Naukova diialnist Mykhaila Hrushevskoho v dyskusiiakh revoliutsiinoi doby [Scientific activity of Mykhailo Hrushevsky in discussions of the revolutionary era]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia : Istorychni nauky – Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical Sciences*, 100, 27–39. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008a). Zhyttievyyi i tvorchyi shliakh M. Hrushevskoho v yuvileinykh otsinkakh 1926 r. [The life and creative path of M. Hrushevsky in the jubilee evaluations of 1926]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 111–125. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008b). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykh (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [The creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century)]*. Kyiv–Drohobych. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010a). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress]. *Kraieznavstvo – Local history*, 3, 29–35. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010b). “Eresyarkh ukraynskoho dvyzhenia” (retseptsiiia tvorchoi spadshchyny M.Hrushevskoho v rosiiskomu pravomonarkhichnomu seredovyshchi pershoi tretyny XX st.) [“Heresiarch of the Ukrainian Movement” (Reception of M. Hrushevsky’s Creative Heritage in the Russian Right-Monarchist Environment of the First Third of the 20th Century)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical Studies in Ukraine*, 20, 131–154.
- Telvak, V.** (2010c). Naukova spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v istoriografichnii refleksii Mykoly Vasylenka [The scientific legacy of Mykhailo Hrushevsky in the historiographical reflection of Mykola Vasylenko]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*, 3, 23–40. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2011a). Hrushevskiana Ruslana Pyroha [Hrushevskian Ruslan Pyrig]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 2–3 (273), 290–298. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2011b). Doslidzhennia retseptsii tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriografii ukrainskoi diaspory (40–80-ti roky) [Study of the reception of the creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the historiography of the Ukrainian diaspora (40s-80s)]. *Studii z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Studies on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*, 5, 72–82. [in Ukrainian].

- Telvak, V.** (2012a). Hrushevskiana na storinkakh «Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu» (1991–2010 rr.) [Hrushevskiana on the pages of the "Ukrainian Historical Journal" (1991–2010)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic research in Ukraine*, 22, 483–498. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2012b). *Postat Mykhaila Hrushevskoho v istoriografii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [The figure of Mykhailo Hrushevskiyi in the historiography of Central-Eastern Europe (end of the 19th – 30s of the 20th century)]. Drohobych. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2013). Monografichna hrushevskiana: sprobа uzahalnennia [Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization]. *Hurzhivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats – Gurdjieff's historical readings: Collection of scientific papers*, 6, 104–107. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2013b). Mykhailo Hrushevskiyi v otsinkakh svoikh uchniv (persha tretyna XX st.) [Mykhailo Hrushevskiyi in the assessments of his students (the first third of the 20th century)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical Studies in Ukraine*, 23, 160–197. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2015). Dobryi istoryk, ale pohanyi polityk»: retsepsiia tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho pislia 1914 roku [A good historian, but a bad politician": the reception of Mykhailo Hrushevskiyi's creative heritage after 1914]. *Scriptorium nostrum – Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2016a). Hromadsko-politychna diialnist Mykhaila Hrushevskoho v Halychyni v otsinkakh suchasnykiv [Social and political activities of Mykhailo Hrushevskiyi in Galicia in the assessment of contemporaries]. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F*, LXXI, 65–88. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2016b). Piat yuvileiv Mykhaila Hrushevskoho. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 4–50. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2017). Mykhailo Hrushevskiyi ta Oleksandr Barvynskiyi na tli ukrainskoho rukhu kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Mykhailo Hrushevskiyi and Oleksandr Barvynskiyi against the background of the Ukrainian movement of the end of the 19th – the first third of the 20th century]. *Zapysky NTSH. Pratsi Istorychno-filosofskoi sekcii – Notes of the SSS. Proceedings of the Historical and Philosophical Section*, CCLXX, 82–102. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdotuky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky studies: achievements, defeats, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 4–16. DOI: 10.15407/uhj2021.05.004 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Kurylyshyn, K. & Telvak, V.** (2022). Mykhailo Hrushevskiyi ta chasopys «Dilo»: spivpratsia, konflikty, retsepsiia (do 1914 r.) [Mykhailo Hrushevskiyi and 'Dilo' newspaper: cooperation, conflicts, reception (before 1914)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 28, 347–371. DOI: 10.15407/rksu.28.347 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Kurylyshyn, K.** (2012). Obraz Mykhaila Hrushevskoho na storinkakh chasopysu "Halychany". *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, XVI, 283–294. [in Ukrainian].
- Telvak, V., Sabinskyi, M.** (2022). «Boi za Hrushevskoho»: doba Ukrainskoi revoliutsii v diskusiiakh diaspornykh intelektualiv povoiennoho dvadtsiatylittia [“Battles for Hrushevsky”: the era of the Ukrainian revolution in the discussions of diasporic intellectuals of the post-war twenties]. *Eminak*, 1 (37), 100–109. [in Ukrainian].
- Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskiyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV (2), 89–104. DOI: 10.31648/ep.9668 [in English].
- Tsentralna Rada.** (1918). Tsentralna Rada proty prykazu gen. Aikhhorna v spravi zasiviv [Central Council against the order of Gen. Aikhhorn in the case of sowing]. *Dilo – Work*, 92, 2. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 02.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до ліцензії відкритого доступу Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 37.014(091):37.017.4

DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.9>

Оксана МЕДВІДЬ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Лесі Українки, 46, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/F-9444-2018>

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О. (2026). Громадянське виховання як складова освітньої політики Української Народної Республіки. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.9>

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати зміст і напрями громадянського виховання в освітній політиці УНР, з'ясувати його ідейні засади, цілі та практичні форми реалізації у контексті загальноєвропейських тенденцій початку ХХ ст. **Методологія дослідження** базується на загальноприйнятих принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна.** У статті проаналізовано ідеологічні засади громадянського виховання в УНР, реформування системи освіти та створення умов для громадянського виховання. Показано практичну реалізацію громадянського виховання через шкільне самоврядування та демократизацію навчального процесу. **Висновки.** Громадянське виховання в освітній політиці УНР 1917–1918 рр. було важливою складовою державотворчого процесу. Через реформування структури школи, упровадження самоврядування, активізацію позашкільної освіти й розвиток педагогічної думки уряд УНР намагався виховати нову генерацію громадян – моральних, відповідальних і патріотичних, здатних усвідомлено брати участь в розбудові демократичної та незалежної України. Освітня політика УНР заклала підвалини національно-демократичної моделі освіти, в основі якої лежала єдність інтелектуального, морального та громадянського розвитку. Практична реалізація громадянського виховання в освітній політиці УНР 1917–1920 рр. стала першою спробою створити національну систему освіти, засновану на демократичних, гуманістичних і національних принципах. Попри короткий період існування держави, ці ідеї мали довготривалий вплив на українську педагогіку і залишаються актуальними у сучасному дискурсі громадянської освіти. Концепція виховання громадянина – морально вільної, соціально активної особистості – згодом стала основою для українських педагогічних програм доби відновлення державності у 1990-х рр. та в сьогоденні.

Ключові слова: громадянське виховання, система освіти, УНР, шкільне самоврядування, позашкільна освіта, трудові школи.

Оксана MEDVID

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/F-9444-2018>

To cite this article: Medvid, O. (2026). Hromadyans'ke vykhovannya yak skladova osvithn'oyi polityky Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliky [Civic education as a component of the educational policy of the Ukrainian People's Republic]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian historical studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.9> [in Ukrainian].

CIVIC EDUCATION AS A COMPONENT OF THE EDUCATIONAL POLICY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC

Summary. *The purpose of the article is to analyze the content and directions of civic education in the educational policy of the UNR, to clarify its ideological principles, goals and practical forms of implementation in the context of pan-European trends of the early 20th century. The research methodology is based on generally accepted principles of scientificity, objectivity, historicism, and methods of external and internal criticism of sources. Scientific novelty.* The article analyzes the ideological foundations of civic education in the UNR, the reform of the education system and the creation of conditions for civic education. The practical implementation of civic education through school self-government and the democratization of the educational process is shown. **Conclusions.** Civic education in the educational policy of the UNR in 1917–1918 was an important component of the state-building process. By reforming the school structure, introducing self-government, activating extracurricular education, and developing pedagogical thought, the UNR government tried to educate a new generation of citizens – moral, responsible, and patriotic, capable of consciously participating in the development of a democratic and independent Ukraine. The educational policy of the UNR laid the foundations of a national-democratic model of education, based on the unity of intellectual, moral, and civic development. The practical implementation of civic education in the educational policy of the UNR in 1917–1920 was the first attempt to create a national education system based on democratic, humanistic, and national principles. Despite the short period of the state's existence, these ideas had a long-lasting impact on Ukrainian pedagogy and remain relevant in the contemporary discourse of civic education. The concept of educating a citizen – a morally free, socially active individual – later became the basis for Ukrainian pedagogical programs of the era of statehood restoration in the 1990s and today.

Key words: civic education, education system, UNR, school self-government, extracurricular education, labor schools.

Постановка проблеми. Період 1917–1920 рр. став важливим етапом становлення системи освіти, у центрі якої опинилося питання формування свідомого громадянина. Освітня політика Української Народної Республіки (УНР), що поєднувала демократичні, гуманістичні й національні ідеї, мала на меті виховання особистості, здатної брати активну участь у державотворчому процесі. У практичній площині це означало створення нових типів шкіл, розроблення навчальних програм, упровадження принципів самоврядування, демократизацію управління освітою, підтримку позашкільних ініціатив та культурно-просвітницьких організацій.

Аналіз досліджень. Питання реформування освіти в добу Центральної Ради викликало інтерес багатьох сучасних дослідників. Різні аспекти освітньої політики УНР висвітлювали Л. Березівська (Березівська, 2010), Н. Гупан (Гупан, 2017), К. Макаренко (Макаренко, 2019), О. Луцький (Луцький, 2016), О. Сухомлинська (Сухомлинська, 2000). В умовах широкомасштабного російського вторгнення на територію України історичний досвід громадянського виховання періоду визвольних змагань початку ХХ ст. набув нового значення та розглядається дослідниками М. Марчук (Марчук, 2023), Купрійчук В., Вербовський І., Новицька І., Хмельівська С. (Kupriyuchuk, Verbovskiy, Novitska, Khmelivska, 2023), Клепак А. (Клепак, 2024).

Мета статті – проаналізувати зміст і напрями громадянського виховання в освітній політиці УНР, з'ясувати його ідейні засади, цілі та практичні форми реалізації у контексті загальноєвропейських тенденцій початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХ ст. в Україні характеризувався інтенсивним національно-культурним відродженням, що супроводжувалося зростанням суспільного інтересу до питань освіти. Лютнева революція 1917 р. відкрила можливість створення власних держав і культурно-освітніх інституцій. Центральна Рада, а згодом уряд УНР, розглядали освіту як ключовий чинник формування нової політичної нації.

Першочерговим кроком уряду УНР у сфері освіти стало заснування у червні 1917 р. Генерального секретарства освіти, яке очолив Іван Стащенко. Саме це відомство визначало напрями реформ, спрямованих на демократизацію шкільної системи, утвердження української мови як мови навчання і виховання та підготовку педагогів нової генерації.

В умовах визвольних змагань громадянське виховання набуло політичного змісту. Йшлося не лише про моральне виховання, а й про формування готовності до участі у державотворенні, розвитку демократичної культури, розумінні прав і обов'язків громадянина. Педагогічні кола, зокрема Іван Стащенко, Софія Русова, Антон Макаренко, Борис Грінченко, наголошували на тому, що школа має виховувати не лише грамотну, а й морально зрілу, патріотично і соціально активну особистість (Кучеренко, 2021, с. 57).

Концепція громадянського виховання в УНР ґрунтувалася на трьох ключових ідеях: демократизмі, національній свідомості та соціальній солідарності.

Демократизм освітньої політики УНР проявився у розумінні школи як відкритого соціального інституту, який має формувати рівність, свободу та повагу до прав людини. У проекті «Закону про єдину школу», прийнятому у 1918 р., зазначалося, що метою освіти є «виховання вільної особистості, здатної служити народові та державі на основі свідомого виховання громадських обов'язків» (Закон про єдину школу, 1918).

Ідея національної самосвідомості передбачала засвоєння історії, культури та мови як чинників формування громадянської ідентичності. Центральна Рада наголошувала, що громадянин України «повинен розуміти свою відповідальність перед народом і державою», а виховання має «сприяти утвердженню національної єдності» (Закон про єдину школу, 1918).

Принцип соціальної солідарності ґрунтувався на концепції виховання «спільнотної відповідальності», що знайшло відображення у програмах шкільного самоврядування, діяльності молодіжних та учнівських організацій. УНР підтримувала створення «громадських гуртків», метою яких було практичне навчання демократії та колективної діяльності.

Реалізація принципів громадянського виховання в УНР відбувалася через реформу структури освіти та зміст навчання. У 1918 р. розроблено проект єдиної трудової школи, у якому закладалися демократичні засади управління навчальними закладами, рівність учителів та учнів, розвиток учнівського самоврядування.

Викладачі педагогічних інститутів і семінарій приділяли увагу формуванню громадянських якостей майбутніх учителів. У програми курсів вводились дисципліни «Права людини», «Громадянські обов'язки», «Основи суспільного устрою України» (Лещенко, 2022, с. 32).

Відомі педагоги УНР, зокрема С. Русова, А. Макаренко, Г. Ващенко, наголошували, що громадянське виховання не повинно бути ізольованою дисципліною, а має пронизувати всю освітню діяльність – від початкової школи до університету.

Важливою складовою освітньої політики було також поширення позашкільної освіти – народних університетів, клубів, просвітницьких товариств. Саме вони відігравали значну роль у формуванні громадянської культури серед дорослого населення.

Підтримувалася видавнича діяльність, спрямована на розвиток громадянської свідомості. Газети «Нова школа», «Світло», «Просвіта» друкували чисельні статті, у яких пропагувалася ідея виховання «вільного громадянина демократичної України».

Як зазначала Софія Русова у праці «Нова школа», що вийшла друком у 1918 р., «Головна мета освіти – виховати не лише інтелігента, а й свідомого громадянина, що вмє жити для добра народу» (Русова, 1918).

Одним із важливих практичних інструментів громадянського виховання в УНР було запровадження шкільного самоврядування. У програмних документах зазначалося, що школа має виховувати «вільну людину через участь у спільному прийнятті рішень».

Учні залучалися до формування правил шкільного життя, брали участь у виборах старост, організували культурні, просвітницькі та благодійні акції. Зокрема вони читали лекції й реферати у містах та селах про історію України, мову, політичну ситуацію, проводили вечори з читанням української літератури, Шевченкові дні, виступи аматорських гуртків, організували «рухливі школи» для селян улітку 1917 р., де навчали грамотності, основ української мови, історії. Найактивнішими були студентські громади Києва, Полтави, Катеринослава, Харкова, Кам'янця-Подільського. Так формувалася відповідальність,

ініціативність, уміння діяти спільно – риси, необхідні для громадянина демократичного суспільства.

Педагоги прагнули поєднати навчання з реальним життєвим досвідом. Учнівські ради, молодіжні гуртки, театральні студії, хорові товариства, бібліотеки, кооперативи – усе це було засобами практичного виховання через діяльність.

Показовими у цьому сенсі стали досвіди педагогічних шкіл Києва, Кам'янця-Подільського, Полтави, де впроваджувалися курси громадянської освіти, обговорювалися питання прав людини, суспільного ладу, взаємоповаги та служіння державі.

Освітня політика УНР виходила з розуміння, що громадянське виховання можливе лише за наявності педагога-громадянина, який не лише навчає, а й слугує моральним взірцем. Тому важливе місце відводилося підготовці вчителів у педагогічних інститутах і семінаріях. У навчальних програмах цих закладів впроваджувалися нові дисципліни: «Соціологія виховання», «Етика і громадянський обов'язок», «Основи демократії» (Лещенко, 2022, с. 32).

Уряд УНР підтримував організацію вчительських з'їздів. Вже у квітні 1917 р. в Києві відбувся перший масовий форум педагогів – Всеукраїнський вчительський з'їзд, в якому взяло участь понад 600 делегатів. Другий всеукраїнський вчительський з'їзд відбувся в серпні 1917 р. за ініціативи Генерального секретарства освіти. На цих зібраннях обговорювалися проблеми виховання громадянських чеснот, відповідальності, патріотизму. Було затверджено принцип єдиної трудової школи, плани створення українського університету та педагогічних інститутів, концепцію національного виховання, програму українізації середніх шкіл. Ці рішення підтримали делегати З'їздів вчителів у губерніях та повітах, які проходили у 1917–1918 рр. у Києві, Полтаві, Катеринославі, Харкові, Вінниці, Одесі, Кам'янці-Подільському та ін. На них вирішували практичні питання: забезпечення шкіл україномовними підручниками; кадрова підготовка; створення мережі народних шкіл та курсів для неграмотних; впровадження національних свят і традицій у школі.

Активну участь у вчительських з'їздах приймали відомі українські педагоги. У виступах С. Русової наголошувалося, що школа має стати «органом громадянського виховання, де кожна дитина вчиться не лише знати, а й жити по-громадянському».

Педагоги розробляли також методичні матеріали з виховання громадянської свідомості. У збірниках «Нова школа», «Вільна українська школа» та ін. публікувалися рекомендації щодо використання історичних прикладів, дискусій, рольових ігор, які б мали формувати критичне мислення й повагу до прав інших.

Окрім шкільної системи, важливу роль у практичному втіленні громадянської освіти відігравав громадський сектор. УНР підтримувала діяльність товариств «Просвіта», які займалися організацією бібліотек, народних університетів, курсів для дорослих, лекцій з правознавства, історії, економіки. Мета цих ініціатив – поширити громадянські знання серед населення, виховати почуття належності до спільної держави. Через культурно-просвітницьку роботу формувалися нові моделі суспільної поведінки, орієнтовані на взаємоповагу, законність і соціальну відповідальність. У містах діяли учнівські та студентські об'єднання, які займалися волонтерством, видавали газети, організовували мітинги й дискусії. Так, у Кам'янці-Подільському та Полтаві діяли «молодіжні громадянські клуби», які проводили заняття з тем «Що означає бути громадянином УНР?», «Школа як осередок державного життя» тощо.

Подібні ініціативи мали практичний ефект. Вони сприяли поширенню демократичних цінностей у суспільстві та формували активну молодь, здатну до самоорганізації.

Суттєвим елементом громадянського виховання стала трудова школа, що розвивала ідею виховання через працю. Праця розглядалася не лише як економічна необхідність, а як форма служіння суспільству. Учні залучалися до спільних господарських проєктів, сільсько-господарських робіт, допомоги пораненим, організації дитячих садків та шкільних гуртків. Таким чином виховувалася відповідальність, дисципліна, колективізм – основні риси громадянина нової України.

Як зазначала С. Русова, «Працюючи для школи, дитини чи громади, людина навчається розуміти себе як частину народного організму» (Русова, 1918). Ця концепція тісно перегукувалася з ідеями західноєвропейських педагогів Джона Дьюї та Георга Кершенштайнера, але мала національне наповнення, зорієнтоване на виховання свідомого українського громадянина.

Незважаючи на прогресивність задумів, реалізація громадянського виховання в УНР мала низку труднощів. Часта зміна влади, воєнні події, нестача кадрів та матеріального забезпечення унеможливлювали системне впровадження реформи. Багато ініціатив залишилися на рівні проєктів. Проте навіть у цих умовах ідеї громадянської освіти мали значний вплив на подальший розвиток української педагогічної думки, зокрема у 1920–1930-х рр. на західноукраїнських землях та в еміграційному середовищі.

Висновки. Громадянське виховання в освітній політиці УНР 1917–1918 рр. було важливою складовою державотворчого процесу. Через реформування структури школи, впровадження самоврядування, активізацію позашкільної освіти й розвиток педагогічної думки уряд УНР намагався виховати нову генерацію громадян – моральних, відповідальних і патріотичних, здатних усвідомлено брати участь в розбудові демократичної та незалежної України. Освітня політика УНР заклала підвалини національно-демократичної моделі освіти, в основі якої лежала єдність інтелектуального, морального та громадянського розвитку. Практична реалізація громадянського виховання в освітній політиці УНР 1917–1920 рр. стала першою спробою створити національну систему освіти, засновану на демократичних, гуманістичних і національних принципах. Попри короткий період існування держави, ці ідеї мали довготривалий вплив на українську педагогіку і залишаються актуальними у сучасному дискурсі громадянської освіти. Концепція виховання громадянина – морально вільної, соціально активної особистості – згодом стала основою для українських педагогічних програм доби відновлення державності у 1990-х рр. та в сьогоденні.

Перспективним напрямком є дослідження концепції громадянського виховання в українській школі в наступні періоди визвольних змагань початку ХХ ст.

Джерела та література

- Березівська Л.** (2010). *Розвиток шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: історико-педагогічний аспект*. Київ.
- Березівська Л., Гупан Н., Сухомлинська О.** (2019). Українська школа в добу визвольних змагань 1917–1920 рр. *Педагогічна спадщина та сучасність*. №3. С. 44–59. https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Berezivska_L.D._2019.pdf dnpb.gov.ua
- Ващенко Г.** (1935). *Виховання волі і характеру*. Прага.
- Висоцька Т.** (2021). Освіта в Україні періоду революції 1917 – 1921 років: незавершена спроба реформування. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*. Вип № 1. С. 168–178. DOI: 10.25128/2415-3605.21.1.21.
- Гупан Н. М.** (2017). *Освіта і виховання в добу Української Центральної Ради (1917–1918)*. Київ.
- Закон про єдину школу.** (1918). *Збірник законів і розпоряджень Української Народної Республіки*. Київ.
- Клепак, А.** (2024). Українізація шкільної освіти на Чернігівщині у 1917 р.: аналіз за матеріалами місцевої та центральної преси. *Сіверянський літопис*, (6), 67–73. <https://doi.org/10.58407/litopis.240607>
- Луцький О.** (2016). Реформування системи освіти в Україні у добу Центральної Ради: історичний контекст. *Український історичний журнал*. №4. С. 87–102.
- Макаренко К.** (2019). Українізація вищої освіти в період Української Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (1917–1918 рр.). *Українознавство*. № 2 (71). С. 192–201. DOI: 10.30840/2413-7065.2(71).2019.169677.
- Марчук М.** (2002). Освітня політика в Україні в умовах національно-культурного відродження: етнопатриотичні аспекти (1917 – кінець 1920-х років). *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 12. С. 96–100. Режим доступу: bin/irbis_nbu/cgibin/irbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=U

JRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=eine_2002_12_26

- Русова С.** (1918). *Нова школа: збірка статей з проблем української школи*. Київ. <https://diasporiana.org.ua/miscellaneous/17525-rusova-s-nova-shkola-sotsiyalnogo-vihovannya/>
- Стешенко І.** (1919). Шкільна справа в Україні (1917–1918). *Українська школа*. № 1–2. С. 3–15.
- Сухомлинська О.** (2000). Ідеї громадянського виховання в українській педагогічній думці ХХ століття. *Педагогіка і психологія*. № 3. С. 12–23.
- Шуба Л.** (2017). Національно-виховні ідеї в освітній політиці Української Народної Республіки. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. № 9. С. 18–23.
- Kupriyчук, V. M., Verbovskiy, I. A., Novitska, I. V., & Khmelivska, S. I.** (2023). Segments of public policy in the field of education and science during the Ukrainian National Revolution (1917–1920). *Економіка. Управління. Інновації. Вип.* № 2 (33). DOI: 10.35433/ISSN2410-3748-2023-2(33)-4.

References

- Bereziv's'ka L.** (2010). Rozvytok shkil'noyi osvity v Ukrayini u XX stolitti: istoryko-pedahohichnyy aspect. [The Development of School Education in Ukraine in the 20th Century: Historical and Pedagogical Aspect]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Bereziv's'ka L., Hupan N., Sukhomlyns'ka O.** (2019). Ukrayins'ka shkola v dobu vyzvol'nykh zmahan' 1917–1920 rr. [Ukrainian School in the Era of Liberation Struggles 1917–1920]. *Pedahohichna spadshchyna ta suchasnist'*. №3. S. 44–59. [in Ukrainian].
- Vashchenko H.** (1935). Vykhovannya voli i kharakteru. [Education of Will and Character]. Praha. [in Ukrainian].
- Vysots'ka T.** (2021). Osvita v Ukrayini periodu revolyutsiyi 1917 – 1921 rokiv: nezavershena sproba reformuvannya [Education in Ukraine during the period of the revolution of 1917-1921: an unfinished attempt at reform]. *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: pedahohika*. Vyp № 1. S.168-178. [in Ukrainian].
- Hupan N. M.** (2017). Osvita i vykhovannya v dobu Ukrayins'koyi Tsentral'noyi Rady (1917–1918). [Education and upbringing in the era of the Ukrainian Central Rada (1917–1918)]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Zakon pro yedynu shkolu.** (1918). Zbirnyk zakoniv i rozporyadzhen' Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliki. [Law on a Single School. (1918). Collection of Laws and Ordinances of the Ukrainian People's Republic]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Klepak, A.** (2024). Ukrayinizatsiya shkil'noyi osvity na Chernihivshchyni u 1917 r.: analiz za materialamy mistsevoyi ta tsentral'noyi presy [Ukrainization of school education in Chernihiv region in 1917: analysis based on materials from local and central press]. *Siveryans'kyi litopys*, (6), 67–73. [in Ukrainian].
- Luts'kyi O.** (2016). Reformuvannya systemy osvity v Ukrayini u dobu Tsentral'noyi Rady: istorychnyy kontekst. [Reforming the education system in Ukraine during the time of the Central Rada: historical context]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*. №4. S. 87–102. [in Ukrainian].
- Makarenko K.** (2019). Ukrayinizatsiya vyshchoyi osvity v period Ukrayins'koyi Tsentral'noyi Rady ta Het'manatu P. Skoropads'koho (1917–1918 rr.) [Ukrainization of higher education during the period of the Ukrainian Central Rada and the Hetmanate of P. Skoropadsky (1917–1918)]. *Ukrayinoznavstvo*. № 2 (71). S. 192–201. [in Ukrainian].
- Marchuk M.** (2002). Osvitnya polityka v Ukrayini v umovakh natsional'no-kul'turnoho vidrodzhennya: etnonatsional'ni aspekty (1917 – kinets' 1920-kh rokiv) [Educational policy in Ukraine in the context of national and cultural revival: ethno-national aspects (1917 – the end of the 1920s)]. *Etnichna istoriya narodiv Yevropy*. Vypusk №12. S. 96–100. [in Ukrainian].
- Rusova S.** (1918). Nova shkola: zbirka statey z problem ukrayins'koyi shkoly. [New school: a collection of articles on the problems of the Ukrainian school]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Semenyuk O.** (2024). Natsional'na shkola v dobu Tsentral'noyi Rady: interpretatsiyi istorykiv 2010–2024 rr. [National School in the Time of the Central Rada: Interpretations of Historians 2010–2024]. *Osvitlohichnyy chasopys*. № 2. S. 55–67. [in Ukrainian].
- Steshenko I.** (1919). Shkil'na sprava v Ukrayini (1917–1918). [School Affairs in Ukraine (1917–1918)]. *Ukrayins'ka shkola*. № 1–2. S. 3–15. [in Ukrainian].
- Sukhomlyns'ka O.** (2000). Ideyi hromadyans'koho vykhovannya v ukrayins'koyi pedahohichnyi dumtsi KHKH stolittya. [Ideas of civic education in Ukrainian pedagogical thought of the 20th century]. *Pedahohika i psykholohiya*. № 3. S. 12–23. [in Ukrainian].

- Shuba L.** (2017). Natsional'no-vykhovni ideyi v osvityni politytsi Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliki. [National educational ideas in the educational policy of the Ukrainian People's Republic]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoyi osobystosti*. № 9. S. 18–23. [in Ukrainian].
- Kupriyчук, V. M., Verbovskyi, I. A., Novitska, I. V., & Khmelivska, S. I.** (2023). Segments of public policy in the field of education and science during the Ukrainian National Revolution (1917–1920). *Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsiyi*. Vyp. № 2 (33). DOI: 10.35433/ISSN2410-3748-2023-2(33)-4 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно
до ліцензії відкритого доступу
Creative Commons Attribution 4.0
International License

Вікторія ГОРДІЙЧУК

аспірантка кафедри всесвітньої історії, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76018 (vikgordiy@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9406-8657>

Бібліографічний опис статті: Гордійчук, В. (2026). Ігуменя Людмила (1889–1970 рр.): організаційна та духовна діяльність. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.10>

**ІГУМЕНЯ ЛЮДМИЛА (1889–1970 РР.):
ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ДУХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Анотація. Метою дослідження є аналіз діяльності ігумені Людмили, однієї з ключових постатей чернечого життя Корецького Свято-Троїцького жіночого монастиря другої половини ХХ ст. Духовна практика настоятельки припала на складний період посиленого ідеологічного та адміністративного тиску на релігійні інституції. У центрі уваги – її служіння, стратегія збереження релігійного життя в умовах обмеження культової практики. **Методологія дослідження** ґрунтується на дотриманні принципів об'єктивності, історизму та системності, а також використанні методів індукції, дедукції, аналізу й синтезу. У роботі використано історико-хронологічний метод для відтворення основних етапів діяльності настоятельки. Основою дослідження стали документи Державного архіву Рівненської області (ДАРО). **Наукова новизна** дослідження зумовлена тим, що вперше звернено увагу на відображення діяльності ігумені Людмили в умовах антирелігійної політики радянської влади. У дослідженні вперше акцентовано на персональному вимірі її діяльності в контексті збереження духовної організації Корецького жіночого монастиря. **Висновки.** Дослідження показує, що аналіз постаті ігумені дозволяє глибше зрозуміти специфіку державно-церковних процесів на регіональному рівні, зокрема, механізми взаємодії керівництва монастиря з органами влади, духовенством та патріархією. Чернеча діяльність ігумені Людмили проходила в умовах найбільш активної фази антирелігійної кампанії. Попри обмеження богослужбової практики, секуляризаційні заходи, медичні втручання, вона змогла зберегти організаційну цілісність монастиря і забезпечити безперервність духовного життя.

Чернеча активність ігумені Людмили позначена глибоким релігійним переконанням та усвідомленням відповідальності за багатовікову спадкоємність обителі. Водночас досвід ігумені вимагає подальшої наукової уваги як приклад стійкості та духовного спротиву тоталітарному режиму.

Ключові слова: ігуменя Людмила, Корецький Свято-Троїцький жіночий монастир, радянська влада, антирелігійна кампанія, адміністративні заходи.

Viktoriia HORDIICHUK

Postgraduate Student at the Department of World History, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76018 (vikgordiy@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9406-8657>

To cite this article: Hordiichuk, V. (2026). Ihumenya Liudmyla (1889–1970 rr.): organizatsiyna ta duhovna diyalnist [Abbess Liudmyla (1889–1970): Organizational and Spiritual Activity]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian historical studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.10> [in Ukrainian].

ABBESS LIUDMYLA (1889–1970): ORGANIZATIONAL AND SPIRITUAL ACTIVITY

Summary. The purpose of this study is to analyze the activity of Abbess Liudmyla, one of the key figures of monastic life at the Korets Holy Trinity Convent in the second half of the twentieth century. The spiritual practice

of the abbess took place during a difficult period marked by intensified ideological and administrative pressure on religious institutions. The focus of the research is her ministry and the strategy for preserving religious life under conditions of restricted liturgical practice. **The research methodology** is based on the principles of objectivity, historicism, and systematic analysis, as well as the use of inductive and deductive methods, analysis, and synthesis. The historical-chronological method is applied to reconstruct the main stages of the abbess's activity. The primary source base of the study consists of documents from the State Archives of Rivne Region (SARR). **The scientific novelty** of the research lies in the fact that, for the first time, attention is paid to the representation of Abbess Liudmyla's activity in the context of the anti-religious policy of the Soviet authorities. The study also emphasizes, for the first time, her personality and role in preserving the spiritual organization of the Korets women's monastery. **Conclusions.** The study demonstrates that analyzing the figure and activity of the abbess allows for a deeper understanding of the specifics of state-church relations at the regional level, particularly the mechanisms of interaction between the monastery's leadership, state authorities, the clergy, and the patriarchate. The activity of Abbess Liudmyla unfolded during the most active phase of the anti-religious campaign. Despite restrictions on liturgical practice, secularization measures, and medical interventions, she managed to preserve the organizational integrity of the monastery and ensure the continuity of its spiritual life.

The monastic activity of Abbess Liudmyla was marked by profound religious conviction and a strong sense of responsibility for the centuries-old continuity of the monastic community. At the same time, her experience requires further scholarly attention as an example of resilience and spiritual resistance to a totalitarian regime.

Key words: Abbess Liudmyla, Korets Holy Trinity Convent, Soviet authorities, anti-religious campaign, administrative measures.

Постановка проблеми. Процеси релігійної історії, пов'язані з діяльністю монастирів та їхніх настоятелів, не втрачають актуальності для сучасних досліджень. Як центральні постаті монастиря, вони поєднують духовне наставництво з організацією життя в обителі. Ігуменя Людмила належала до когорти найвпливовіших очільниць Корецького монастиря середини ХХ століття. У період апогею антирелігійної кампанії вона активно відстоювала обитель, забезпечуючи традиційне духовне життя чернечої спільноти. Рішуча позиція та здатність зухвало реагувати на системний тиск, секуляризаційні виклики зумовлюють актуальність її постаті для осмислення державно-церковних відносин.

Аналіз досліджень. Попри не значну кількість публікацій, присвячених окремим аспектам історії Корецької обителі, на сьогодні постать діяльності ігумені Людмили не була предметом окремих історичних досліджень. Вивченням історії православних монастирів, зокрема історії Корецької обителі, займались: К. Басюк (Басюк, 2016), М. Рожко (Рожко, 2009), І. Ломачинська (Ломачинська, 2015) та інші. Однак ці фрагментарні згадки, чи відсутність джерел, унеможливають повне відтворення ігуменства Людмили в історії Корецького монастиря. Певні аспекти теми окреслені в працях вітчизняних дослідників В. Войналовича (Войналович, 2005) та В. Пащенко (Пащенко, 2005). Дослідження переважно базується на матеріалах Державного архіву Рівненської обл.

Мета статті. Дослідження присвячене висвітленню діяльності ігумені Людмили, її ролі у збереженні богослужбової практики та механізмів взаємодії з органами державного управління в умовах антирелігійної політики.

Виклад основного матеріалу. Непересічною постаттю в історії Корецького жіночого монастиря була ігуменя Людмила, або Вельсовська Надія Михайлівна, яка народилася 16 квітня 1889 р. в м. Дніпропетровську. У 1908 р. закінчила жіночу гімназію, потім навчалась у малювальній школі, навесні 1914 р. завершила навчання на курсах сестер милосердя Червоного Хреста. Під час війни працювала старшою сестрою Одеського хірургічного госпіталю № 2. Після закінчення війни працювала секретарем-машиністом у відділенні «КОДІЗ» (книготоргівельне об'єднання) м. Дніпропетровську. У 1936 р. закінчила вечірнє відділення фінансово-економічного факультету Дніпропетровського металургійного інституту. Згодом обіймала посаду начальника планово-фінансового сектору на заводі ім. Кагановича. У 1939 р. працювала в економічному секторі держбанку, у 1949 р. переїхала на роботу в м. Почаєв, головним бухгалтером районного харчокомбінату. 1 серпня 1953 р. поступила послушницею в Кременецький жіночий монастир на посаду секретаря, 6 грудня 1954 р. прийняла рясофор-

ний постриг, 23 березня 1957 р. постриг у мантію здійснив намісник Почаєвської Лаври архієпископ Севастян. 1 травня 1958 р. наказом архієпископа Волинського та Ровенського Панкратія призначена настоятелькою Корецького монастиря (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.142, арк.191–192).

Період ігуменства Людмили (1958–1970 рр.) хронологічно належав до часу посиленої державної боротьби з релігією в СРСР, коли влада активно переслідувала вірян та духовенство, масово закривала церкви та монастирські осередки, прагнучи викоринити релігію в межах реалізації ідеологічного проєкту побудови комуністичного суспільства.

Антирелігійні постанови цього періоду, сформульовані рішення XXI (січень–лютий 1959 р.) та XXII (жовтень 1961 р.) з'їздів КПРС визначали зміст та інтенсивність антицерковної кампанії на зламі 1950–1960-х рр. Рішення Ради Міністрів СРСР від 16 березня 1961 р. «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу» та «Інструкція зі застосування законодавства про культу», залишалися чинними понад чверть століття, регламентуючи релігійно-церковну сферу й узаконювали протиправні дії владних структур на усіх рівнях.

Утверджуючи атеїстичну ідеологію, радянська влада розгорнула кампанію масового закриття релігійних інституцій. У 1959 р. після закриття Кременецького жіночого монастиря в Тернопільській обл., ігуменю Анімаїсу (Малеєва) і 53 черниці переселено в Корецький жіночий монастир. За збігом обставин, саме Кременецький монастир став початком духовної діяльності ігумені Людмили. В 1960 р. був закритий Дерманський монастир Ровенської обл. (теперішня Рівненська обл.), ігуменю Лукію і 45 сестер переведено в Корецьку обитель. У зазначений час у Корецькому жіночому монастирі проживало 206 насельниць. За свідченнями очевидців, вигнанців привозили сюди машинами, заштовхували за ворота і замикали. За межі обителі виходити заборонялося, біля воріт стояв конвой. Черниці не могли купити в магазині навіть буханець хліба. Щоб врятувати напівголодних черниць, люди перекидали їжу через паркан.

Після інтенсивного заселення чернечої спільноти, владний тиск не припинився, маючи на меті ліквідацію обителі. Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР К. Полонник, після відрядження в Рівненську область, у листі до ЦК КП України в 1961 р. повідомив, що у м. Корець близько 180 насельниць та секретарі райкому партії хочуть його закрити якнайшвидше, але «чіткого, продуманого плану заходів ще не склали. Між тим, цей монастир міцний горішок... Потрібна глибока, ґрунтовна ревізія фінансової і господарської діяльності монастиря. Можливо, вона викриє фінансові і господарські махінації монастиря, дасть матеріал для розгрому його керівництва, для розкладу обителі і її дискредитації в очах віруючих, для створення серед монахинь такого настрою, щоб вони швидше кидали монастир... Треба також широко використати пресу, публікуючи викривальні матеріали про діяльність монастиря, максимально дискредитуючи його в очах віруючих» (Пашенко, 2005, с. 118–119).

Місцева влада розробила план заходів з перевірки діяльності Корецького жіночого монастиря. Два рази на рік працівники апарату Уповноваженого спільно з місцевими органами влади проводили комплексну перевірку монастиря, досліджували та аналізували зв'язки монастиря з населенням та іншими монастирями, вивчали проповідницьку діяльність священнослужителів (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.244, арк.10).

Одним з ключових завдань влади було посилення атеїстичної пропаганди серед насельниць з метою виходу останніх з монастиря. Місцевим партійно-радянським органам було доручено провести значну роботу з рідними насельницями з питань припинення їхнього перебування в монастирі. Для надання допомоги Корецькому райкому і райвиконкому у виконанні заходів щодо діяльності монастиря, керівні інстанції пропонували направити групу робітників обласних організацій (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.103).

Всупереч режиму обмежувальних заходів, у Корецькій обителі проводилися роботи з облаштування місцевості. У 1960 р. всю територію монастиря обнесли шлакобетонною

стіною з цегляними стовпами на кам'яному фундаменті. Висота стін біля 2-х метрів (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.122). Уповноважений ради у справах релігій у Ровенській обл. Личковаха Г. згодом зазначив, що з приходом у монастир Вельсовської – головне, що вона зробила, це «китайською стіною добровільно огородила монастир», не дивлячись на те, що частина саду проходила поруч з приміщенням школи, вона встановила стіну біля кута будівлі. У відповідь на запитання, чому хоча б частина саду не була залишена школі, вона відповіла: «Це ми не врахували, та й садок був весь наш» (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.162, арк.23).

Також ігуменя Людмила неодноразово порушувала питання про офіційне визнання Корецького монастиря пам'яткою архітектури. За період з 1958–1961 рр. у монастирі побувало три комісії з архітектурного управління м. Києва, які визнали архітектурну цінність, але на облік не брали. Ігуменя зауважила, що причиною було небажання місцевих органів влади позбутися значної орендної плати (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.274, арк.2). Лише 1 липня 1969 р. Ровенський обласний відділ архітектури визнав архітектурну цінність Корецької обителі та включив до обліку як пам'ятку архітектури (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.295, арк.2).

Тим часом утиски на монастир не припинялись. Міська рада просила Уповноваженого у справах православної церкви у Ровенській обл. Плугатаренко Б. О. вжити заходів щодо обмеження церковного дзвону в монастирі, причащання з однієї ложки, «при спробі поговорити, чергова повідомила, що матушка хвора і вона передасть, щоб не дзвонили. Сама ігуменя одноразово відповідала, що дзвонять скрізь і вона буде дзвонити» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.113).

Черговим виявом опору стало відстоювання обителі у сфері медичного контролю. Місцева влада звітувала, що настоятелька Вельсовська Н. не дотримувалася встановлених законом санітарно-гігієнічних заходів, «в результаті багато насельниць монастиря хворіють на різні хвороби», не давала можливості органам охорони здоров'я проводити лікування і госпіталізацію хворих. У категоричній формі не допускала медичний персонал до медогляду насельниць, відповідаючи, що монахині всі здорові і ніякої допомоги не потребують. Ігуменя не бажала розмовляти на тему охорони здоров'я (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.100, 105). Головний лікар Корецької лікарні Бровко Р., звітуючи перед районним керівництвом, повідомляла, що ігуменя не дозволяла проводити ні аналізу їжі на калорійність, ні дезінфекцію приміщення, ні медичного огляду та просила посприяти у вирішенні даного питання (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.106).

До антимонастирської кампанії активно підключилися органи прокуратури. Ровенський облвиконком зобов'язав у термін жовтень–листопад 1962 р. обласного прокурора Пангу провести детальне розслідування фактів «злочинного відношення зі сторони настоятельки Вельсовської і активу монастиря до хворих насельниць і винних притягнути до кримінальної відповідальності у відповідності до ст. 111 КК УРСР» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.103).

У монастирі провели огляд санітарно-епідеміологічні комісії. За висновками одного з них від 16 вересня 1961 р. був складений акт про невідповідність санітарних умов для проживання в монастирі. Після медогляду в монастирі у жовтні 1962 р., коли був складений акт про госпіталізацію хворих на туберкульоз та заразно-шкіряні хвороби у кількості 12 чоловік, настоятелька категорично відмовила, заявивши, що вони не потребують госпіталізації (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.78). Ігуменя не вимагала надати амбулаторні картки після проведеного медогляду, тим самим виявила недовіру до результатів медичного огляду. З аналізу джерел випливає, що система медичного обслуговування використовувалася як інструмент контролю й виведення черниць із монастиря, а не засіб охорони їхнього здоров'я.

Подальший етап протистояння адміністративному тиску розгорнувся навколо секуляризаційних заходів, запроваджених владою. Настоятелька рішуче виступала проти ухвали Корецького райвиконкому № 544 від 15 листопада 1961 р. про вилучення у монастиря колишнього приміщення школи фабрично-заводського навчання та повернення під навчальний заклад (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.42). Рішення влади обґрунтовувалося тим, що в січні 1941р. у в націоналізованому приміщенні, яке раніше належало Корецькому мон-

стирю, була організована школа фабрично-заводського навчання. У червні 1941 р. з приходом німецько-фашистських загарбників, Корецький монастир зайняв будівлю школи фабрично-заводського навчання.

У різдвяні свята 1961р. Корецький відділ народної освіти звернувся до суду з вимогою звільнити один з корпусів монастиря, що раніше належав школі фабрично-заводського навчання. Ігуменя доводила, що школа ніколи не займала приміщення келійного корпусу, в ньому мешкають по 30-40 років без виїзду до цього часу престарілі черниці віком від 70-80 років. «Ніхто із старожилів міста не зможе добросовісно стверджувати про неіснуючі факти і ніякими документами неможливо довести, що наш гуртожиток коли-небудь займався школою» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.54). У бесіді з Уповноваженим Ради у Ровенській обл Плугатаренко Б. О. настоятелька Людмила заявила, що якщо хтось з місцевих органів буде проводити будь-які заходи, що стосуються монастиря чи монахинь, то вона не повинна дозволити це робити без узгодження з патріархією (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.110). Крім того, ігумені Людмилі запропонували поселити монахинь похилого віку в будинок для престарілих. Вона відповіла, що сестри живуть в діючому монастирі, де молодші піклуються про старших і ніхто цього краще за них не зробить.

Уповноважений Ради у Ровенській обл. Плугатаренко Б. О., старший інспектор Уповноваженого Ради по УРСР Голубань С. С. 27 червня 1962 р. у розмові з ігуменею зазначили її «викликаючу» поведінку. Настоятелька заявила: «Питаннями забезпечення населення приміщеннями – нехай турбується уряд, а я дбаю про монахинь» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.82).

Після адміністративного тиску ігуменя вимушено погодилася прийняти заходи з переселення насельниць із приміщення фабрично-заводського навчання в інші помешкання. Приміщення колишньої школи фабрично-заводського навчання передано Корецькій школі механізації с/г у листопаді 1962 р. (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.103). У своїх звітах ігуменя Людмила із року в рік ставила питання про повернення незаконно відібраного саду і приміщення, але відповіді не отримувала (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.162, арк.23; оп.12, спр. 280, арк.4).

Ігуменя активно протидіяла секуляризаційним заходам, пов'язаним з відчуженням монастирської землі. Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР «Про монастирі в СРСР і про податок з підприємств релігійних об'єднань» № 1159 від 16 жовтня 1958 р. п.17 у Корецького жіночого монастиря було вилучено 55,75 га, фактично 75 га в загальному обмірі землі. Тією ж постановою монастирю було затверджено для користування 4 га землі. Фактично у користуванні монастиря залишилося 2, 88 га землі (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.149, арк.3). Вилучена земля передана суміжним колгоспам, під індивідуальні городи службовців, робітників (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.23).

Процес вилучення монастирської землі не припинився, а отримав продовження у 1961р., коли райвиконком в порядку власної ініціативи вирішив відібрати присадибну ділянку монастиря (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.280, арк.4). Ровенський обласний виконком рішенням № 293 від 24 березня 1962 р. погодився з ухвалами виконкомів Корецької міської та районної Ради депутатів трудящих, про вилучення і передачу монастирського фруктового саду та городу в розмірі 4,5 га у користування Корецькій школі, «з метою забезпечення учнів матеріальною базою для виробничого навчання по садівництву» (ДАРО, ф. р-204, оп.8, спр.1881, арк.56; оп.12, спр.149, арк.3).

У загальній інформації про Корецький монастир станом на 1 січня 1965 р. ігуменя повідомляла, що «присадибна ділянка монастиря складалася з фруктового саду 2.88 га і городу 0.60 га насильницьким шляхом захопленої сусідньою школою, при чому під час проведення цієї спецоперації був абсолютно розламаний один прогін монастирської стіни» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.122).

Монастир неодноразово порушував перед місцевими органами влади та облвиконкомом клопотання щодо повернення йому незаконно вилученої присадибної ділянки. Проте

ніякої відповіді не отримували. На думку настоятельки Людмили «очевидно за законом ділянку потрібно повернути, але не хочеться, тому в хід запущено систему волокіти» (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.280, арк.4).

У січні 1966 р. обитель отримала відповідь, що «вільні землі» монастиря передані в 1959 р. Корецькій школі. Керівництво монастиря у відповідь заперечило і уточнило, що ніяких «вільних земель» у монастиря не було, була тільки присадибна ділянка з фруктового саду та городу, яку взагалі не мали права забирати. І захват цей був зроблений не в 1959 р., а в 1961р. (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.280, арк.4).

Клопотання про повернення присадибної ділянки, вилученої у 1962 р., ігуменя подала у квітні 1966 р. до Голови ради у справах релігій Куроєдова В. О. У 1967 р. Корецький райвиконком повернув монастирю лише 0,42 га фруктового саду, на якому розмістилися господарські будівлі, корівник-конюшня, силосна яма (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.280, арк.3–4).

Окрім позбавлення земельної власності, заходи адміністративного впливу на монастир реалізовувалися через надмірні податкові навантаження. Так, наприклад, у 1964 р. податок становив – 6 253 крб. (65,27 %) від загального прибутку – 9 580 крб. (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.120).

Щороку настоятелька подавала звіти про фінансово-господарську діяльність монастиря, у яких детально фіксувалися всі джерела прибутків і видатків, зміни в чисельності насельниць, а також кількість культових споруд та будівель. Про Корецький жіночий монастир складався окремий документ, куди вносилися списки насельниць монастиря, їхніх родичів та близьких. Корецька міська рада щоквартально робила перевірку дотримання паспортного режиму та не дозволяла прописку на території обителі (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.274, арк.41).

Державний тиск на монастир досяг свого апогею у 1962 р. З метою посилення контролю за діяльністю монастиря влада розробила систему заходів та призначила відповідальних осіб. Керівників відповідних структур зобов'язали детально перевірити джерела надходження коштів і матеріальних засобів у монастир, розрахунки з державою; організувати детальну перевірку способу придбання монастирем будівельних матеріалів для огорожі та продуктів харчування; перевірити законність придбання настоятелькою для особистого користування автомашини «Перемога»; провести детальне розслідування факту укриття в монастирі золота; вивчити контингент осіб, які надсилають посилки та перекази, і зробити відповідні висновки тощо (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.102). У жовтні 1963 р. Ровенський облвиконком зобов'язав редактора обласної газети «Червоний прапор» Холевичука на сторінах газети організувати розміщення матеріалів, що висвітлювали антисупільну діяльність настоятельки Людмили (Вельсовської Н. М.) та інших осіб чернечої громади (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.103).

Під особливим контролем місцевої влади перебували грошові надходження в Корецький жіночий монастир. Райвиконком спільно з фінансовими органами періодично перевіряв облік грошових пожертвувань від паломників, їх зберігання та видачу (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.244, арк.18). Через поштове відділення Комісія сприяння виконкому Корецької районної ради депутатів трудящих щомісяця перевіряла перекази та посилки, що надходили від громадян з різних кінців країни (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.244, арк.10). Так, наприклад, в 1962 р. монастир отримав 440 грошових переказів на суму 7 914 крб. та 440 продуктових посилок на суму 4 774 крб. (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.112). Отже, грошові перекази та посилки були вагомою матеріальною підтримкою, що допомогли монастирю функціонувати в складних умовах.

У результаті тривалого тиску на монастир та пережитих перепетій, в ігумені погіршився стан здоров'я через інфаркт. Окрім того, ускладнилися її взаємини з архієпископом Панкратієм. Ще в червні 1961р. архієпископ писав: «дійсно, в монахині я глибоко помилився і дуже жалію, що поставив її настоятелькою, спокусившись тим, що вона людина з освітою, чим вона дуже хвалилась і виставляла себе великим знавцем цивільних законів, обіцяючи, що тільки вона зможе захистити монастир від нападів надто ретивих представників радян-

ської влади. Насправді виявилось, що вона самовільниця та ослушниця» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.426, арк.107). Не один раз я ковтав гірку пігулку від цієї гордої, лицемірної і не достойної звання черниці...» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.537, арк.51). Він звинувачував ігумену Людмилу у тому, що вона не радилась в управлінні монастирем із Собором 12 членів-черниць; не фіксує прийняті постанови і не затверджує їх в архієпископа; звинувачував її у непослусі, самочинному зніманні з монахинь клобуків і ряс (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.426, арк.108). Без відома архієпископа в 1961р. були виселені з монастиря 7 насельниць, надіслані два-три рази делегації в Москву з певними доповідями та інше. Він ставив собі запитання: якби поступив архієрей маючи таку свавільну настоятельку? (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.537, арк.19). Архієпископ узагальнює наведене у вигляді висновку: «безумовно, подальше перебування монахині Людмили на посаді настоятельниці Корецького монастиря я знаходжу неможливим...» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.426, арк.108). 10 травня 1962 р. архієпископ Волинський та Ровенський Панкратій зарахував настоятельку поза штат, зазначивши: «Зважаючи на Вашу старчу неміч та тривалу хворобу – звільняю Вас від настоятельки Корецького Св. Троїцького монастиря... Виконувати обов'язки управління монастиря тимчасово доручаю Духовному Собору монастиря на чолі із скарбницею, монахиною Михаїлою (Пилипчук). З 10 травня 1962 р. за всіма церковними службами припинити поминати ігумену Людмилу, як настоятельку монастиря, а поминати тільки всіх сестер святої обителі» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.537, арк.23). У зазначеній ситуації настоятелька відстояла свої права. 17 травня 1962 р. направила рапорт патріарху Алексію I наступного змісту: «Доношу Вашій Святості, що я поза штат не просилась, старчої немочі не маю, а хворіти може кожна людина: була хвора і я, а тепер здорова» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.537, арк.28).

За свідченнями очевидців, отримавши лист ігуменя одразу поспішила в патріархію до Москви. Дізнавшись про стан справ у монастирі, патріарх Алексій I особисто подзвонив Генеральному прокурору СРСР Руденку Р. А. з проханням прийняти ігумену. Вислухавши ігумену, генеральний прокурор запевнив у позитивному вирішенні питання. У результаті цих подій, дехто з представників міського і обласного керівництва втратив свої посади, інші отримали догани, а настоятелька залишилася виконувати свої обов'язки.

У підсумку керуючий справами Московської патріархії Кипріян скасував зачислення поза штат ігумені, пояснивши: «...так як призначення та звільнення керуючих осіб в монастирях проводиться рішенням Патріарха, а не Єпархіальних архієреїв, то на даний час розпорядження Пресвятого є не відповідним законному стану речей» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.537, арк.26). Для самого ж архієпископа Панкратія несподіваним стало його звільнення від обов'язків керуючого єпархією.

Новопризначений архієпископ Волинський і Ровенський Мефодій (Мензак М. М.) займав нейтральну позицію у конфліктних ситуаціях, що дедалі частіше виникали між органами місцевої влади та духовним керівництвом монастиря. Ігуменя Людмила, як і раніше, чинила впертий опір всіляким намаганням обмежити вплив і життєдіяльність обителі.

Вкотре переконавшись в цьому після відвідання Корецького монастиря в жовтні 1962 р., заступник уповноваженого РСРПЦ в Україні М. Гладаревський доповідав своєму керівництву: «Вважаємо за доцільне вирішити питання про небажаність подальшого перебування Вельсовської на чолі монастиря, яка не рахується з місцевими радянськими органами, здатна на будь-які провокації, ігнорує законні вимоги. Слід відновити розпущений Вельсовською т.зв. духовний собор монастиря, через який можна проводити необхідні рекомендації, зокрема, про відрахування насельниць» (Войналович, 2005, с.326). Водночас історичний перебіг подій засвідчив безрезультативність цієї ініціативи влади.

У протистоянні з владою йшов час, в обителі не припинялися богослужіння, а внутрішнє життя насельниць сприяло їхньому духовному зростанню. У жовтні 1963 р. 15 монахинь постригли в чернечу мантию, 7 послушниць прийняли рясофорний постриг. 6 лютого 1969 р. 4 інокіні монастиря прийняли чернецтво. Серед них була Надія Ільчук, майбутня очільниця монастиря – ігуменя Наталія (1970–2006 рр.)

У 1965 р. Корецьку обитель відвідав єпископ Волинський і Ровенський Леонтій (Гудимов). Він здійснив 15 (28) серпня Божественну літургію в свято Успіння Пресвятої Богородиці. Вперше за багато років богослужіння здійснювалося соборно – всіма священниками, які приїхали помолитися в монастирі.

Вже у вересні Корецький жіночий монастир відвідав митрополит Крутицький і Коломенський Пимен, який прибув з дорученням патріарха ознайомитися із ситуацією в монастирі та станом державно–церковних відносин. Проте влада не дозволила йому очолити богослужіння в Корецькій обителі.

Ігуменя не йшла на компроміс і з владою, Уповноважений Ради Ровенського облвиконкому Плугатаренко Б. О. у лютому 1964 р. направив лист голови виконкому Корецької міськради до голови Ради у справах російської православної церкви при СМ СРСР Курєдова В. А., в якому акцентувалося, що «настоятельница Корецького жіночого монастиря Вельсовська Н. М. (Людмила) в своїх діях ігнорує та грубо попирає органи місцевої влади, не хоче виконувати рішення, що відносяться до монахинь монастиря» (ДАРО, ф. р-204, оп.11, спр.573, арк.109).

У 1966 р. Уповноважений у справах релігій при Раді Міністрів СРСР у Ровенській області Калініченко П. С. у характеристиці на ігуменю Корецького монастиря Вельсовську Надію Михайлівну (Людмилу) задокументував: «За своїми переконаннями – фанатка церковної ідеології, у своїх діях намагається не рахуватися з Корецькою міськрадою та її вказівками. В політичному відношенні ненадійна, якщо не сказати, що налаштована антирадянськи. За період діяльності в Корецькому монастирі не випадково прагне підбирати обслуговуючі кадри з елементів налаштованих проти радянської влади» (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.142, арк.192).

У 1966 р. адмінкомісія Корецької міськради за порушення громадського порядку оштрафувала ігуменю Людмилу на 50 крб. (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.142, арк.192). Про «зухвалу поведінку» ігумені Людмили знали і в ЦК КПУ, проте завдяки такому «зухвальству» та опору монастир залишався осередком православ'я, і, що було не менш важливо на той час, просто існував (Пащенко, 2005, с.157).

Обласне керівництво надзвичайно настоював той факт, що в Корецькому районі, де знаходиться монастир, на 1968 р. зафіксовано найвищий рівень релігійної обрядовості в області. Постійній критиці керівних інстанцій піддавалися місцеві партійні та радянські органи за індивідуальність та поверхневе вивчення діяльності Корецького жіночого монастиря (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.162, арк.23).

Постійні тривоги, пов'язані з відстоюванням інтересів обителі підірвали здоров'я ігумені Людмили, і взимку 1967 р. вона доручила вести справи монастиря своїй найближчій келійній інокіні – Надії (Ільчук). Незважаючи на складні обставини, настоятельница взялася за реалізацію своєї мрії – провести парову систему опалення в обитель. Система дала перше тепло 7(20) листопада 1968 р.

На початку 1969 р. ігуменя Людмила звернулася з проханням до патріарха Алексія I призначити своєю заступницею рясофорну послушницю Надію, яка згодом стала ігуменею монастиря. Відповідний указ про призначення заступниці монастиря Ільчук Н., за наполягання патріарха, був привезений нарочним представником Філіповим. На запитання Уповноваженого Ради у справах релігій Личковаха Г., чи всі укази патріарх направляє нарочним? Архієпископ Даміан та представник патріархії Філіпов однозначно відповіли, що такий виняток має лише Корецький жіночий монастир (ДАРО, ф. р-204, оп.12, спр.162, арк.26). Отже, конкретні рішення та прихильність патріарха Алексія I свідчили про важливу роль Корецького жіночого монастиря у структурі православної церкви. Життєвий шлях ігумені Людмили завершився 25 лютого 1970 р., залишивши у спадок неперервність духовних традицій обителі.

Висновки. Діяльність ігумені Людмили мала істотне значення для функціонування Корецького жіночого монастиря в умовах посиленої боротьби з релігією. Вона виступила духовною наставницею і водночас координатором у напружених взаєминах монастиря

з владою. Архівні матеріали засвідчують, що практичне управління монастирем відбувалося в умовах постійного державного контролю, обмежених богослужінь, регламентації фінансових надходжень, регулярних перевірок, щорічної звітності. Позиція настоятельки на виклики секуляризаційної політики не зводилася до пасивного пристосування, а передбачала пошук допустимих у тогочасних умовах стратегій збереження релігійної практики. Вона демонструвала рішучість і принциповість у відстоюванні інтересів чернечої громади та власного ігуменства, зумівши протистояти спробі свого звільнення. Незважаючи на комплекс реалізованих антирелігійних заходів, Корецька обитель безперервно функціонувала, чому сприяли багатотисячолітні духовні традиції, активна позиція ігумені, патріарше наставництво та благодійна участь вірян у житті монастиря. Постать настоятельки Людмили дозволяє глибше зрозуміти роль особистісного чинника в збереженні монастирської інституції та розширює уявлення про специфіку державно-церковних відносин на регіональному рівні.

Джерела та література

- Басюк, К.** (2016). Особливості функціонування християнських монастирів на Волині в 1939–1964 роках. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Вип. 28. С. 380–392. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvtvi_2016_28_34.
- Войналович, В. А.** (2005). Партиїно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні в 1940-1960-х роках: політичний дискурс. К. Світогляд. 741 с.
- ДАРО** – Державний архів Рівненської області, м. Рівне.
- Ломачинська, І.** (2015). Монастирі України. Київ. 208 с.
- Пашенко, В. О.** (2005). Православна церква в тоталітарній державі. Україна у 1940-ві – початок 1990-х років. 630 с.
- Рожко, В.** (2009). Православні святині історичної Волині. Луцьк. 560 с.

References

- Basiuk, K.** (2016). Osoblyvosti funktsionuvannia khrystyianskykh monastyriv na Volyni v 1939–1964 rokakh [Features of the functioning of Christian monasteries in Volyn in 1939–1964]. *Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoi istorii – Current Issues of National and World History*, 28, 380–392. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvtvi_2016_28_34 [in Ukrainian].
- Voinalovych, V. A.** (2005). Partiino-derzhavna polityka shchodo relihii ta relihiinykh instytutsii v Ukraini v 1940-1960-kh rokakh: politychnyi dyskurs [Party-state policy toward religion and religious institutions in Ukraine in the 1940s–1960s: Political discourse]. Kyiv: Svitohliad. 741 p. [in Ukrainian].
- DARO** – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoї oblasti [State Archive of Rivne region]. [in Ukrainian].
- Lomachynska, I.** (2015). Monastyri Ukrainy [Monasteries of Ukraine]. Kyiv. 208 p. [in Ukrainian].
- Pashchenko, V. O.** (2005). Pravoslavna tserkva v totalitarnii derzhavi. Ukraina u 1940-vi – pochatok 1990-kh rokiv [The Orthodox Church in a totalitarian state. Ukraine in the 1940s – early 1990s]. Poltava. 630 p. [in Ukrainian].
- Rozhko, V.** (2009). Pravoslavni sviatyni istorychnoi Volyni [Orthodox shrines of historical Volyn]. Lutsk. 560 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до ліцензії відкритого доступу Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 394:355.1УПА"1944/1949"
DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.11>

Володимир ДЗЬОБАК

кандидат історичних наук, докторант, Інститут історії України НАН України, вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, індекс 01001 (v.v.dzobak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2187-6554>

Бібліографічний опис статті: Дзьобак, В. (2026). Від військової дисципліни до підпільної повсякденності: трансформація контролю в УПА та ОУН (червень 1945–1949). *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.11>

ВІД ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ДО ПІДПІЛЬНОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНТРОЛЮ В УПА ТА ОУН (ЧЕРВЕНЬ 1945–1949)

Анотація. Мета дослідження полягає у комплексному аналізі трансформації дисциплінарних практик в Українській повстанській армії у 1945–1949 роках у контексті структурної перебудови визвольного руху після завершення Другої світової війни. У центрі уваги перебуває зміна функціонального змісту дисципліни в умовах втрати централізованої військової організації, посилення радянських репресій та переходу до розпорошеного підпільного існування. Дослідження спрямоване на з'ясування того, яким чином дисципліна з етичної норми та інструменту військової координації поступово трансформувалася у механізм внутрішнього контролю та самозбереження в умовах стратегічної ізоляції. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні принципів історії повсякденності, інституційного аналізу та мікроісторичного підходу. Така методологічна рамка дає змогу простежити дисципліну не лише як нормативну категорію, а як сукупність щоденних практик регуляції, підпорядкування і контролю в національно-визвольному середовищі. **Наукова новизна** полягає у переосмисленні дисципліни як індикатора внутрішньої динаміки визвольного руху в другій половині 1940-х років. Запропоновано періодизацію змін дисциплінарної системи з урахуванням поєднання політико військової і соціокультурних чинників та окреслено взаємозв'язок між організаційними трансформаціями і повсякденними практиками підпілля. **Висновки.** Дисципліна в 1945–1949 роках зазнала суттєвої еволюції та стала одним із ключових механізмів підтримання керованості і лояльності в умовах підпільного існування. Її трансформація відображала не лише зміну форм боротьби, а й глибші процеси внутрішньої перебудови руху в умовах ізоляції та постійного тиску радянської влади.

Ключові слова: УПА, ОУН, дисципліна, підпілля, внутрішній контроль, судочинство, Служба безпеки, повсякденність, 1945–1949 рр.

Volodymyr DZOBAK

Candidate of Historical Sciences, Doctoral Student at the Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Hrushevskiyi Srt., Kyiv, Ukraine, postal code 01001 (v.v.dzobak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2187-6554>

To cite this article: Dzobak, V. (2026). Vid viiskovoi dystsypliny do pidpilnoi povsiakdennosti: transformatsiia kontroliu v UPA ta OUN (cherven 1945–1949) [From military discipline to underground everyday life: the transformation of control in the UPA and OUN (June 1945–1949)]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.11> [in Ukrainian].

FROM MILITARY DISCIPLINE TO UNDERGROUND EVERYDAY LIFE: THE TRANSFORMATION OF CONTROL IN THE UPA AND OUN (JUNE 1945–1949)

Summary. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the transformation of disciplinary practices in the Ukrainian Insurgent Army in 1945–1949 in the context of the structural reorganization of the liberation movement after the end of World War II. The focus is on the change in the

functional content of discipline in the context of the loss of centralized military organization, the intensification of Soviet repression, and the transition to a scattered underground existence. The study aims to clarify how discipline, from an ethical norm and instrument of military coordination, gradually transformed into a mechanism of internal control and self-preservation in conditions of strategic isolation. The research methodology is based on a combination of the principles of everyday history, institutional analysis, and a microhistorical approach. This methodological framework makes it possible to trace discipline not only as a normative category, but also as a set of daily practices of regulation, subordination, and control in the national liberation environment. Scientific novelty lies in rethinking discipline as an indicator of the internal dynamics of the liberation movement in the second half of the 1940s. A periodization of changes in the disciplinary system is proposed, taking into account the combination of political, military, and sociocultural factors, and the interconnection between organizational transformations and everyday practices of the underground is outlined. Conclusions. Discipline underwent a significant evolution in 1945–1949 and became one of the key mechanisms for maintaining control and loyalty in conditions of underground existence. Its transformation reflected not only a change in the forms of struggle, but also deeper processes of internal restructuring of the movement in conditions of isolation and constant pressure from the Soviet authorities.

Key words: UPA, OUN, discipline, underground, internal control, judicial proceedings, Security Service, everyday life, 1945–1949.

Постановка проблеми. Проблема трансформації дисциплінарних практик в Українській повстанській армії у другій половині 1940-х років залишається недостатньо осмисленою в сучасній історіографії. Переважна більшість досліджень зосереджена на військово-політичних аспектах діяльності УПА, структурі командування, бойових операціях та протистоянні з радянськими силовими органами. Водночас внутрішні механізми регуляції, підпорядкування та контролю в умовах переходу до підпільного існування досі не стали предметом окремого системного аналізу. Дисципліна здебільшого розглядається як формальна категорія військової організації або як складова ідеологічного виховання, тоді як її функціонування у повсякденному житті підпілля, у ситуації втрати централізованої структури та масових репресій, потребує глибшого переосмислення.

Після завершення Другої світової війни визвольний рух опинився в умовах стратегічної ізоляції, кадрових втрат та посилення радянської агентурної роботи. Зміна форм боротьби зумовила переорієнтацію дисциплінарної системи, яка дедалі більше виконувала функцію внутрішнього контролю та самозбереження. У цьому контексті постає необхідність дослідити дисципліну не лише як нормативну чи каральну систему, а як індикатор внутрішньої динаміки руху, що відображає процеси моральної адаптації, дезінтеграції та перебудови підпільної структури.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена потребою переосмислення дисципліни як повсякденної практики влади в умовах підпілля та як важливого елементу трансформації визвольного руху у 1945–1949 роках.

Аналіз досліджень. Радянська історіографія розглядала діяльність ОУН і УПА в межах усталеного ідеологічного канону, у якому рух трактувався як прояв «українського буржуазного націоналізму» та інструмент іноземних сил. У працях 1940–1980-х років домінували схеми криміналізації та делегітимації, акцент на «бандитизмі» й «колабораціонізмі», що відтворювали офіційну політику пам'яті радянської держави (Акулов, 1979; Аскерольд, 1964; Варварцев, 1975; Давиденко, 1989; Дмитрук, 1981; Євдокименко, 1967; Лихолат, 1986; Подовжній, Фадеева, 1970; Мануїльський, 1946; Масловський, 1975; Поліщук, 1986). Аналіз внутрішніх механізмів функціонування підпілля, соціальних практик або дисциплінарних структур фактично був відсутній, а проблематика розглядалася переважно в контексті боротьби з «антирадянським підпіллям».

Українська діаспорна історіографія, сформована в еміграційному середовищі, запропонувала альтернативну інтерпретацію, наголошуючи на визвольному характері руху та його боротьбі за державність (Бедрій, 1983; Борець, 2004; Мірчук, 1970; Мірчук, 1953; Содоль, 1994). У цих працях акцент робився на військовій організації, політичних засадах

та героїчному вимірі боротьби. Водночас внутрішні проблеми, зокрема питання дисципліни, конфліктів чи кризових явищ, зазвичай залишалися на периферії уваги або трактувалися як поодинокі відхилення.

Іноземна історіографія, особливо з 1990-х років, запропонувала ширший контекстуальний підхід, поєднуючи аналіз політичної історії з дослідженнями насильства, пам'яті та націоналізму (Armstrong, 1955; Rudling, 2006, pp. 163–189; Мотика, 2013). У працях західних дослідників увага зосереджувалася на ідеологічних засадах руху, його ролі в контексті Другої світової війни та післявоєнного протистояння, а також на проблематиці колаборації й між-етнічного насильства. Водночас повсякденний вимір функціонування підпільних структур та внутрішні дисциплінарні практики залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює актуальність подальших студій у цьому напрямі.

Сучасна українська історіографія прагне поєднати аналітичну глибину західних досліджень із джерельною насиченістю й емпатійним підходом власної традиції. Серед найпомітніших дослідників назвемо Ю. Киричука (Киричук, 1991), А. Кентія (Кентій, 1999а; Кентій, 1999b), І. Патриляка (Патриляк, 2020), А. Русначенка (Русначенко, 2002), О. Лисенка (Лисенко, Веденєєв, 2007, с. 46–66), Г. Стародубець (Стародубець, 2006), В. Ільницького (Ільницький, 2016) та багатьох інших.

Попри значний поступ, комплексних спеціальних досліджень, присвячених саме дисциплінарним практикам в ОУН і УПА у 1946 – 1949 рр., поки що не існує. Окремі аспекти цієї проблематики фрагментарно розкриті у працях І. Патриляка (щодо переговорів УПА з німцями) (Патриляк, 2008), Я. Антонюка (діяльність СБ ОУН) (Антонюк, 2007, с. 72), Д. Веденєєва (військово-польова жандармерія) (Веденєєв, 2002). Вагомими є джерельні публікації багатотомного видання «Літопис УПА», а також мемуарні свідчення учасників руху.

Відсутність системного аналізу дисципліни як соціально психологічного, морального та інституційного феномена у структурі визвольного руху зумовлює актуальність і новизну цієї праці. Усвідомлення дисципліни як багатовимірного явища потребує не лише опису окремих нормативних актів чи каральних практик, а й простеження її внутрішньої еволюції в умовах зміни форм боротьби та організаційної перебудови руху. Саме тому для дослідження обрано підхід, що дозволяє розглянути дисциплінарні практики в динаміці, з урахуванням як політико військових обставин, так і соціокультурних трансформацій підпільного середовища.

У цьому контексті виклад основного матеріалу розпочинається з окреслення логіки періодизації дисципліни в УПА, яка дає змогу структурувати аналіз і виявити послідовні етапи її зміни.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі трансформації дисциплінарних практик в Українській повстанській армії у 1945–1949 роках у контексті структурної перебудови визвольного руху після завершення Другої світової війни. У центрі уваги перебуває зміна функціонального змісту дисципліни в умовах втрати централізованої військової організації, посилення радянських репресій та переходу до розпорошеного підпільного існування. Дослідження спрямоване на з'ясування того, яким чином дисципліна з етичної норми та інструменту військової координації поступово трансформувалася у механізм внутрішнього контролю та самозбереження в умовах стратегічної ізоляції.

Виклад основного матеріалу. Логіка періодизації дисципліни в УПА. Запропонована у статті періодизація дисциплінарних практик в Українській повстанській армії ґрунтується на поєднанні політико-військових і соціокультурних критеріїв, що дають змогу простежити поступову трансформацію дисципліни від етичної норми до інструменту виживання.

Перший етап (1943 – лютий 1944 р.) охоплює фазу становлення УПА як військової формації та формування її морально-ідеологічних засад. На цьому етапі існування УПА дисципліна ще не мала чітких організаційних форм і трактувалася передусім як моральний імператив. У цей період вона базувалася на внутрішній мотивації, добровільній самодисци-

пліні та глибокому переконанні в правоті визвольної боротьби. Її зміст визначали ідеї честі, порядку й відповідальності, які об'єднували бійців у моральну спільноту, а не в жорстко підпорядковану структуру. Саме ця рання модель дисципліни як «сумління в дії» створила підґрунтя для подальшої інституціоналізації дисциплінарних практик після повернення радянської влади у 1944 році.

Другий етап (березень 1944 – травень 1945 р.) позначений інституціоналізацією дисципліни, спричиненою відновленням радянської влади на західноукраїнських землях і переходом до війни в тилу. Дисципліна набуває регламентованих форм – наказів, статутів, каральних норм – і перетворюється на чинник внутрішнього управління.

Третій етап (червень 1945 – 1946 рр.) характеризується розпадом централізованих структур та апеляцією до репресивних засобів забезпечення дисципліни. Після завершення війни та початку масових радянських репресій дисциплінарна система дедалі більше спирається на примус, контроль СБ і теренові суди, що відображає процес деградації внутрішньої довіри в русі.

Четвертий етап (1947 – 1949 рр.) – це період підпільного самозбереження, моральної втоми й психологічної ерозії. Злука ОУН і УПА в єдине «збройне підпілля» супроводжується переходом від ідейної дисципліни до ритуалізованого контролю. Дисципліна втрачає ознаки морального імперативу й остаточно перетворюється на прагматичний механізм виживання.

Окреслена періодизація дає змогу розглядати дисципліну не як сталу норму, а як змінну практику, що реагувала на трансформацію самого способу існування руху. Якщо на першому етапі вона виконувала функцію морального самообмеження, а на другому – інституційного впорядкування військової організації, то з другої половини 1945 року дисциплінарна система опинилася перед принципово новим викликом: необхідністю зберегти керованість структури в умовах втрати масовості, посилення репресій та зростання внутрішньої нестабільності.

Саме тому третій етап, який охоплює червень 1945 – 1946 рр., доцільно розглядати як фазу репресивної стабілізації. У цей період дисципліна вже не спирається переважно на ідейну саморегуляцію, а дедалі більше оформлюється як процедура внутрішнього контролю, спрямована на запобігання розпаду. Формалізація судових механізмів, розширення повноважень СБ, посилення каральних практик стають не випадковими епізодами, а структурною відповіддю на кризу організаційної цілісності.

Розглянемо, яким чином ця трансформація проявлялася на рівні нормативних актів і практик повсякденного функціонування підпілля.

Репресивна дисципліна і дезінтеграція (червень 1945 – 1946 рр.) 1 серпня 1945 року керівництво ОУН видало інструкцію «Правильник судівництва в ОУН», яка вперше системно регламентувала організаційне судочинство над власними членами. (Інструкція «Правильник судівництва в ОУН»).

«Правильник» поєднував ідеологічний і процедурний виміри дисципліни: апеляцію до революційного сумління як морального критерію та водночас спробу кодифікувати формалізовану систему судочинства.

Документ передбачав два типи судів. «Суд адміністративним порядком» здійснювався одноосібно організаційним провідником щонайменше на два рівні вищим від підсудного і застосовувався у випадках безсумнівної вини, що вимагала негайного рішення, включно з можливістю смертної кари. Натомість «тереновий організаційний суд» складався з трьох осіб і розглядав складні або сумнівні справи, зокрема щодо провідних членів чи порушень політичної лінії. Він мав тимчасовий характер і скликався для конкретного випадку.

У подальші роки саме тереновий організаційний суд стає основним інструментом внутрішнього дисциплінарного регулювання, що свідчить про зростання ролі процедурного контролю в умовах структурної нестабільності.

У бойових умовах дозволялося створювати «козацькі суди», які очолював провідник боївки. Вони розглядали незначні провини, але не мали права виносити смертних вироків (Інструкція «Правильник судівництва в ОУН»).

Окрему категорію становив *Надзвичайний суд безпеки (НСБ)*, який займався злочинами, пов'язаними з агентурною діяльністю та зрадою, і перебував у компетенції Служби безпеки ОУН (Інструкція «Правильник судівництва в ОУН»).

Попри створену систему судів, інструкція прямо визнавала можливість *позасудових розправ* (Інструкція «Правильник судівництва в ОУН»).

«Правильник судівництва» фіксує глибоку трансформацію дисциплінарної культури УПА та ОУН. На зміну військовій уніфікації приходить логіка підпілля, у якій виживання важливіше за організаційну уніфікацію. Дисципліна перетворюється з морального ідеалу на систему карності, де право поступається політичній доцільності, а суди стають засобом контролю за поведінкою, а не гарантією справедливості.

1945 рік став періодом наймасштабніших утрат: загинули або були заарештовані сотні командирів і тисячі рядових бійців, а значна частина бойових підрозділів УПА втратила боєздатність. Радянські силові структури поступово відновлювали контроль над регіоном, що спричинило глибоку кризу організаційної цілісності руху.

За таких умов дисципліна перестала бути моральним імперативом і перетворилася на механізм виживання, де жорстокість виправдовувалася логікою підпільної війни. Саме після 1945 року в поведінці командирів і рядових бійців чітко простежується перехід від самодисципліни до внутрішнього примусу, заснованого на страху, підозрі й контролі. Кризовий стан дисципліни змусив командування УПА переглянути структуру війська й систему підпорядкування, аби зберегти керованість руху в умовах підпілля.

У 1945 році продовжувався процес часткової демобілізації військовиків УПА, переведення великих загонів у менші підрозділи. У другій половині 1945 року цей процес поширився на УПА-Захід. Так, на початку листопада крайовий провідник Карпатського краю Я. Мельник (Роберт) підписав наказ про подвійне підпорядкування відділів УПА (Кульчицький, 2005, с. 370).

Як слушно зазначає А. Кентій, цей курс на підпорядкування тереновим проводам з одного боку посилював зв'язок УПА з місцевими боївками і населенням, а з іншого, означав повернення до партизансько-підпільної тактики, у межах окремих регіонів. Керівництво переходило від військових структур до провідників ОУН. «УПА все більше набувала рис місцевого, а не загальноукраїнського характеру» (Кентій, 1999а, с. 170–171).

Цей період позначився відмовою від масштабних бойових операцій, посиленням радянських військово-чекістських акцій, різким скороченням соціальної бази руху та втратою багатьох досвідчених командирів. Успіхи радянських військ, у поєднанні з втратою населення й особового складу, породжували настрої зневіри, відчаю і байдужості.

Про глибину кризи свідчить і наказ № 15 від 20 вересня 1945 р. командира ТВ «Магура» (Калуський район), де відверто визнавався: «незадовільний, жалюгідний і подекуди фатальний стан відділів і підвідділів УПА-Захід. Цілі й завдання, поставлені перед відділами УПА нашим політичним проводом, не стоять у пропорційному відношенні до проведених ними дій політичного, бойового і пропагандивного характеру» (Кульчицький, 2005, с. 363).

Саме в цьому контексті дисципліна почала оформлюватися як комплекс процедур і механізмів постійного нагляду. Інституціоналізація дисциплінарних процедур не обмежувалася судочинством. Вона супроводжувалася переглядом принципів підпорядкування та розподілу повноважень усередині бойових структур. Часткове розпорошення підрозділів і послаблення централізованої координації створювали передумови для ширшого застосування каральних механізмів і водночас для посилення контролю за повсякденною діяльністю відділів.

Саме в цьому контексті слід розглядати спроби узгодити бойові дії з організаційною мережею ОУН і підпорядкувати військову активність політичному проводу. Дисципліна дедалі більше оформлювалася як система вертикальної залежності, в якій бойова автономія обмежувалася інструктивним і наглядовим впливом провідних структур.

У відділах УПА було запроваджено посади політвиховників і уповноважених СБ, вплив яких часто перевищував авторитет командирів. Нерідко саме «політруки» фак-

тично визначали кадрові призначення і функції в підрозділах. Партійний відпоручник ставав першою особою у відділі, а районний провідник ОУН міг наказати сотенному провести певну акцію, навіть якщо це суперечило наказу командування УПА. Така подвійність підпорядкування часто призводила до конфліктів і розбалансування командної системи (Скорупський, 1992).

Командування УПА та керівництво ОУН в цей вважали, що тільки посиленням дисципліни в загонах можна зупинити негативні процеси в національно-визвольному русі. Було вирішено піднести в боївках дисципліну до беззастережного виконання наказів і сильної пошани до обов'язку. «Бойовиків, котрі: а) не виконали принципового наказу командира, б) вчинили злочин, що компрометує боївку зокрема, взагалі організацію перед населенням, в) зрадили ідею Української Національної Революції, тобто поповнили політичного злочину, г) дезертирували з боївки. Провідник районної організації СБ в порозумінні з командиром даної боївки об[о]в'язаний розстріляти таких боївкарів перед збіркою даного відділу. Членів боївок, що особливо провинилися, і їхня провина відома населенню – розстріляти прилюдно» (Веселова, 2015, с. 36).

Публічні страти, що виконувалися на очах у кількох відділів, ставали ритуалом дисципліни, формою колективного переживання, покликаною зміцнювати підпорядкування. Страх мав стати частиною повстанського побуту, замінюючи втрачений моральний імпульс. Та навіть за таких умов масштаби дезертирства лише зростали.

Причини цього посилення були комплексними: розмивання кадрового активу ОУН, падіння бойового духу, втома населення й втрата віри в перемогу. Відтепер дисципліна вже не ґрунтувалася на вірі в ідею, а радше на страху порушити наказ.

Ці процеси мали й соціальний вимір. Ослаблення віри в ідею відбивалося на складі повстанських загонів, що дедалі частіше поповнювалися людьми, для яких участь у русі була не вибором переконання, а способом уникнути небезпеки чи репресій.

Значна частина вояків УПА в цей час потрапила до лав повстанців не з ідейних міркувань, а рятуючись від мобілізації до Червоної армії (Веселова, 2015, с. 16).

Згодом ці люди, не маючи ідейної мотивації, втрачали віру у справу. Один зі спогадів передає цей настрій: «В місяці жовтні 1945 р. падали великі дощі та віяв холодний вітер і, в зв'язку з тим, ми рішили розійтися по своїх домах та дальше скриватися індивідуально. Війна з Німеччиною скінчилася. На світі запанував мир. Населення щораз менше говорило про третю війну і в мене зроджувалась думка жити легально. В престиж і перспективи ОУН я зовсім перестав вірити...» (Потічний, 2006, с. 274).

Цей особистий голос відображає загальну тенденцію занепаду віри у результативність боротьби, коли навіть переконані члени ОУН втрачали довіру до керівництва і бачили у діях підпілля ознаки хаосу.

Внутрішнє виснаження руху робило його дедалі вразливішим до зовнішнього впливу. Утрата довіри всередині організації створювала сприятливий ґрунт для радянської агентури, що використовувала деморалізацію повстанців як зброю.

Внутрішня ерозія дисципліни збіглася з посиленням зовнішнього тиску. Радянська влада чудово розуміла, що зруйнована моральна основа руху робить його вразливим, і тому поєднувала військові дії з системним нищенням соціальної підтримки.

Радянська влада, у свою чергу, цілеспрямовано позбавляла УПА соціальної опори. Як зауважував відомий американський історик Д. Армстронг, радянські дії спрямовувалися на те, щоб «на позбавлення їх «співчутливого селянського «моря», в якому повстанська «риба» могла б плавати...» (Армстронг, 2008, с. 341). Цей процес реалізовувався через масові виселення родин членів ОУН і УПА, симпатиків або просто підозрюваних у нелояльності.

Ослаблення зв'язку з населенням змінювало функцію дисципліни: вона дедалі менше спиралася на внутрішнє переконання і дедалі більше на механізми контролю. Ескалація насильства та взаємна дегуманізація знижували моральні обмеження, нормалізуючи жорсткі практики як частину логіки виживання.

Зростання примусових заходів і внутрішньої підозри підривало соціальну опору руху. У підсумку дисципліна втратила характер морального ідеалу й перетворилася на прагматичний інструмент підтримання мінімальної керованості підпільних осередків.

Дисципліна в підпіллі й моральна ерозія (1947 – 1949 рр.). Попередні процеси, зокрема кадрові втрати, ослаблення централізованого управління та посилення каральних практик, підготували перехід до нового етапу існування руху. У 1946 році радянська політика щодо національно-визвольного підпілля зазнала корекції: замість широкого терору проти населення було зроблено акцент на ліквідації керівних кадрів і розбудові агентурної мережі. У радянських документах з цього приводу зазначалося: «Нашою великою помилкою було це, що ми в 1944 – 45 рр. тероризували одразу все населення, вважаючи всіх за бандерівців. І ця наша помилка зумовила це, що ми тим самим наставили собі вороже все населення до себе, без огляду, до якої воно групи належить. Зараз ми прийшли до цього висновку, щоб знищити тут підпільні рухи, то найперше потрібно...стероризувати цей національно свідомий бойовий елемент, на якого тепер бандерівці найбільше орієнтуються» (Потічний, 2006, с. 591–593).

Основна мета радянських «органів» на цьому етапі – виявлення й ліквідація «залишків» опору, перш за все провідників і командирів. Це створило ситуацію, коли бойовий опір дедалі більше вимагав не масових акцій, а мобільності, конспірації та витримки в умовах постійної загрози.

Свідчення з польових щоденників і донесень ілюструють психологічний стан підрозділів. Так, у звіті про події 31 січня 1946 р. зазначалося: «Наша боївка на Могилі звела бій з большевиками, в якому впало чотирьох бойовиків. Я відповів, що жертви під час бою дуже від[']ємно вплинули, всі тепер дуже бояться і не хочуть бути в боївці тому, бо є дуже часті бої. Мають бажання самостійно скриватися по своїх селах...» (Потічний, 2006, с. 922). Подібні свідчення вказують на зростання напруження між вимогами дисципліни та індивідуальними стратегіями виживання.

Ситуацію ускладнювали значні втрати, спричинені операціями радянських силових структур, зокрема під час так званих «великих блокад» 1945 і 1946 років, коли внутрішні війська НКВС та частини Червоної армії блокували населені пункти й лісові масиви Західної України (Бігун, Кентій, 2019).

Про важкий стан свідчили й документи визвольного руху. Так, в інформаційному повідомленні «Становище ОУН в Карпатському краї» констатувалося: «Найсильніший удар було завдано ОУН і УПА в період з 11.01.1946 р. по 10.04.1946 р., коли загони МВС заблокували усі села західних областей України. В цей період УПА понесла основні втрати і з цього моменту перестала бути як бойова одиниця» (Кульчицький, 2005, с. 400). Паралельно радянська політика «випаленої землі»: арешти, виселення родин руйнувала соціальну базу підпілля.

Отже, вже в 1946 – 1947 рр. підпілля функціонувало в умовах постійного тиску: воно зберігало бойові клітини й мобільні боївки, але водночас втрачало широку соціальну опору та переживало глибокий морально-психологічний злам – від ідеалізованої «справедливої боротьби» до повсякденних змагань за виживання.

У 1946 – 1947 роках підпілля діяло в умовах постійного оперативного тиску. Воно зберігало мобільні боївки та конспіративні структури, однак масштаб діяльності суттєво звужився. Значну роль у підтриманні лояльності відігравала надія на можливий міжнародний конфлікт між СРСР і Заходом, що розглядалася як фактор, здатний змінити стратегічну ситуацію (Потічний, 2006, с. 601).

За словами Дж. Армстронга, «націоналістичні партизани страждали не лише фізично: бездіяльність, нестача ресурсів і тривала ізоляція призводили до серйозної психологічної депресії» (Армстронг, 2008, с. 343). Водночас форми боротьби змінювалися: замість широко-масштабних операцій повстанці остаточно перейшли до тактики збройного підпілля. На перший план вийшла пропаганда – листівки, звернення, інформаційні кампанії, а також робота референтур пропаганди та СБ, що мали гарантувати захист цієї діяльності.

У 1946 – 1947 рр. бойові підрозділи УПА-Захід зберігалися переважно в Карпатах і на Закарпатті, натомість на решті території структура підпілля розпадалася на менші клітини: загони по 30–40 вояків або й дрібніші боївки. 28 травня 1946 р. міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач доповів ЦК КП(б)У, що «внаслідок партійно-організаційної роботи» та спецоперацій «націоналістам» завдано «вирішальної поразки». «Проте він визнав, що повстанці й підпільники, котрі залишилися в лавах визвольного руху, є націоналісти-фанатики, які вирішили боротися з радянською владою до кінця» (Кульчицький, 2005, с. 402).

Поле бойових дій усе частіше переходило в режим очікування й автономної активності: сотні трималися за свої райони, але часто втрачали зв'язок із керівництвом. Улітку 1947 р. у декількох випадках низові провідники ОУН не мали контактів із вищими. «Терен просто не знав, що далі в тій ситуації чинити. Всі чекали інструкцій, а вони не приходили. Сотні УПА трималися за всяку ціну свого району» (Тимочко-Камінська, 2005, с. 157).

За звичайних умов така децентралізація могла б сприяти автономності бойових підрозділів та підвищенню їхньої мобільності. Проте в умовах воєнного часу, коли діяльність ОУН вирізнялася високим рівнем централізації, суворою субординацією та регламентацією, відсутність належного зв'язку й координації мала деструктивний ефект. Вона послаблювала єдність управління, створювала загрозу фрагментації збройного підпілля та фактично унеможлилювала вироблення узгодженої стратегії опору, що мало трагічні наслідки для національно-визвольного руху. Провідні керівники ОУН часто також не могли дати чіткі вказівки своїм підлеглим. «Рівно ж і щодо сотні “Бродича”, яка діяла на нашому терені, “Орлан” не мав ніякої розумної концепції. За його відсутності провідник “Тригор” дав мені загальні інструкції» (Тимочко-Камінська, 2005, с. 172).

30 травня 1947 р. Р. Шухевич як голова Генерального секретаріату УГВР видав для УПА й ОУН інструкцію, в якій повністю зрівняв їх членів у підпільній системі. Цей документ можна трактувати «як початок процесу організаційної злуки УПА і ОУН в одну форму» (Підпільна діяльність, 2011). Відтоді вони називалися «збройним підпіллям».

Однак паралельно з інституційною уніфікацією зростала й небезпека внутрішньої деградації. Брак контролю, відсутність чітких указівок і зниження ідейної мотивації іноді штовхали окремих бійців на антисоціальні вчинки або мародерство.

Наприкінці 1947 року ТОС (тереновий організаційний суд) засудив одного із підпільників на смертну кару за такі провини: «а) Від початку 1945 р. він був бойовиком при райпровідникові Микулинецького району. В місяці березні 1945 р. дезертирував і крився самостійно до листопада 1945 р. б) В місяці листопаді 1947 р. намовляв дг. Листка, що є бойовиком при райпровідникові, щоб дг. Листок, разом з ним дезертирував від ОУН і будуть критися самостійно. (Свідок дг. Листок). в) Як крився самостійно в 1945 р., задушив одну жінку з села Петрикова, Микулинецького району, що проходила лісом...» (Потічний, 2006, с. 1137).

І такі факти не були поодинокими. В документах фігурують звинувачення у свавільних убивствах цивільних, крадіжках та інших злочинах. Це дискредитувало рух в очах населення, ставало приводом для карних акцій. У низці випадків дисциплінарні органи вдавалися до крайніх заходів – від виключення й тілесних покарань до страти. Підпілля, яке втрачало інструменти контролю за своїми членами, ризикувало перетворитися на розрізнену стихію, що породжує беззаконня та самоусунення від ідеї.

Виснаження, зокрема станом на середину 1947 року, організаційного потенціалу неминує відбивалося й на кадровій структурі руху. Ослаблення провідного ядра зробило неможливим підтримання попередніх стандартів моральної ідеології, тож дисципліна дедалі більше покладалася на адміністративний нагляд і каральні практики. Посилювалися механізми внутрішнього контролю, а саме робота теренових судів, склад яких формувався з політично перевірених ідейних кадрів. Ці суди розглядали як політичні, так і кримінальні провини членів підпілля. Зі збережених протоколів випливає, що обвинувачення охоплювали спектр

порушень від антиконспіративної поведінки і зловживання владою над населенням до привласнення організаційних коштів та вбивств цивільних осіб.

Навіть члени СБ не були поза межами дисциплінарного переслідування: у документованих випадках бойовики-есбісти притягалися до відповідальності й за результатами розгляду в теренових судах могли бути страчені. Одна зі справ (23.01.1948) містить перелік обвинувачень проти бойовика СБ «Корнія», якого розстріляли за те, що: «а) не підпорядковувався наказам ОУН про заборону пиття алкогольних напоїв. Він, помимо кількарразового попередження та звертання уваги компетентних чинників та друзів, дальше пив алкоголь, а у висліді, будучи п'яним, не поступав згідно з засадами ОУН; б) нетактовно поведився з населенням. Він, мимо звертання уваги компетентних чинників та друзів, вульгарно поведився з населенням, застосовуючи брутальні лайки та побої, що в корені суперечить засадам ОУН; в) неконспіративно поведився. Обвинувачений розконспірував пункти зв'язку, місця постоїв, квартири, поодиноких селян і т. п., що суперечить виданим ОУН наказам; г) не виконував наказів згідно з інструкціями своїх зверхників та засад ОУН. Обвинувачений, при ліквідації большевицьких вислужників, ліквідував невинних людей та малолітніх дітей, що виключається при роботі та в корені суперечить засадам ОУН і виданим наказам» (Потічний, 2006, с. 1138).

Унаслідок поступової деградації контролю та зростання автономних виявів виникали цілком кримінальні сюжети, котрі в документальних матеріалах маркуються як «бандитизм» – убивства, грабежі, насильство над населенням. «Яворський Михайло Григорович ур. 6.ІІ.1916 р. в с. Стінка, Золотопотіцького р-ну, Тернопільської обл. Весною 1945 р. пішов до куща СКВ, де був два тижні. Після цього був боєвиком при кущовім “Ясиневі”. Тут був три місяці, а відтак втік. За деякий час рай. пров. “Велес” приділив його до кущового “Шляха”. При “Шляхові” був до 8.ІІ.46 р. Того ж дня “Шлях” впав, а Яворський “Луг” скривався на власну руку. В той час “Луг” сконтактувався з “околотниками” – “Оріхом” і “Громом” та почав грабувати людей» (Потічний, 2006, с. 7–8).

Часто у перебігу таких судів з'ясовувалося, що підсудні не були агентами радянських органів держбезпеки, не вчиняли кримінальних злочинів. Але, не виконуючи наказів своїх зверхників, вони прирекли себе на кару смерті. «В кущі, де працював (“Ігор” – В. Д.), витворилась атмосфера недовір[']я. Один бойовик до другого говорив, що цей агент. Спричинником витворення такої атмосфери був якраз він (“Ігор”). Завдань, які давав йому кущевий “Крук”, не виконував. В цей спосіб вводив розклад в роботі в кущі. За ці провини треба було його зліквідувати. При ліквідації звернено увагу, чи немає агентурності в нього, бо його перехід в підпілля був дуже підозрілий. Після слідства виявилось, що об[']єкт агентом не був, а був анархістом. Постій, дня 12.9.1947 р.» (Потічний, 2006, с. 516).

Втрата бажання проводити активну боротьбу з ворогом фіксувалася у цей час не лише серед рядових бійців, а й провідників. «Я запитав її, що нового і чи вона була сьогодні в с. Хмелева. Вона відповіла, що була і сказала: “А най то шляк трафить! Провідник провадить кавалерку з Тирсою, возять муку зі с. Солоне, тільки за себе дбають, більше за нікого!”» (Потічний, 2006, с. 1050).

Організаційні зміни й кадрові втрати мали наслідком поступову трансформацію форм боротьби: до початку 1949 року військові структури та активні операції бойових підрозділів суттєво скоротилися. «Офіційно УПА припинила існування 3 жовтня 1949 року. Того дня вийшов наказ Головного командира УПА Шухевича про розформування останніх бойових загонів та штабів УПА: воїнам УПА на вибір – перехід на Захід чи вливання до збройного підпілля» (Кульчицький, 2005, с. 424).

Відтепер рух перейшов у стадію організованого збройного підпілля, яке орієнтувалося на поодинокі акції: саботаж, замах на представників адміністрації, антиколгоспна агітація, інші форми підривної діяльності. У цей період дисципліна перетворилася на засіб виживання у щоденному вимірі, адже правила конспірації, мовчання, обмеження контактів і підпорядкування приватного життя вимогам безпеки стали невід'ємними складовими повсякдення підпільників.

Таким чином, упродовж з червня 1945 і до 1949 року дисциплінарна практика підпілля еволюціонувала від внутрішньої ідейної регуляції до системи, що дедалі більше спиралася на процедури контролю, превенції й каральні заходи – як відповідь на руйнацію кадрової бази, інфільтрацію агентури та ерозію підтримки серед населення. Зі знищенням організованих структур і переходом решток загонів у підпілля дисципліна перестала бути військовою категорією, ставши радше способом контролю над власним розпадом.

Висновки. Дослідження дисциплінарної системи УПА і ОУН у 1945 – 1949 роках дає змогу простежити глибоку еволюцію її функцій – від морального імперативу до інструменту виживання. Дисципліна не була сталим набором норм чи приписів, а динамічною практикою, що відображала зміну стратегічних умов, ідеологічних орієнтирів і внутрішнього психологічного стану руху.

У 1945 – 1946 роках дисципліна переходить у фазу репресивної стабілізації. Вона стає головним інструментом збереження структур в умовах розпаду командних центрів, зниження бойового потенціалу та наростання моральної втоми. Формальною ознакою цього етапу стало кодифікування судових процедур («Правильник судівництва в ОУН»), що легітимізували жорсткі покарання як форму «революційної справедливості». На практиці дисципліна дедалі більше спиралася на страх, контроль, публічність кари, віддаляючись від свого первісного морального змісту.

У 1947 – 1949 роках дисципліна остаточно втратила ознаки колективного ідеалу, перетворившись на механізм виживання підпілля. Двоїстість її природи – моральної й каральної – досягла апогею: суди та внутрішні ліквідації поєднувалися з героїчними культами, які виправдовували жертву та покору. Паралельно зростала радянська агентурна активність, що посилювала атмосферу підозрливості. Втрата соціальної бази, моральна ізоляція й депресивні настрої зробили дисципліну останнім цементам руху, але не як вияв віри, а як умову фізичного існування.

Загалом трансформація дисципліни в УПА та ОУН демонструє поступовий перехід від внутрішньої мотивації до зовнішнього примусу, від етики спільності до практики контролю. Вона відображала не лише кризу тогочасного національно-визвольного руху, а й ширший процес морального виснаження суспільства, змушеного існувати між окупаціями та ідеологічними крайнощами.

Джерела та література

- Акулов, І. (1979). Під маскою класового миру. Київ.
- Антонюк, Я. (2007). Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк: Волин. кн., 72–73.
- Армстронг, Дж. (2008). Український націоналізм. Факты и исследования / Пер. с англ. П. В. Бехтин. Москва: Центрполиграф.
- Аскерольд, Г. (1964). Блуждающие тени. Алма-Ата.
- Бедрій, А. (1983). ОУН і УПА. Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен; Торонто: Українська Центральна Інформаційна Служба.
- Бігун, І. В., Кендій, А. В. (2019). *Українська повстанська армія (УПА)*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERM S=0&S21STR=Ukrainska_povstanska
- Борець, Ю. (2004). УПА у вирі боротьби: спогади учасника повстанської боротьби (1941 – 1948). [Б.м.]: Накладом Юрія Борця.
- Варварцев, М. М. (1975). Тавровані свастикою: українські буржуазні націоналісти – знаряддя гітлерівської «п'ятої колонії» в США. Київ.
- Веселова, О. М. (Відп. упоряд.). (2015). *ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 2.* / Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ: Інститут історії України, 16, 36.
- Веденєв, Д. (2002). Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії. *Воєнна історія*, 5–6 URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_4.htm
- Гук, Б. (За ред.). (1996). Закерзоння. Спомини вояків УПА. Т. II. Варшава: Тирса.

- Давиденко, В. А.** (1989). Українська повстанча армія. Шлях ганьби і злочинів. Київ: Товариство «Знання».
- Дмитрук, К. Є.** (1981). Приречені: Буржуазні націоналісти та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. Львів: Каменяр.
- Євдокименко, В. Ю.** (1967). Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. Київ. Інструкція «Правильник судівництва в ОУН». *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/13023>
- Кентій, А. В.** (1999a). Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Кентій, А. В.** (1999b). Українська повстанська армія (1946 – 1956). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Киричук, Ю. А.** (1991). Історія УПА. Тернопіль: [б.в.], 55 с.
- Кульчицький, С. В.** (Відп. ред.). (2005). Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси. Київ: Наук. Думка.
- Лихолат, А. В.** (1986). Націоналізм – враг трудящихся. Москва.
- Лисенко, О. Є., Веденєєв, Д. В.** (2007). Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Український історичний журнал*, 3, 46–66.
- Мануїльський, Д.** (1946). Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистській Німеччині. Київ: Українське державне видавництво.
- Масловський, В. І.** (1975). Жовто-блакитна мафія. Львів: Каменяр.
- Мірчук, П.** (1953). Українська Повстанська Армія 1942 – 1952. Мюнхен: [б. в.].
- Мірчук, П.** (1970). Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. Нью-Йорк – Торонто – Лондон: Товариство колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі.
- Мотика, Г.** (2013). Від волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943 – 1947 рр. Авториз. пер. з пол. А. Павлишина. Київ: Дух і літера.
- Патриляк, І.** (2020). Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939 – 1960 рр.). Київ: ВД АДЕФ-Україна.
- Патриляк, І.** (2008). Повстансько-німецькі переговори грудня 1943 – вересня 1944 років: причини, хід, наслідки. *Воєнна історія*, 5 (41). URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_08_4.html
- Патриляк, І., Ільницький, В. І.** (2016). Карпатський край ОУН в Українському визвольному русі (1945 – 1954): монографія. Дрогобич: Посвіт.
- Підпільна діяльність ОУН – УПА в 1947 – 1953 рр. (2011). URL: https://kampot.org.ua/upa/history_ura/841-pdplna-dyalnst-ounupa-v-1947-1953-pp.html
- Подовжній, Д., Фадєєва, О.** (Ред.). (1970). Людської крові не змити. Книга фактів. Київ: Політвидав України. 1970.
- Поліщук, О. О.** (1986). Український буржуазний націоналізм і його теорія «держави». Київ: Вища школа.
- Потічний, П. Й.** (Відп. ред.). (2006). *Літопис УПА*. Т. 44: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946 – 1948. Кн. 2. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА». 7–8, 274, 591–593, 516, 601, 922, 1050, 1137–1138.
- Рахманний, Р.** (1984). Державницька слава УПА. Лондон: Українська Видавнича Спілка.
- Русначенко, А. М.** (2002). Народ збурений: нац.-визвол. рух в Україні й нац. рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. Київ: Пульсари.
- Скорупський, М.** (1992). Туди де бій за волю. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1992.
- Содоль, П.** (1994). Українська Повстанча армія, 1943 – 49: довідник. Нью-Йорк: Пролог.
- Стародубець, Г. М.** (2006). Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 років). Тернопіль: Підручники і посібники.
- Тимочко-Камінська, І.** (2005). Моя Одисея. Варшава: Видавництво «Український Архів».
- Armstrong, J.** (1955). Ukrainian nationalism 1939 – 45. New-York: Columbia University Press.
- Rudling, A.** (2006). Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of OUN – UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army). *East European JewishAffairs*. Vol. 36, 2, 163–189. <https://doi.org/10.1080/13501670600983008>

References

- Akulov, I.** (1979). Pid maskoiu klasovoho myru [Under the guise of class peace]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya.** (2007). Diialnist SB OUN na Volyni [Activities of the Security Service of the OUN in Volhynia]. Lutsk: Volyn. kn., 72–73. [in Ukrainian].

- Armstrong, Dzh.** (2008). *Ukrainskij nacionalizm. Fakty i issledovaniya* [Ukrainian Nationalism: Facts and Research]. Per. s angl. P. V. Bextin. Moskva: Centrpoligraf. [in Russian].
- Askerol'd, G.** (1964). *Bluzhdayushhie teni* [Wandering shadows]. Alma-Ata. [in Russian].
- Bedrii, A.** (1983). *OUN i UPA* [OUN and UPA]. Niu-York; London; Miunkhen; Toronto: Ukrainska Tsentralna Informatsiina Sluzhba. [in Ukrainian].
- Borets, Yu.** (2004). *UPA u vyri borotby: spohady uchashnyka povstanskoï borotby (1941 – 1948)* [The UPA in the thick of battle: memories of a participant in the insurgent struggle (1941–1948)]. [B.m.]: Nakladom Yurii Bortsia. [in Ukrainian].
- Bihun, I. V., & Kentii, A. V.** (2019). *Ukrainska povstanska armiia (UPA)* [Ukrainian Insurgent Army (UPA)]. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainska_povstanska [in Ukrainian].
- Davydenko, V. A.** (1989). «Ukrainska povstancha armiia»: shliakh hanby i zlochyniv [The Ukrainian Insurgent Army. A path of shame and crime]. Kyiv: Tovarystvo «Znannia».
- Dmytruk, K. Ye.** (1981). *Pryrecheni: Burzhuzni natsionalisty ta uniatski provokatory na posluhakh fashyzmu ta imperialistychnoi reaktsii* [Doomed: Bourgeois nationalists and Uniate provocateurs in the service of fascism and imperialist reaction]. Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].
- Huk, B.** (Za red.). (1996). *Zakerzonnia. Spomyny voiakiv UPA* [Zakerzonia. Memories of UPA soldiers]. Vol. II. Varshava: Tyrza. S. 22. [in Ukrainian].
- Instruktsiia «Pravylnyk sudivnytstva v OUN» [Instruction “Rules of Procedure for Courts in the OUN”]. *Elektronnyi arkhiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/13023> [in Ukrainian].
- Kentii, A. V.** (1999a). *Ukrainska povstanska armiia v 1944 – 1945 rr.* [The Ukrainian Insurgent Army in 1944 – 1945]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Kentii, A. V.** (1999b). *Ukrainska povstanska armiia (1946 – 1956)* [Ukrainian Insurgent Army (1946 – 1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S. V.** (Ed.). (2005). *Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armiia: Istorychni narysy* [The Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army: Historical Essays]. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu. A.** (1991). *Istoriia UPA* [History of the UPA]. Ternopil: [b.v.]. [in Ukrainian].
- Lixolat, A. B.** (1986). *Hacionalizm – vpag tpudyashhixsya* [Nationalism is the enemy of the working class.]. Moskva. [in Russian].
- Lysenko, O. Ye., & Viedienieiev, D. V.** (2007). *Viiskovo-politychna diialnist OUN ta UPA u svitli norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava* [Military and political activities of the OUN and UPA in light of international humanitarian law]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 46–66. [in Ukrainian].
- Manuil'skyi, D.** (1946). *Ukrainsko-nimetski natsionalisty na sluzhbi u fashyst'skoi Nimechchyny* [Ukrainian-German nationalists in the service of Nazi Germany]. Kyiv: Ukrainske derzhavne vydavnytstvo. [in Ukrainian].
- Maslov'skyi, V.** (1975). *Zhovto-blakytna mafia* [Yellow-blue mafia]. Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].
- Motyka, G.** (2013). *Vid volynskoi ryzanyny do operatsii «Visla»*. *Polsko-ukrainskyi konflikt 1943 – 1947 rr.* [From the Volhynia massacre to Operation Vistula. The Polish-Ukrainian conflict of 1943 – 1947]. Avtoryz. per. z pol. A. Pavlyshyna. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1953). *Ukrainska Povstanska Armiia 1942 – 1952* [Ukrainian Insurgent Army 1942 – 1952]. Miunkhen: [b. v.]. [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1970). *Roman Shukhevych (Gen. Taras Chuprynka). Komandyr armii bezsmertnykh* [Roman Shukhevych (Gen. Taras Chuprynka). Commander of the Army of the Immortals]. Niu-York – Toronto – London: Tovarystvo kolyshnykh voiakiv UPA v ZSA, Kanadi i Evropi. [in Ukrainian].
- Patryliak, I., & Ilnytskyi, V. I.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v Ukrain'skomu vyzvolnomu rusi (1945 – 1954): monohrafiia* [The Carpathian Region of the OUN in the Ukrainian Liberation Movement (1945–1954): Monograph]. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2008). *Povstansko-nimetski perehovory hrudnia 1943 – veresnia 1944 rokiv: prychny, khid, naslidky* [German-Insurgent Negotiations, December 1943 – September 1944: Causes, Course, Consequences]. *Voienna istoriia*, 5 (41). URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_08_4.html [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2020). *Vyzvolna borotba OUN y UPA (1939 – 1960 pp.)* [The liberation struggle of the OUN and UPA (1939–1960)]. Kyiv: VD ADEF-Ukraina. [in Ukrainian].
- Podovzhnii, D., & Fadiieva, O.** (Red.) (1970). *Liudskoi krovi ne zmyty*. *Knyha faktiv* [Human blood cannot be washed away. A book of facts]. Kyiv: Polityvydav Ukrainy. [in Ukrainian].

- Polishchuk, O. O.** (1986). *Ukrainskyi burzhuaznyi natsionalizm i yoho teoriia «derzhavy»* [Ukrainian bourgeois nationalism and its theory of the “state”]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
- Potichnyi, P. Y.** (Ed.). (2006). *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (Vol. 44: *Borotba z agenturoiu: Protokoly dopytiv Sluzhby Bezpeky OUN v Ternopilshchyni 1946 – 1948.* [Fighting the Agency: Protocols of Interrogations by the OUN Security Service in Ternopil Region, 1946 – 1948]. Kn. 2, pp. 7–8, 274, 591–593, 516, 601, 922, 1050, 1137–1138). Toronto; Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA». [in Ukrainian].
- Pidpilna diialnist OUN – UPA v 1947 – 1953 pp.* (2011). [Underground activities of the OUN–UPA in 1947 – 1953]. URL: https://kampot.org.ua/upa/history_upa/841-pdplna-dyalnst-ounupa-v-1947-1953-pp.html [in Ukrainian].
- Rakhmannyi, R.** (1984). *Derzhavnytska slava UPA* [The glory of the UPA]. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka. [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A. M.** (2002). *Narod zburenyi: nats.-vyzvol. rukh v Ukraini y nats. rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh* [The people are in turmoil: the national liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]. Kyiv: Pulsary. [in Ukrainian].
- Skorupskiy, M.** (1992). *Tudy de bii za voliu* [Where the battle for freedom is fought]. Kyiv: Vyd-vo im. O. Telihy. [in Ukrainian].
- Sodol, P.** (1994). *Ukrainska Povstancha armii, 1943 – 49: dovidnyk* [Ukrainian Insurgent Army, 1943–49: Reference Book]. Niu-York: Proloh. [in Ukrainian].
- Starodubets, H. M.** (2006). *Ukrainske povstanske zapillia (druha polovyna 1943 – pochatok 1946 rokiv)* [Ukrainian Insurgent Underground (second half of 1943 – early 1946)]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. [in Ukrainian].
- Tymochko-Kaminska, I.** (2005). *Moia Odyseia* [My Odyssey]. Varshava: Vydavnytstvo «Ukrainskyi Arkhiv». [in Ukrainian].
- Varvartsev, M. M.** (1975). *Tavrovani svastykoiu: ukrainski burzhuazni natsionalisty – znariaddia hitlerivskoi «piatoi kolony» v SShA* [Branded with the swastika: Ukrainian bourgeois nationalists – tools of Hitler's “fifth column” in the US]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Veselova, O. M.** (Vidp. uporiad.). (2015). *OUN i UPA v 1945 rotsi: Zbirnyk dokumentiv i materialiv. V 2 ch. Ch. 2* [OUN and UPA in 1945: Collection of documents and materials. In 2 parts.]. Vidp. red. S. V. Kulchytskyi. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. 16, 36. [in Ukrainian].
- Viedenieiev, D.** (2002). *Viiskovo-polova zhandarmeriia – spetsialnyi orhan Ukrainskoi povstanskoii armii* [Military field gendarmerie – a special unit of the Ukrainian Insurgent Army]. *Voienna istoriia*, 5–6. URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_4.htm [in Ukrainian].
- Yevdokymenko, V. Yu.** (1967). *Krytyka ideinykh osnov ukrainskoho burzhuaznoho natsionalizmu* [Criticism of the ideological foundations of Ukrainian bourgeois nationalism]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Armstrong, J.** (1955). *Ukrainian nationalism 1939 – 45*. New-York: Columbia University Press. [in English].
- Rudling, P.A.** (2006). *Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of OUN – UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army)*. *East European Jewish Affairs* Vol. 36, 2, 163–189. <https://doi.org/10.1080/13501670600983008> [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 31.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до ліцензії відкритого доступу Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 271.4(477):27-9"01/07"

DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.12>

Світлана БІЛА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grucenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

Бібліографічний опис статті: Біла, С., & Гриценко, Г. (2026). Концептуальні погляди о. А. Великого на історію та роль української унійної церкви. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.12>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОГЛЯДИ о. А. ВЕЛИКОГО НА ІСТОРІЮ ТА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ

Анотація. Метою дослідження є аналіз концептуальних поглядів Атанасія Великого на історію становлення, особливостей поширення та значення української унійної церкви. **Методологія дослідження** базується на загальнонаукових методах критичного аналізу, верифікації, узагальнення. **Наукова новизна** роботи полягає у першому системному аналізі концепцій о. А. Великого, присвячених осмисленню історичного значення та ролі української унійної церкви. **Висновки.** Підтверджено, що цінність творчої спадщини науковця полягає у потужній археографічній роботі, а саме виданні джерел із римських архівів, що дає можливість сучасним дослідникам української церкви та унієзнавства досліджувати проблему цілісно та неупереджено й долати штампи попередньої історіографії. Обґрунтовано, що концептуальні погляди о. А. Великого на історію унійної церкви не позбавлені конфесійного підходу та яскраво вираженого аполегетизму й акцентування на мученицькому характері («хресному шляху») розвитку українського католицизму. Встановлено, що виваженими та обґрунтованими є концепції історика про національний та автентичний характер української греко-католицької церкви, трактування вченим передумов та наслідків поширення унійних процесів. Заслугою науковця є прагнення представити історію української греко-католицької церкви як цілісний, багатоаспектний, складний процес від княжих часів до другої половини ХХ ст. Не викликають заперечень міркування Атанасія Великого і про місію унійної церкви як хранителя тягlosti традицій між Київською державою й модерною українською нацією, засобу захисту від зовнішніх загроз (інвазій Речі Посполитої, Московії, Австрійської імперії, тоталітарного Радянського Союзу), інструменту збереження культурних та державницьких традицій, формування національної самобутності та ідентичності, відкриття для Русі-України шляху до європейського Заходу у духовних, освітніх та політичних аспектах, провідника євроінтеграції України та реалізації екуменічних ідей.

Ключові слова: унійна церква, унійні процеси, Берестейська унія, національна ідентичність.

Svitlana BILA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Halyna HRYTSENKO

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

To cite this article: Bila, S., & Hrytsenko, H. (2026). Kontseptualni pohliady o. A. Velykoho na istoriiu ta rol ukrainskoi uninoi tserkvy [Conceptual views of Fr. A. Welykyj on the history and role of the Ukrainian Union Church]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.12> [in Ukrainian].

CONCEPTUAL VIEWS OF Fr. A. WELYKYJ ON THE HISTORY AND ROLE OF THE UKRAINIAN UNION CHURCH

Summary. *The purpose of the study is to analyze the conceptual views of Athanasius the Great on the history of the formation, features of the spread and significance of the Ukrainian Union Church. The research methodology is based on general scientific methods of critical analysis, verification, and generalization. The scientific novelty of the work lies in the first systematic analysis of the concepts of Father A. Welykyj, dedicated to understanding the historical significance and role of the Ukrainian Union Church. Conclusions.* It is confirmed that the value of the scientist's creative heritage lies in powerful archaeographic work, namely the publication of sources from Roman archives, which enables modern researchers of the Ukrainian church and Uniate studies to investigate the problem holistically and impartially and overcome the stereotypes of previous historiography. It is substantiated that the conceptual views of Father A. Welykyj on the history of the Union Church are not devoid of a confessional approach and a pronounced apologetics and emphasis on the martyrdom character ("way of the cross") of the development of Ukrainian Catholicism. It has been established that the historian's concepts about the national and authentic character of the Ukrainian Greek Catholic Church, the scientist's interpretation of the prerequisites and consequences of the spread of union processes, are well-considered and substantiated. The scholar's merit is his desire to present the history of the Ukrainian Greek Catholic Church as a holistic, multifaceted, complex process from princely times to the second half of the 20th century. The arguments of Athanasius the Great about the mission of the Union Church as the guardian of the continuity of traditions between the Kyivan state and the modern Ukrainian nation, a means of protection against external threats, are not objectionable (invasions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Muscovy, the Austrian Empire, the totalitarian Soviet Union), a tool for preserving cultural and state traditions, formation of national identity and self-determination, opening for Rus-Ukraine the path to the European West – in spiritual, educational and political aspects, a guide to Ukraine's European integration and the implementation of ecumenical ideas.

Key words: *Union Church, Union processes, Brest Union, national identity.*

Постановка проблеми. У сьогоднішній актуальним є детальне дослідження наукової спадщини істориків-унієзнавців української діаспори. Саме ці науковці мали вільний доступ до опрацювання документів ватиканських архівів, згенерували модерні підходи до вивчення Берестейської унії та її наслідків, вважали, що саме український католицизм може стати об'єднуючим фактором для українців у цілому світі, провідником європейської інтеграції. Чільне місце у дослідженні становлення та діяльності греко-католицької церкви посідає Атанасій Великий (1912–1982) – український церковний діяч, історик і публіцист у діаспорі. Адже у Римі за його ініціативи у співпраці з о. о. Іринеем Назаром, Ісидором Патрилом, Михайлом Вавриком розпочалися систематичні видання джерел з історії унійної церкви (Welykyj, 1953; Acta, 1953; Litterae, 1954; Congregationes, 1956; Epistolae, 1956, 1958; Supplicationes, 1969). Згідно з концептуальними поглядами о. А. Великого унійна церква мала

виняткове значення для формування української національної ідентичності, державницьких традицій та розвитку української духовності. Вчений розглядав унійну церкву як основну рушійну силу історії українського народу і високо оцінював її роль у збереженні національної окремішності українців в умовах польської, австрійської, московської та совєцької окупації (Великий, 1966; 1969).

Метою дослідження є аналіз концептуальних поглядів Атанасія Великого на історію становлення, особливостей поширення та значення української унійної церкви.

Аналіз досліджень. Значення, методологічні особливості та основні ідеї праць А. Великого про історію української греко-католицької церкви представлено в працях діаспорних та сучасних українських істориків (Ленчик, 1985; Патрило, 1985; Прицак, 1985; Плохій, 1993; Ясь, 2004; Ваврик, 1985; Кінах, 1974). Огляд концептуальних засад вченого щодо історії унійних процесів у Львівській та Перемишльській єпархіях проаналізовано у розвідці С. Білої (Біла, 2003).

Перш ніж перейти до аналізу праць науковця, варто викласти основні факти його життєвого шляху. Адже саме обставини життєдіяльності суттєво впливають на формування особистості науковця, формують його погляди і переконання. Григорій Великий народився 5 листопада 1912 р. в австрійській Галичині, у с. Туринка Жовківського повіту. Початкову освіту Григорій здобував у рідному селі, у народній школі. У 1929–1933 рр. хлопець навчався у польській гімназії м. Жовкви (Великий, 2015). У 1933 р. юнак вступив до Василіянського чину, а вже у 1935 р. склав чернечі обітниця, у 1941 р. вирішив назавжди залишитись монахом та отримав ім'я Атанасій. У 1935–1940 рр. чернець продовжував студіювати у Лаврському, Домбромільському, Кристинопільському монастирях, здобуваючи середню освіту філософського спрямування.

У 1940–1941 роках А. Великий емігрував з українських теренів і здобував середню освіту з богослов'я у Чехословаччині, у м. Оломоуц, у духовній семінарії. У 1941–1943 рр. молодий чернець навчався в Празі, на богословському факультеті Карлового університету. У цей же період студент відвідував лекції в Українському Вільному університеті, на філософському факультеті (Великий, 2004, с. 75–76). У 1944 р. здобув звання доктора історії. Під натиском німецьких окупаційних чиновників А. Великий на короткий термін повернувся до України і викладав у Бучачі, у Місійному інституті св. Йосафата. Проте невдовзі він знову був змушений емігрувати і продовжив студії у Німеччині, в університеті Вюрцбурга (Великий, 2015).

У 1946–1948 рр. А. Великий навчався в Римі, у Григоріанському папському університеті. У 1946 р. отримав сан священника. У 1948 р. о. Атанасій захистив дисертацію з богослов'я. У 1946–1947 рр. відвідував також лекції в Папському орієнтальному інституті і курс з архівної справи у Ватиканській палеографічній школі (Великий, 2015). У 1948–1953 та 1955–1960 роках о. Атанасій Великий успішно виконував обов'язки віце-ректора Української папської колегії св. Йосафата у Римі. У 1961–1963 рр. у цьому навчальному закладі вчений працює професором і проректором. У 1963–1976 рр. о. Атанасій є незмінним архімандритом Чину Святого Василя Великого, а згодом його консультантом. З 1968 р. вчений став редактором Записок ЧСВВ, в яких публікувалися цінні археографічні та історичні розвідки щодо історії української греко-католицької церкви. У 1960–1965 рр. А. Великий очолював Українське Богословське товариство, з 1960 р. виконував функції консультанта Комісії ревізії церковного права та секретаря комісії II Ватиканського собору у справах Східних церков. Саме о. Атанасій підготував до друку українською мовою п'ятитомний збірник текстів II ватиканського собору. Окрім того, духовник був дійсним членом НТШ, співредактором енциклопедії українознавства, за його ініціативою почала виходити серія Видань Української Духовної Бібліотеки. З 1948 р. о. Атанасій є співробітником і директором української секції ватиканського радіо (Великий Атанасій Григорій). Власне, синтез його поглядів про історію становлення і розвитку української греко-католицької церкви на широкому тлі суспільно-політичних та культурних подій міститься у багатотомній праці з історії Християнської України,

підготовлений на основі лекцій, прочитаних вченим у 60–70-х рр. XX ст. на радіо Ватикану (Великий, 1972, 1973, 1975, 1977).

Систематична потужна археографічна робота у римських архівах, публікація вченим документів римських понтифіків, актів та листів організації пропаганди віри, листування київських католицьких митрополитів, листів католицьких нунціїв, єпископів, документів Берестейської унії та її авторів, а також інших джерел дозволили А. Великому виробити цілісні та виважені концептуальні погляди на українську греко-католицьку церкву.

Вчений намагався простежити розвиток українського католицизму від княжих часів аж до другої половини XX століття. На переконання історика, саме католицизм був панівним віровизнанням Української княжої держави (Великий, 1972, с. 57). Історик акцентував, що після тривалого періоду коливань українського духовенства між Візантією та Римом українські єпископи зважилися на підпорядкування української церкви папі і на укладення Берестейської унії 1596 р. з метою збереження церкви від повного занепаду, оскільки спостерігався занепад дисципліни духовенства, брак освіти, ослаблення ієрархії. Берестейська унія була також спробою збереження українських церковних інституцій та культурних традицій, засобом збереження прав і привілеїв та інструментом самооборони від зовнішнього тиску (Великий, 1969, с. 16–17). На жаль, як констатує вчений, наміри єпископів не були зрозумілі для всієї української спільноти. Тому, як підкреслив о. Атанасій Великий, розпочалися внутрішні українські релігійні непорозуміння, конфлікти, криваві розправи, насильства: «Русь почала нищити Русь» (Великий, 1969, с. 17). Об'єктивними є зауваги дослідника і про те, що, окрім внутрішньої боротьби української громадськості, Берестейська унія спричинила ще і втручання ззовні, передовсім Московії. Вчений підкреслює, що вже під час козацько-селянського повстання Северина Наливайка можна простежити вплив Московії, спрямований на боротьбу з українським католицизмом. На думку дослідника (не без участі Московського царства), штучно сеймова боротьба шляхти була спрямована проти уніатів; замість спрямування зусиль на оборону від польської експансії, козацтво теж обрало позицію боротьби з унією (Великий, 1969, с. 17).

Науковець у своїх працях підкреслював, що спроби порозуміння між уніатами і православними у Речі Посполитій розпочинаються вже з 20-х років XVII ст. (Великий, 1972, с. 17–21). Прикметно, що сучасний дослідник П. Шкрібляк визначає цей період як пору активного діалогу між православними та католиками (Шкрібляк, 2013, с. 162–165).

На основі вивчення римських архівів та попередньої історіографії дослідник детально проаналізував та високо оцінив анонімний проект з'єднання української церкви 1645 р. (авторство якого історик визнав за Петром Могилою) (Великий, 1969, с. 56–74; 1972, с. 121–136). На переконання історика, цей компромісний проект багато в чому (історик мав на увазі його екуменічну візію) випереджав час, водночас був найбільш найближчим до фактичного розв'язання української церковної проблеми і схвалений у Римі (Великий, 1969, с. 70). Особливо схвально о. Атанасій Великий оцінив наміри митрополита надати особливий статус київській об'єднаній церкві, збереження зв'язків як із Римом, так і з Константинополем; вирішення всіх спірних питань із залученням широких кіл громадськості (представників братств і шляхти), обговорення церковних справ на спільних синодах-конференціях (Великий, 1969, с. 69–71). Принагідно зазначимо, що сучасні українські науковці також позитивно характеризують цей екуменічний проект П. Могилу універсальної унії та ідеї створення Київського патріархату (Шкрібляк, 2013, с. 319–324; Яроцький, 1996, с. 15–22).

Вчений проаналізував і унійні планування за гетьманування І. Виговського та П. Тетері (Великий, 1972, с. 169–184, 204–209). Вчений зауважив, що у 1663 р. латинські єпископи також робили спроби порозумітися з православними на основі попереднього проекту (Великий, 1972, с. 204–205). На основі аналізу листів Якова Суші до Риму історик дійшов висновку, що серед православного духовенства були активні прихильники церковного замирення (Великий, 1972, с. 206–207). Дослідник проаналізував проект цер-

ковного об'єднання Кипріяна Жоховського (1670). Позитивним у цьому проєкті, як підкреслив науковець, було підпорядкування унійної церкви Константинопольському патріархату за умови складання ієрархом католицького віровизнання та збереження грецьких обрядів (Великий, 1972, с. 214–218). Основним недоліком цього документа, на думку вченого, була його нереалізованість, відтак полеміка між православними та уніатами продовжувалася (Великий, 1972, с. 218). Обґрунтованими є зауваги історика про те, що не був ефективним в українських церковно-релігійних справах Люблінський колоквиум 1680 р. (Великий, 1972, с. 234–239). Разом із тим науковець зазначив, що вирішальне значення для становлення української греко-католицької церкви мав перехід до унії Перемишльської та Львівської єпархій наприкінці XVII – на початку XVIII ст. та проунійна діяльність перемишльського єпископа Інокентія Винницького і львівського єпископа Йосифа Шумлянського (Великий, 1972, с. 239–245, 272–284; 1973, с. 124–129).

А. Великий акцентував, що на початку XVIII ст. унійна церква поширилася майже на всі українські терени. Українська церковна справа (власне, як внутрішнє непорозуміння) була вирішена саме у католицькому наповненні (Великий, 1969, с. 22). Велике значення, на погляд історика, в утвердженні української греко-католицької церкви мав Замоїський синод 1720 р. (Великий, 1973, с. 129–154). Об'єктивними є застереження вченого про те, що саме у XVIII ст. у внутрішні церковні справи українців активно втручаються Польща і Московія передовсім для задоволення власних політичних інтересів (Великий, 1969, с. 160). Московія (а згодом і комуністична влада) розглядала унійну церкву власне як основне джерело українського сепаратизму і саме тому систематично її ліквідувала у XVIII–XX століттях (Великий, 1969, с. 26). Ліквідація унійної церкви московським царатом і комуністичним тоталітарним режимом науковець розглядає як виключно політичні акти.

Утім, на переконання науковця, унійна церква не отримала належну підтримку також і в Речі Посполитій, і в Австрійській імперії. Однак, попри всі труднощі та перешкоди, українська католицька церква в Речі Посполитій вберегла українську націю від полонізації та латинізації, а в австрійський період стала основою українського національного руху, сприяла розвитку української культури, української національної самобутності. У XX ст. українська греко-католицька церква відіграє помітну роль у цілому католицькому світі (Великий, 1975, с. 7, 74).

Висновки. Отже, підсумовуючи аналіз творчої спадщини науковця, слід наголосити, що передовсім її цінність полягає у потужній археографічній роботі, а саме виданні джерел із римських архівів, що дає можливість сучасним дослідникам української церкви та унієзнавства досліджувати проблему цілісно та неупереджено й долати штампи попередньої історіографії. Концептуальні погляди о. А. Великого на історію унійної церкви, звісно, не позбавлені конфесійного підходу та яскраво вираженого аполегетизму й акцентування на мученицькому характері («хресному шляху») розвитку українського католицького. Водночас виваженими та обґрунтованими є концепції історика про національний та автентичний характер української греко-католицької церкви, трактування вченим передумов та наслідків поширення унійних процесів. Заслугою науковця є прагнення представити історію української греко-католицької церкви як цілісний, багатоаспектний, складний процес від княжих часів до другої половини XX ст. Не викликають заперечень міркування Атанасія Великого і про місію унійної церкви як хранителя тяглості традицій між Київською державою й модерною українською нацією, засобу захисту від зовнішніх загроз (інвазій Речі Посполитої, Московії, Австрійської імперії, тоталітарного Радянського Союзу), інструменту збереження культурних та державницьких традицій, формування національної самобутності та ідентичності, відкриття для Русі-України шляху до європейського Заходу у духовних, освітніх та політичних аспектах, провідника євроінтеграції України та реалізації екуменічних ідей.

Перспективними напрямками подальших студій є вивчення концептуальних поглядів о. Атанасія Великого на історію інших християнських конфесій в Україні.

Джерела та література

- Біла, С.** (2003). *Унійні процеси в західноукраїнських єпархіях Київської митрополії в історіографії української діаспори*. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. VII, 398–407.
- Ваврик, М.** (1985). *Провідні ідеї праць о. А. Великого в його студіях української церковної історії*. Записки ЧСВВ. Серія II. Рим, т. 12, 77–84.
- Великий, А. Г.** (1966). *Релігія і церква – основні рушії української історії*. Записки НТШ. Т. 181. Релігія в житті українського народу. Мюнхен–Рим–Париж.
- Великий, А. Г.** (1969). *Світло і тіні української історії. Причинки до історії української церковної думки*. Рим.
- Великий, А.** (1972). *З літопису християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану*. Т. V. XVII ст. Рим.
- Великий, А.** (1973). *З літопису християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану*. Т. VI. XVIII ст. Рим.
- Великий, А.** (1975). *З Літопису Християнської України*: кн. 7 XVIII–XIX ст. Рим.
- Великий, А.** (1977). *З Літопису Християнської України*: кн. 9 XX ст. Рим.
- Великий Атанасій (Атаназій) Григор** (2015). *Українські історики XX століття: Бібліографічний довідник. Серія «Українські історики»*. Київ, вип. 2, ч. 2, 75–76.
- Великий Атанасій-Григорій / Іван Паславський, Олександр Ясь.** (2015). Наукове товариство імені Шевченка: енциклопедія [онлайн]. Київ, Львів : НТШ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://encyclopedia.com.ua/entry-536>
- Великий Атанасій Григорій.** URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Великий_Атанасій_Григорій
- Кінах, Г.** (1974). *Бібліографія о. Атанасія Г. Великого, ЧСВВ – ініціатора і співробітника другої серії «Записок ЧСВВ»*. Записки ЧСВВ. Серія II, секція 2, т. 9, 303–324.
- Ленчик, В.** (1985). *Отець Атанасій Г. Великий – як історик Української Церкви*. Записки ЧСВВ. Серія II, секція 2, т. 12, 69–76.
- Патрило, І.** (1985). *Життя і творчість о. Атанасія Великого*. Записки ЧСВВ. (1918–1982), 3–57.
- Плохій, С. М.** (1993). *Від Якова Суші до Атанасія Великого: Огляд видань римських джерел з історії української церкви*. Український археографічний щорічник: Нова серія. Вип. 2. Український археографічний збірник. Т. 5, 6–14.
- Пріцак, О.** (1985). *Отець Атанасій Великий, ЧСВВ, археограф*. Записки ЧСВВ. Серія II, секція 2, 58–68.
- Шкрібляк, М. В.** (2013). *Православно-католицький діалог кінця XVI – початку XVII ст.: історико-філософські рефлексії. Матеріали науково-практичної конференції «Студент – дослідник – фахівець»* (23 травня 2013 р., м. Київ). Київ : Вид-во КІБіТ, 162–165.
- Шкрібляк, М. В.** (2013). *Ідея Київського патріархату як форма стабілізації державно-церковних відносин у Речі Посполитій в поберестейський період. Гуманітарно-наукове знання: становлення парадигми : матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Чернівці, 14–15 жовтня 2013 р.* Чернівецький нац. ун-т, 19–324.
- Ясь, О.** (2004). *Великий Атанасій (Атаназій) Григор*. Українські історики XX століття: Бібліографічний довідник. Серія «Українські історики». Вип. 2, ч. 2, 75–76.
- Яроцький, П.** (1966). *Петро Могила і проблеми примирення «Русі з Руссю»*. *Українське релігієзнавство*, 2, 15–22.
- Acta, S. C. (1953; 1954). *de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia*. Romae, Vol. I, 368; Vol. II, 335.
- Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes (1956). Romae, Vol. I, 308.
- Epistolae Metropolitanorum Kioviensium Catholicorum: Raphaelis Korsak, Antonii Sielava, Gabrielis Kolenda (1637–1674). (1956). Romae, Vol. II, 368.
- Epistolae Metropolitanorum Kioviensium Catholicorum: Суріана Зочовський, Леоні Слубіць Заленський, Георгій Вунуцький (1674–1713). (1958). Romae, Vol. III, 302.
- Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1968; 1969). Romae, Vol. XII, 360; Vol. XIII, 309.
- Litterae, S. C. (1954; 1955). *de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes*. Romae, Vol. I, 332; Vol. II, 326.
- Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae (1969). Romae, Vol. I, 370.
- Велуцький, А. Г.** (1953; 1954). *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*. Romae. Vol. I, 681; Vol. II, 680.

References

- Bila, S.** (2003). Uniini protsesy v zakhidnoukrainskykh yeparkhiakh Kyivskoi mytropolii v istoriohrafii ukrainskoi diaspory [Union processes in the Western Ukrainian dioceses of the Kyiv Metropolis in the historiography of the Ukrainian diaspora]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobyt'sk local history collection*, VII, 398–407 [in Ukrainian].
- Vavryk, M.** (1985). Providni idey prats o. A. Velykoho v yoho studiiakh ukrainskoi tserkovnoi istorii [Leading ideas of the works of Father A. Veliky in his studies of Ukrainian church history]. *Zapysky ChSVV – Notes of the OSBM*. Seriya II. Rym, t. 12, 77–84 [in Ukrainian].
- Velykyi, A. H.** (1966). Relihiia i tserkva – osnovni rushii ukrainskoi istorii [Religion and the Church – the Main Drivers of Ukrainian History.]. *Zapysky NTSh – Notes of the National School of History*. T. 181. Relihiia v zhytti ukrainskoho narodu. Miunkhen–Rym–Paryzh [in Ukrainian].
- Velykyi, A. H.** (1969). Svitlo i tyni ukrainskoi istorii. Prychynky do istorii ukrainskoi tserkovnoi dumky [Light and Shadows of Ukrainian History. Reasons for the History of Ukrainian Church Thought]. Rym [in Ukrainian].
- Velykyi, A.** (1972). Z litopysu khrystyianskoi Ukrainy. Tserkovno istorychni radioleksi z Vatykanu [From the chronicle of Christian Ukraine. Church historical radio lectures from the Vatican]. T. V. XVII st. Rym [in Ukrainian].
- Velykyi, A.** (1973). Z litopysu khrystyianskoi Ukrainy. Tserkovno istorychni radioleksi z Vatykanu [From the chronicle of Christian Ukraine. Church historical radio lectures from the Vatican]. T. VI. XVIII st. Rym [in Ukrainian].
- Velykyi, A.** (1975). Z Litopysu Khrystyianskoi Ukrainy [From the chronicle of Christian Ukraine. Church historical radio lectures from the Vatican]: kn. 7 XVIII–XIX st. Rym [in Ukrainian].
- Velykyi, A.** (1977). Z Litopysu Khrystyianskoi Ukrainy [From the chronicle of Christian Ukraine. Church historical radio lectures from the Vatican]: kn. 9 XIX st. Rym [in Ukrainian].
- Velykyi Atanasii-Hryhorii / Ivan Paslavskyy, Oleksandr Yas. (2015). Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: entsyklopediia [online] [Shevchenko Scientific Society: Encyclopedia [online]]. Kyiv, Lviv: NTSh, Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from <https://encyclopedia.com.ua/entry-536> [in Ukrainian].
- Velykyi Atanasii (Atanazii) Hryhor (2015). Ukrainski istoryky XX stolittia: Bibliohrafichniy dovidnyk. Seriya «Ukrainski istoryky» – Ukrainian Historians of the 20th Century: Bibliographic Guide. Series «Ukrainian Historians». Kyiv, 2(2), 75–76 [in Ukrainian].
- Velykyi Atanasii Hryhorii [Athanasius Gregory the Great]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Великий_Атанасій_Григорій [in Ukrainian].
- Kinakh, H.** (1974). Bibliohrafiia o. Atanasiia H. Velykoho, ChSVV – initsiatora i spivrobotnyka druhoi serii «Zapysok ChSVV» [Bibliography of Father Athanasius G. the Great, OSBM – initiator and collaborator of the second series of «OSBM Notes»]. *Zapysky ChSVV – OSBM Notes*. Seriya II, sektsiia 2, t. 9, 303–324 [in Ukrainian].
- Lentsyk, V.** (1985). Otets Atanasii H. Velykyi – yak istoryk Ukrainskoi Tserkvy [Father Athanasius G. the Great – as a historian of the Ukrainian Church]. *Zapysky ChSVV – OSBM Notes*. Seriya II, sektsiia 2, t. 12, 69–76 [in Ukrainian].
- Patrylo, I.** (1985). Zhyttia i tvorchist o. Atanasiia Velykoho [The life and work of Father Athanasius the Great]. *Zapysky ChSVV – OSBM Notes*. (1918–1982), 3–57 [in Ukrainian].
- Plokhii, S. M.** (1993). Vid Yakova Sushi do Atanasiia Velykoho: Ohliad vydan rym'skykh dzherel z istorii ukrainskoi tserkvy [From Jacob Sushi to Athanasius the Great: A Review of Editions of Roman Sources on the History of the Ukrainian Church]. *Ukrainskyi arkhografichnyi shchorichnyk: Nova seriya – Ukrainian Archeographic Yearbook: New Series*. Vyp. 2. *Ukrainskyi arkhografichnyi zbirnyk*. T. 5, 6–14 [in Ukrainian].
- Pritsak, O.** (1985). Otets Atanasii Velykyi, ChSVV, arkhograf [Father Athanasius the Great, OSBM, archeographer]. *Zapysky ChSVV – OSBM Notes*. Seriya II, sektsiia 2, 58–68 [in Ukrainian].
- Shkribliak, M. V.** (2013). Pravoslavno-katolytskyi dialoh kintsia XVI – pochatku XVII st.: istoryko-filosofski refleksii [Orthodox-Catholic dialogue of the late 16th – early 17th centuries: historical and philosophical reflections]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii «Student – doslidnyk – fakhivets» – Materials of the scientific and practical conference «Student – researcher – specialist»* (23 travnia 2013 r., m. Kyiv). Kyiv: Vyd-vo KIBiT, 162–165 [in Ukrainian].
- Shkribliak, M. V.** (2013). Ideia Kyivskoho patriarkhatu yak forma stabilizatsii derzhavno-tserkovnykh vidnosyn u Rechi Pospolytii v poberesteiskyyi period [The idea of the Kyiv Patriarchate as a form of

- stabilization of state-church relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the post-Bertosh period. Humanitarian-scientific knowledge: the formation of a paradigm]. *Humanitarno-naukove znannia: stanovlennia paradyhmy. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – Materials of the International Scientific Conference 14–15 zhovtnia 2013 r.* Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, 19–324 [in Ukrainian].
- Yas, O.** (2004). Velykyi Atanasii (Atanazii) Hryhor [Great Athanasius (Athanasii) Grigor. Ukrainian Historians of the 20th Century: Bibliographic Guide]. *Ukrainski istoryky XX stolittia: Bibliohrafichnyi dovidnyk. Seriiia «Ukrainski istoryky» – Series «Ukrainian Historians»*, 2(2), 75–76 [in Ukrainian].
- Yarotskyi, P.** (1966). Petro Mohyla i problemy prymyrennia «Rusi z Russiu» [Petro Mohyla and the problems of reconciliation between «Rus and Rus»]. *Ukrainske relihiieznavstvo – Ukrainian religious studies*, 2, 15–22 [in Ukrainian].
- Acta, S. C. (1953; 1954). de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantia [de Propaganda Fide Concerning the Catholic Church of Ukraine and Belarus]. Romae, *Vol. I*, 368; *Vol. II*, 335 [in Latin].
- Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantes [Particular Congregations regarding the Catholic Church of Ukraine and Belarus] (1956). Romae, *Vol. I*, 308 [in Latin].
- Epistolae Metropolitanarum Kioviensium Catholicorum: Raphaelis Korsak, Antonii Sielava, Gabrielis Kolenda (1637–1674) [Letters of the Catholic Metropolitans of Kiev: Raphael Korsak, Antonii Sielava, Gabriel Kolenda (1637–1674)]. (1956). Romae, *Vol. II*, 368 [in Latin].
- Epistolae Metropolitanarum Kioviensium Catholicorum: Cypriana Zocovskyj, Leonis Slubicz Zalenskyj, Georgii Vynnyckyj (1674–1713) [Letters of the Catholic Metropolitans of Kiev: Cyprian Zocovskyj, Leonis Slubicz Zalenskyj, Georgii Vynnyckyj (1674–1713)] (1958). Romae, *Vol. III*, 302 [in Latin].
- Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes [Letters of the Apostolic Nuncios illustrating the history of Ukraine] (1968; 1969). Romae, *Vol. XII*, 360; *Vol. XIII*, 309 [in Latin].
- Litterae, S. C. (1954; 1955). de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantes [Letter of the Holy See concerning the Propaganda of the Faith to the Catholic Church of Ukraine and Belarus]. Romae, *Vol. I*, 332; *Vol. II*, 326 [in Latin].
- Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjæ [Prayers of the United Church of Ukraine and Belarus] (1969). Romae, *Vol. I*, 370 [in Latin].
- Welykyj, A. G.** (1953; 1954). Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia [Documents of the Roman Pontiffs illustrating the history of Ukraine]. Romae, *Vol. I*, 681; *Vol. II*, 680 [in Latin].

Дата першого надходження статті до видання: 15.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно
до ліцензії відкритого доступу
Creative Commons Attribution 4.0
International License

УДК 001.8(092):575(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.13>

Світлана НИЖНИК

кандидат історичних наук, старший дослідник, завідувач сектору, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, Україна, індекс 03121 (svitlana_n_v@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4777-8018>

Бібліографічний опис статті: Нижник, С. (2026). Наукова та адміністративна діяльність Олексія Созінова в умовах кризи радянської системи (1960–1980-ті рр.). *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.13>

НАУКОВА ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСІЯ СОЗІНОВА В УМОВАХ КРИЗИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ (1960–1980-ТІ РР.)

Анотація. *Мета статті* – всебічно проаналізувати наукову та адміністративно-організаторську діяльність Олексія Созінова у 1960–1980-х рр. у контексті загострення кризи радянської наукової та управлінської системи, з'ясувати його внесок у розвиток генетики й селекції рослин, формування наукової школи та модернізацію наукових підходів в умовах системних обмежень і викликів того періоду. **Методологія дослідження.** Дослідження проведено із застосуванням загальнонаукових принципів об'єктивності, історичної достовірності, системності й наступності, а також із використанням історико-хронологічного та порівняльного методів. **Наукова новизна.** Показано еволюцію наукової концепції О. Созінова в ситуації поступового звуження можливостей радянської моделі управління наукою, що дає змогу по-новому оцінити місце вченого у вітчизняній історії біології та у розвитку інституційної автономії наукових установ. **Висновки.** Узагальнюючи результати дослідження, встановлено, що діяльність Олексія Созінова у 1960–1980-х рр. стала одним із ключових чинників збереження й розвитку вітчизняної генетики в умовах інституційного тиску та ідеологічних обмежень пізньорадянського періоду. Доведено, що поєднання ним наукового лідерства та адміністративних компетенцій забезпечило формування ефективної наукової школи, зміцнення матеріально-технічної бази, кадрового потенціалу Всесоюзного селекційно-генетичного інституту, розширення міжнародної взаємодії та інтеграцію українських досліджень у світовий науковий простір. Показано, що стратегічні управлінські рішення вченого сприяли модернізації теоретико-методологічних підходів у генетиці та селекції рослин і створили підґрунтя для подальшого розвитку цих напрямів у період становлення незалежної України.

Ключові слова: О. О. Созінов, Всесоюзний селекційно-генетичний інститут, генетика, селекція, генетико-селекційна наука, аграрна історія.

Svitlana NYZHNYK

Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Head of Sector, National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences, 10, Heroiv Oborony Str., Kyiv, Ukraine, postal code 03121 (svitlana_n_v@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4777-8018>

To cite this article: Nyzhnyk, S. (2026). Naukova i administratyvna diyalnist Oleksiya Sozinova v umovakh kryzy radyanskoyi systemy (1960–1980-ti rr.) [Scientific and administrative activities of Alexei Sozinov in the context of the crisis of the Soviet system (1960s–1980s)]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.13> [in Ukrainian].

SCIENTIFIC AND ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF ALEXEY SOZINOV IN THE CONTEXT OF THE CRISIS OF THE SOVIET SYSTEM (1960S–1980S)

Summary. *The purpose of this article* is to comprehensively analyze the scientific and administrative-organizational activities of Oleksii Sozinov in the 1960s–1980s in the context of the worsening crisis in the

*Soviet scientific and administrative system, to determine his contribution to the development of genetics and plant breeding, the formation of a scientific school, and the modernization of scientific approaches in the context of the systemic constraints and challenges of that period. **Research methodology.** The research was conducted using general scientific principles of objectivity, historical accuracy, consistency, and continuity, as well as historical-chronological and comparative methods. **Scientific novelty.** The evolution of O. Sozinov's scientific concept in the context of the gradual narrowing of the possibilities of the Soviet model of science management is shown, which makes it possible to reassess the scientist's place in the history of biology in Ukraine and in the development of institutional autonomy of scientific institutions. **Conclusions.** Summarizing the results of the study, it was established that the activities of Oleksii Sozinov in the 1960s–1980s became one of the key factors in the preservation and development of domestic genetics under the conditions of institutional pressure and ideological restrictions of the late Soviet period. It has been proven that his combination of scientific leadership and administrative skills ensured the formation of an effective scientific school, the strengthening of the material and technical base and human resources of the All-Union Selection and Genetic Institute, the expansion of international cooperation, and the integration of Ukrainian research into the global scientific community. It has been shown that the scientist's strategic management decisions contributed to the modernization of theoretical and methodological approaches in genetics and plant breeding and laid the foundation for the further development of these areas during the formation of independent Ukraine.*

Key words: O. Sozinov, All-Union Institute of Breeding and Genetics, genetics, breeding, genetic breeding science, agricultural history.

Постановка проблеми. Друга половина ХХ ст. позначена глибокими трансформаціями в науковому та суспільно-політичному житті СРСР. Починаючи з 1960-х рр. радянська наукова система дедалі очевидніше вступала у фазу системної кризи, що проявлялася у суперечливому поєднанні інтенсивного розвитку окремих галузей знань із жорсткими ідеологічними обмеженнями, консерватизмом управлінських структур та наростаючим технологічним відставанням. У цих умовах особливого значення набуває вивчення діяльності провідних учених і наукових організаторів, які, працюючи в межах адміністративно-командної моделі, водночас сприяли її модернізації, формували нові наукові напрями та забезпечували інтеграцію української науки у міжнародний простір.

Однією з ключових постатей цього періоду був академік Олексій Олексійович Созінов (1930–2018) – відомий генетик, селекціонер, організатор науки, багаторічний керівник установ і наукових колективів, що забезпечили розвиток молекулярно-генетичних досліджень в аграрній сфері. Його діяльність розгорталася в умовах політичного контролю над біологічними науками, необхідності подолання наслідків лисенківщини та розбудови нових наукових інституцій, спроможних відповідати сучасним викликам. Разом із тим О. О. Созінов став одним із небагатьох учених, який поєднував масштабну експериментальну роботу з активною адміністративною та координаційною діяльністю, зокрема, у межах Ради економічної взаємодопомоги та союзних наукових структур.

Аналіз досліджень. У сучасній історичній літературі питання реконструкції біографій та наукової спадщини провідних діячів сільськогосподарської науки досліджено недостатньо. Особливо це стосується вивчення діяльності академіка О. О. Созінова – одного з найбільш авторитетного генетиків та організатора аграрної науки другої половини ХХ ст. Здебільшого це публікації ювілейного характеру (Вергунов, 2010; Ситник, 2010), стислий біографічний нарис у прижиттєвому бібліографічному покажчику його наукових праць (Созінов, 2010), основні етапи життєвого шляху та наукового розвитку О. О. Созінова, його ключові досягнення у сфері генетики, біохімії та селекції рослин узагальнено у працях академіка В. А. Вергунова, С. І. Пирожкова, Н. М. Опари, К. Ситника (Вергунов, 2018; Пирожков, 2018; Ситник, 2000) та ін. Дослідниця С. В. Нижник зосереджується на висвітленні наукової діяльності О. Созінова (Нижник, 2024а; 2024b), його організаційних та новаторських рішеннях (Нижник, 2025) тощо.

Аналіз історіографії засвідчує відсутність комплексних досліджень діяльності О. О. Созінова, зокрема становлення його наукових пріоритетів та управлінського дос-

віду. Наявна прогалина зумовлює наукову новизну й актуальність статті, покликаної поглибити уявлення про роль ученого в умовах трансформації радянської наукової системи 1960–1980-х років.

Метою статті є аналіз наукової та організаційно-адміністративної діяльності Олексія Созінова у 1960–1980-х роках крізь призму кризи радянської науково-управлінської системи з акцентом на його внесок у розвиток генетики й селекції рослин, формування наукової школи та оновлення методологічних підходів.

Виклад основного матеріалу. 60-ті роки ХХ століття стали переломним етапом у відродженні генетики в СРСР після тривалого періоду домінування лисенківської доктрини та фактичного згортання класичної генетичної науки. Відновлення наукової автономії, поступове повернення до світових теоретико-методологічних стандартів і відкриття можливостей для міжнародної співпраці створили передумови для становлення нових дослідницьких напрямів. Саме в цей час активізується наукова діяльність Олексія Созінова, який остаточно визначає пріоритети своїх наукових інтересів і зосереджує увагу на проблемах генетики.

Зазначимо, що витоки життєвого та професійного шляху О. Созінова були нерозривно пов'язані із сільським середовищем та агрономічною працею. У 1954 р. він вступив до Одеського сільськогосподарського інституту за спеціальністю «селекція і насінництво». У 1955 р. молодий фахівець продовжив освіту в аспірантурі Всесоюзного селекційно-генетичного інституту (ВСГІ), де під науковим керівництвом видатного селекціонера, академіка М. Гаркавого (Нижник, 2024b, с. 37) остаточно сформувався його професійне спрямування. Саме наставник вчасно розпізнав науковий потенціал здібного аспіранта та сприяв утвердженню його інтересу до генетики і селекції рослин. У 1959 р. в Одеському сільськогосподарському інституті О. Созінов успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Пивоваренний ячмінь на півдні України» (Созінов, 2010, с. 23).

Упродовж 1960–1978 рр. наукова кар'єра О. Созінова розвивалася надзвичайно динамічно: від посади молодшого наукового співробітника він поступово зростає до рівня директора ВСГІ (м. Одеса), що засвідчило визнання його професійного авторитету та організаторських здібностей як одного із провідних учених, що визначили стратегію модернізації радянської та української генетики.

Так, у 1960 р. О. О. Созінов очолив лабораторію якості зерна ВСГІ (Созінов, 2010, с. 24). Від перших днів своєї діяльності О. О. Созінов зіткнувся з необхідністю фактично відроджувати лабораторію: доводилося вводити в роботу зношене обладнання, організувати його ремонт, модернізувати прилади та розробляти нові методики аналізу. Поступово сформувалося молоде наукове середовище: до колективу долучилися аспіранти, які активно включилися у виконання лабораторних і польових досліджень з генетики та якості зерна. Під керівництвом ученого було налагоджено ефективну взаємодію з провідними селекціонерами, що дало змогу інтегрувати результати фундаментальних генетичних досліджень у реальні селекційні програми.

Завдяки цьому лабораторія набула статусу провідного науково-методичного центру з проблем якості зерна в СРСР. Вона здійснювала методичне керівництво, організувала союзні наукові заходи, поширювала фундаментальні методичні розробки та розвивала міжінституційну співпрацю під керівництвом О. Созінова. Поряд із цим лабораторія брала активну участь у селекційному процесі, забезпечуючи генетичне обґрунтування нових сортів і впровадження сучасних методів оцінки та прогнозування якості зерна у виробництво, що зробило її одним із ключових центрів формування нових підходів у радянській аграрній науці.

Провідним напрямом діяльності О. О. Созінова в цей період було цілеспрямоване ведення селекційного процесу пшениці, що визначало як його наукові пошуки, так і практичний внесок у розвиток галузі. Працюючи в умовах наростання системної кризи радянського аграрного сектору, учений зосередив увагу на створенні високоякісних, адаптивних

та стійких сортів, а також на удосконаленні методологічних підходів до оцінювання цінних господарських ознак зернових культур.

У 1963 році О. О. Созінова призначено заступником директора з наукової роботи. Наступного, 1964-го, року вчений очолив новостворений на базі лабораторії якості зерна відділ генетичних основ селекції. У цьому підрозділі поряд із продовженням систематичних досліджень якості зерна активно розгорнулися широкомасштабні польові та лабораторні роботи з генетики рослин. Вперше у світі було продемонстровано можливість вивчення молекулярно-генетичних механізмів формування ключових селекційних ознак, таких як якість зерна та стійкість рослин до біотичних і абіотичних стресів. Розпочалася тісна співпраця з практичними селекціонерами, у результаті якої вчений став співавтором низки відомих сортів озимої пшениці, ячменю та інших сільськогосподарських культур, що успішно впроваджувалися у виробництво.

Паралельно з інтенсивною селекційною роботою під науковим керівництвом академіка Ф. Г. Кириченка (Нижник, 2024b, с. 38) він здійснював комплексні дослідження, що лягли в основу його докторської дисертації «Якість зерна пшениці півдня України і шляхи її покращення». У цій праці О. О. Созінов уперше системно обґрунтував взаємозв'язок між генетичними особливостями сортів, ґрунтово-кліматичними умовами регіону та технологією селекції (Созінов, 2010, с. 12).

Після призначення директором інституту (1971) О. О. Созінов продовжив послідовне реформування його теоретико-методологічних засад. Цей напрям науково-організаційної роботи він неодноразово поглиблював і надалі, вже на посаді віце-президента ВАСГНІЛ, а згодом і першого президента Української академії аграрних наук (нині – Національна академія аграрних наук України).

Період директорства О. О. Созінова став етапом якісного структурного оновлення Інституту, який під його керівництвом перетворився на один із провідних світових центрів досліджень у галузі генетики та селекції рослин. Розуміючи, що результативність наукових досліджень неможлива без оновлення кадрової політики та модернізації інфраструктури, він ініціював суттєве переформатування штатного складу та розгорнув цілеспрямовану роботу зі створення сучасної матеріально-технічної бази інституту – і все це в умовах жорстких обмежень радянської системи.

У доволі стислий термін було здійснено комплексне переоснащення інституту: прокладено сучасні комунікації, що забезпечили стабільне водо-, газо- та енергопостачання; зведено нові лабораторні корпуси, тепличні комплекси, селекційні центри в дослідних господарствах, а також житлову інфраструктуру для співробітників (Лифенко, 2012). Це створило умови для зростання кількості науковців та ефективної організації дослідницького процесу.

Важливим елементом модернізаційних проєктів став фітотрон – унікальна наукова споруда, покликана забезпечити цілорічні дослідження в контрольованих умовах і стати базовим союзним центром з генетики та селекції рослин. Упродовж майже десяти років його роботи тут було реалізовано низку інноваційних проєктів, що сприяли розвитку нових методичних підходів і прискоренню селекційних циклів. Однак повністю реалізувати задум перетворення фітотрону на провідний всесоюзний центр високотехнологічних досліджень не вдалося через політичні та адміністративні обмеження пізньорадянського періоду (Нижник, 2025).

Попри загальне ускладнення умов функціонування радянської наукової системи в 1960–1980-х рр., Олексій Созінов зумів розгорнути інтенсивну дослідницьку діяльність. За цей період він опублікував понад 200 наукових праць, в яких було закладено концептуальні підходи до вивчення білкового поліморфізму, удосконалено методи селекційного аналізу та здійснено вагомий внесок у формування нових напрямів генетичних досліджень, серед яких: «Удобрення та якість зерна» (1965), «Біохімічна генетика та селекція пшениці (1977)», «Теоретичні основи селекції пшениці» (1978), «Поліморфізм про-

ламів в селекції» (1979), «Селекція пшениці та якість зерна» (1979) (Нижник, 2024а, с. 132) та ін.

У 1960-х рр. формується методологічна основа наукової школи О. Созінова, що органічно поєднала класичні генетичні концепції з новітніми на той час молекулярними підходами. Саме цей період став визначальним для становлення повноцінної інтелектуальної спільноти навколо вченого, яка вирізнялася не лише спільністю дослідницьких інтересів, а й виробленням інноваційних підходів до вивчення генетичного поліморфізму та його практичного використання в селекції та генетиці. Навколо О. Созінова сформувалося коло молодих фахівців, що перейняли його методологічні настанови, експериментальні стратегії та бачення розвитку генетики рослин. Наукова школа поступово оформилася як самостійний осередок генерування нових ідей, удосконалення методик аналізу білкових та ізоферментних маркерів і впровадження отриманих результатів у селекційну практику. Формування наукової школи було не лише відповіддю на виклики стагнації та кризи радянської науково-адміністративної системи, а й стратегічним кроком у розвитку української та світової генетики.

На адміністративному рівні О. О. Созінов відіграє ключову роль у відновленні інституційної інфраструктури генетичних досліджень: сприяє розвитку спеціалізованих лабораторій, підтримує створення міжвідомчих наукових груп, забезпечує усталення контактів з академічними центрами країн-членів РЕВ. Його організаторські зусилля були спрямовані на подолання інерції радянської наукової системи, яка внаслідок попередньої ідеологізації тривалий час гальмувала повернення генетики до міжнародного наукового простору.

Слід відзначити, що упродовж двох десятиліть установа виконувала роль координаційного центру для 78 установ країн – учасниць РЕВ, забезпечуючи узгодження досліджень з теорії селекції, насінництва та інноваційних методів створення високоврожайних і якісних сортів сільськогосподарських культур (Соколов, 2012, с. 321).

Висновки. У ході дослідження доведено, що діяльність академіка О. О. Созінова у 1960–1980-х рр. відіграла ключову роль у модернізації вітчизняної генетики та селекції в умовах кризи радянської науки. Його наукові й організаційні ініціативи забезпечили збереження й розвиток фундаментальних досліджень, удосконалення системи організації науки, упровадження нових методів та інтеграцію українських учених у загальносоюзні й міжнародні проєкти попри ідеологічні та адміністративні обмеження. Співпраця О. Созінова з РЕВ сприяла інтеграції української науки в європейський простір, активізувала обмін методиками й результатами між країнами Центральної та Східної Європи та частково долала наукову ізоляцію СРСР.

Створена вченим наукова школа, зорієнтована на дослідження генетичного поліморфізму, білкових маркерів, якості зерна зернових та ізоферментних систем, заклала підґрунтя для розвитку сучасної біохімічної генетики та молекулярних технологій у селекції рослин. Запропоновані методологічні підходи дістали широке практичне застосування та вплинули на формування нових уявлень про роль генетичної структури популяцій у підвищенні продуктивності культур.

Таким чином, діяльність О. О. Созінова демонструє поєднання наукових і управлінських стратегій у подоланні системної кризи радянської науки.

Перспективним напрямом подальших досліджень є всебічне вивчення трансформації наукової спадщини О. О. Созінова в умовах становлення незалежної України та розвитку сучасної біологічної науки.

Джерела та література

- Вергунов, В.** (2010). 80-річчя академіка НАН України О. О. Созінова. *Вісник НАН України*, 4.
- Вергунов, В.** (2018). Він випереджав свій час: штрихи до портрету академіка О. О. Созінова. *Світгляд*, 5.
- Лифенко, С.** (2012). *Селекційно-генетичний інститут: 100 років. 1912–2012: Нариси з історії*. Одеса.

- Нижник, С.** (2024a). Науковий простір академіка О. О. Созінова (1930–2018): вплив визначних діячів аграрної науки на формування вченого (друга половина XX століття). *Наука та наукознавство*, 4. <https://doi.org/10.15407/sofs2024.04.128>
- Нижник, С.** (2024b). Висвітлення наукової діяльності академіка О. О. Созінова на шпальтах української періодики кінця XX – початку XXI ст. *Історія науки і біографістика*, 2. <https://doi.org/10.31073/istnauka202402-03>
- Пирожков, С., Вергунов, В.** (2018). Перший президент Академії аграрних наук незалежної України (пам'яті академіка НАН України О.О. Созінова). *Вісник НАН України*, 19. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2018.09>
- Ситник, К., Кордюм, О.** (2010). Олексій Олексійович Созінов (до 80-річчя від дня народження вченого). *Український ботанічний журнал*, 67.
- Ситник, К.** (2000). *Созінов Олексій Олексійович*. Вчені-генетики і селекціонери у галузі рослинництва. Київ.
- Созінов Олексій Олексійович**: біобібл. покажч. наук. пр. за 1954–2009 роки. До 80-річчя від дня народження. (2010). / В. А. Вергунов, Т. Ф. Дерлеменко, О. П. Анікіна, Л. А. Кириленко. Київ: Аграр. наука.
- Соколов, В.** (2012). Селекційно-генетичний інститут – історія, напрями і результати наукових досліджень. *Вісник Українського товариства генетиків і селекціонерів*, 10, 2.
- Nyzhnyk, S.** (2025). Megaproject on innovative transformation of the plant breeding system to increase productivity and yield (second half of the twentieth century). *History of Science and Technology*, 15, 1. DOI: 10.32703/2415-7422-2025-15-1-11-25

References

- Verhunov, V.** (2010). 80-richchya akademika NAN Ukrayiny O. O. Sozinova [80th anniversary of Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine O. O. Sozinova]. *Visnyk NAN Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 65–66 [in Ukrainian].
- Verhunov, V.** (2018). Vin vyperedzhav sviy chas: shtrykhy do portretu akademika O. O. Sozinova [He was ahead of his time: touches to the portrait of academician O. O. Sozinova]. *Svitohlyad – Outlook*, 5, 14–16 [in Ukrainian].
- Lyfenko, S.** (2012). Seleksiyno-henetychnyy instytut: 100 rokiv. 1912–2012: Narysy z istoriyi [*Selection and Genetics Institute: 100 Years. 1912–2012: Essays on History*]. Odesa [in Ukrainian].
- Nyzhnyk, S.** (2024a). Naukovyy prostir akademika O. O. Sozinova (1930–2018): vplyv vyznachnykh diyachiv ahrarnoyi nauky na formuvannya vchenoho (druga polovyna XX stolittya) [The scientific space of academician O. O. Sozinov (1930–2018): the influence of prominent figures in agricultural science on the formation of a scientist (second half of the 20th century)]. *Nauka ta naukoznavstvo – Science and science studies*, 4, 128–140. <https://doi.org/10.15407/sofs2024.04.128> [in Ukrainian].
- Nyzhnyk, S.** (2024b). Vysvitlennya naukovoyi diyal'nosti akademika O. O. Sozinova na shpal'takh ukrayins'koyi periodyky kintsya XX – pochatku XXI st [Coverage of the scientific activities of academician O. O. Sozinov in Ukrainian periodicals of the late 20th and early 21st centuries]. *Istoriya nauky i biohrafistyka – History of science and biographies*, 2, 32–46. <https://doi.org/10.31073/istnauka202402-03> [in Ukrainian].
- Pyrozhhkov, S. & Verhunov, V.** (2018). Pershyy prezydent Akademiyi ahrarnykh nauk nezalezhnoyi Ukrayiny (pam'yati akademika NAN Ukrayiny O. O. Sozinova) [The first president of the Academy of Agrarian Sciences of independent Ukraine (in memory of Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine O. O. Sozinov)]. *Visnyk NAN Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 19, 83–87. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2018.09> [in Ukrainian].
- Sytnyk, K. & Kordyum, Ye.** (2010). Oleksiy Oleksiyovych Sozinov: do 80-richchya vid dnya narodzhennya vchenoho [Oleksiy Oleksiyovych Sozinov: to the scientist's 80th birthday]. *Ukrayinskyi botanichnyy zhurnal – Ukrainian botanical journal*, 2, 301–303 [in Ukrainian].
- Sytnyk K.** (2000). *Sozinov Oleksiy Oleksiyovych [Alexey Alekseevich Sozinov]*. Vcheni-henetyky i selektsionery u haluzi roslynnytstva. Kyiv [in Ukrainian].
- Sozinov Oleksiy Oleksiyovych: biobibl. pokazhch. nauk. pr. za 1954–2009 roky. Do 80-richchya vid dnya narodzhennya* (2010). [*Oleksii Oleksiiovych Sozinov: biobibl. show of science pr. for the years 1954–2009. To the 80th anniversary of the birthday*] / Uporyad. V. A. Verhunov, T. F. Derleimenko, O. P. Anikina, L. A. Kyrylenko, V. M. Tovmachenko, V. Yu. Sokolov; nauk. red. V. A. Verhunov. Kyiv [in Ukrainian].

- Sokolov, V.** (2012). Seleksiyno-henetychnyy instytut – istoriya, napryamy i rezultaty naukovykh doslidzhen' [Selection and Genetics Institute – history, areas of focus, and research results]. *Visnyk Ukrayins'koho tovarystva henetykiv i selektsioneriv – Bulletin of the Ukrainian Society of Geneticists and Breeders*, 10, 2 [in Ukrainian].
- Nyzhnyk, S.** (2025). Megaproject on innovative transformation of the plant breeding system to increase productivity and yield (second half of the twentieth century). *History of Science and Technology*, 15, 1. DOI: 10.32703/2415-7422-2025-15-1-11-25 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 12.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно
до ліцензії відкритого доступу
Creative Commons Attribution 4.0
International License

Олександр ВІТЮК

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, Україна, індекс 21001 (voo_32@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1749-507X>

Бібліографічний опис статті: Вітюк, О. (2026). Інституційна спроможність територіальних органів управління міграцією Херсонщини в умовах ресурсного дефіциту у 1998–2004 рр. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.14>

**ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОРГАНІВ
УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЄЮ ХЕРСОНЩИНИ В УМОВАХ РЕСУРСНОГО
ДЕФІЦИТУ У 1998–2004 РР.**

Анотація. *Мета дослідження* полягає в історичному аналізі діяльності територіальних органів управління міграцією Херсонської області у 1998–2004 рр. в умовах ресурсного дефіциту. **Методологія дослідження** базується на поєднанні принципів історизму, наукової об'єктивності та системності. Такий підхід забезпечив можливість неупередженого висвітлення логічних змін в історичному процесі визначеного дослідження. На основі міждисциплінарного підходу використано логічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, предметно-хронологічний та ретроспективний методи дослідження. **Наукова новизна** дослідження полягає у введенні в науковий обіг неопублікованих джерел із Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, які збагачують уявлення про діяльність територіальних органів управління міграцією Херсонської області в умовах суттєвих обмежень ресурсного забезпечення та інституційної нестабільності, спричиненої частими реорганізаційними трансформаціями на центральному рівні. **Висновки.** Інституційна спроможність територіальних органів управління міграцією Херсонщини у зазначений період була критично низькою та значно лімітована хронічним ресурсним дефіцитом. Фінансовий дефіцит також зумовив низьку соціальну привабливість органів міграційної служби, спричиняючи високу плінність кадрів та зниження професійної кваліфікації персоналу, що нівелювало будь-які спроби впровадження ефективних управлінських інновацій. Відбувався дисбаланс їхніх функціональних пріоритетів, який потребував реалізації державної міграційної політики в регіоні із залученням додаткових джерел фінансування. Найбільш позитивною відзначаємо діяльність із реалізації міграційної політики, спрямованої насамперед на повернення осіб українського походження та вихідців з України на Батьківщину, співпрацю з громадами української діаспори. Проведений джерельний аналіз дозволив з'ясувати складність інституційної спроможності територіальних органів міграційної служби на регіональному рівні. Отримані результати створюють науково-методологічну базу для подальших досліджень реалізації державної міграційної політики в різних регіонах України, а також мають практичну значущість для модернізації сучасних управлінських рішень у сфері регулювання міграційних процесів.

Ключові слова: біженці, депортовані особи, еміграція, міграція, українська діаспора, Херсонщина.

Oleksandr VITIUK

Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian History, Mykhailo Kotsyubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia, 32, Ostrozky Str., Vinnytsia, Ukraine, postal code 21001 (voo_32@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1749-507X>

To cite this article: Vitiuk, O. (2026). Instytutsiina spromozhnist terytorialnykh orhaniv upravlinnia mihratsiieiu Khersonshchyny v umovakh resursnoho defitsytu u 1998–2004 rr. [Institutional capacity of territorial migration management bodies in Kherson region amid resource shortages in 1998–2004]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.14> [in Ukrainian].

INSTITUTIONAL CAPACITY OF TERRITORIAL MIGRATION MANAGEMENT BODIES IN KHERSON REGION AMID RESOURCE SHORTAGES IN 1998–2004

Summary. The purpose of the study is to conduct a historical analysis of the activities of the territorial migration management bodies of the Kherson region in 1998–2004 in conditions of resource scarcity. The research methodology is based on a combination of the principles of historicism, scientific objectivity, and systematicity. This approach made it possible to provide an unbiased account of the logical changes in the historical process of the study. Based on an interdisciplinary approach, logical, historical-comparative, historical-genetic, subject-chronological, and retrospective research methods were used. The scientific novelty of the study lies in the introduction into scientific circulation of unpublished sources from the Central State Archives of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, which enrich the understanding of the activities of the territorial migration management bodies of the Kherson region in conditions of significant resource constraints and institutional instability caused by frequent reorganization transformations at the central level. Conclusions. The institutional capacity of the territorial migration management bodies in Kherson region during the period in question was critically low and significantly limited by chronic resource shortages. The financial deficit also led to low social attractiveness of the migration service bodies, causing high staff turnover and a decline in professional qualifications, which negated any attempts to introduce effective management innovations. There was an imbalance in their functional priorities, which required the implementation of state migration policy in the region with the involvement of additional sources of funding. We note most positively the activities aimed at implementing migration policy, focused primarily on the return of persons of Ukrainian origin and immigrants from Ukraine to their homeland, and cooperation with Ukrainian diaspora communities. The source analysis conducted revealed the complexity of the institutional capacity of territorial migration service bodies at the regional level. The results obtained create a scientific and methodological basis for further research on the implementation of state migration policy in different regions of Ukraine and are also of practical importance for the modernization of contemporary management decisions in the field of migration regulation.

Key words: refugees, deportees, emigration, migration, Ukrainian diaspora, Kherson region.

Постановка проблеми. Період 1998–2004 років є важливим етапом у процесі інституційного становлення державної міграційної політики незалежної України. Час, коли, незважаючи на ухвалення базового законодавства, регіональні органи управління міграцією провадили свою діяльність в умовах протиріччя між задекларованими широкими повноваженнями та об'єктивно обмеженою інституційною спроможністю їхньої реалізації.

Херсонська область, як прикордонний, транзитний та аграрний регіон Півдня України, виступала унікальним регіоном для реалізації міграційної політики, де загальнодержавна інституційна нестабільність поєднувалась із ускладненою регіональною міграційною динамікою.

Ресурсний дефіцит, що був характерним для української державної служби того часу, впливав на здатність територіальних органів управління міграцією забезпечувати та реалізовувати свої функції повною мірою. Невирішеність питань їх ефективного функціонування безпосередньо призвела до накопичення проблем, які вимагали системного вирішення вже у наступні періоди.

Аналіз досліджень. Діяльність територіальних органів управління міграцією Херсонщини у 1998–2004 роках в умовах ресурсного дефіциту в українській історіографії недостатньо висвітлена. Більшість наукових праць присвячені переважно загальнонаціональним аспектам формування міграційної політики, що, відповідно, виокремлює історіографічну прогалину, яка певним чином обмежує можливість всебічного аналізу територіальних органів управління міграцією на регіональному рівні.

Водночас відзначимо науковців та авторів, у працях яких відображено деякі аспекти формування та реалізації національної міграційної політики після проголошення незалежності нашої держави. Теоретичні аспекти формування діаспорних груп відображено

у праці В. Євтуха (Євтух, 2000). На історичних аспектах становлення міграційної політики та формування перших державних органів управління міграцією наголошує у своїх дослідженнях О. Малиновська (Малиновська, 2010; Малиновська, 2018; Малиновська, 2021). Принагідно відзначимо багатотомне наукове видання «Україна крізь віки» за загальною редакцією директора Інституту історії України НАНУ, академіка В. Смолія (Смолій, 2000), яке містить чимало фактичного матеріалу для розуміння генези міграційних процесів та її наслідків для України після незалежності. Дослідниця Т. Бевз (Бевз, 2007) у своїй праці виокремила проблему щодо важливості формування широкої законодавчої бази, здатної регулювати відносини з українськими громадами, які проживають за кордоном. Тематика розподілу повноважень державних органів влади України у сфері культури етноменшин та міжнародних відносин відображена у працях В. Пекарчука (Пекарчук, 2013; Пекарчук, 2014; Пекарчук, 2016).

У статті використані неопубліковані архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Джерельну базу публікації становлять фонди: «Кабінет Міністрів України, м. Харків, Київ» (Ф. 2), та «Державний комітет України у справах національностей та релігій та його попередники: Державний комітет України у справах національностей та міграції, Державний комітет України у справах релігій (об'єднаний фонд), м. Київ» (Ф. 5252).

Мета дослідження полягає в історичному аналізі діяльності територіальних органів управління міграцією Херсонської області у 1998–2004 роках в умовах ресурсного дефіциту.

Виклад основного матеріалу. Здобуття незалежності Україною сприяло демократичним перетворенням всередині країни та поглибленню взаєморозуміння і встановлення більш тісних зв'язків з українцями, які проживають за кордоном. Відбувались помітні зрушення у налагодженні насамперед культурно-освітніх та наукових зв'язків з українською діаспорою. Крім того, наша держава всіма можливими шляхами сприяла поверненню на Батьківщину українців та вихідців з України інших національностей, які свого часу опинились за кордоном, рятуючись від політичних репресій та переслідувань.

Кабінетом Міністрів України 22 січня 1996 року було затверджено Державну програму «Українська діаспора на період до 2000 року» (далі – Програма) (ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 4956, арк. 112–115). Організаційно-координаційне виконання Програми у 1996 році здійснювало Міністерство у справах національностей та міграції, а починаючи з середини 1996 року – Державний комітет України у справах національностей та міграції як центральний орган виконавчої влади, що відповідав за всю сферу міграції. Проте весь тягар реалізації заходів, пов'язаних із виконанням Програми, лягав та територіальні органи управління міграцією.

Зазначена програмна ініціатива була спрямована на інституціоналізацію комплексу заходів, метою яких є забезпечення правового захисту української діаспори. Ключовими напрямками реалізації визначено сприяння національно-культурному відродженню та розвиток багатовекторної співпраці з діаспорою. Стратегічною ціллю також було залучення потенціалу закордонних українців до процесів державотворення та стимулювання добровільної репатріації етнічних українців на Батьківщину.

Концептуальною основою державної міграційної політики слугували принципи безумовного пріоритету національних інтересів, гарантування права на громадянство для етнічних репатріантів, а також необхідність збалансування потреб мігрантів та інтересів місцевих громад. Політика вимагала обов'язкового обліку регіональних ресурсних можливостей для соціально-економічної інтеграції мігрантів.

Основними завданнями Програми у сфері міграційної політики були: створення інформаційного банку даних про українців, які проживають за кордоном, у тому числі бажаючих повернутися на Батьківщину; сприяння поверненню на історичну Батьківщину осіб українського походження, які виявили таке бажання, зокрема колишніх жертв політич-

них репресій, представників національних меншин, військовослужбовців та членів їхніх сімей; розроблення схеми можливого розселення українців, які повертатимуться в Україну, з урахуванням можливостей їх працевлаштування, забезпечення житлом; проведення переговорів щодо укладання міжнародних договорів із країнами СНД та Балтії про безмитне перевезення майна українців, які проживають за кордоном, і осіб, які належать до національних меншин України, що повертаються на свою Батьківщину (ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 4956, арк. 124–125).

Однак вже на початку виконання Програми територіальні органи управління міграцією Херсонської області стикнулися з проблемою дефіциту фінансових ресурсів, через що виконання декларованих заходів затримувалось та, відповідно, розтягувалось у часі. Лише починаючи із 1998 року регіон почав свою часткову діяльність із реалізації заходів Програми.

За сприяння територіальних органів управління міграцією Херсонщини обласне відділення Всеукраїнського товариства «Україна» підтримувало зв'язки з представниками української діаспори з Молдови та Придністров'я, зокрема Товариством української культури та товариством «Червона Калина». Доволі тісні зв'язки область підтримувала з Фондом Яра Славутича (Г. Жученко) (м. Едмонтон, Канада). Яр Славутич – відомий канадський письменник і вчений, доктор філософії. У травні 1998 року відбувся його черговий візит на історичну Батьківщину – Херсонщину. За активною участю вчених Херсонського педагогічного університету та у співпраці з ними було підготовлено і видано «Херсонський збірник», присвячений творчості Яра Славутича. 18 листопада 1998 року у Херсонському державному педагогічному університеті було проведено наукову конференцію «Празька поетична школа», присвячену творчості письменників української діаспори О. Ольжича, О. Теліги, Є. Маланюка, Ю. Клена, Н. Лівницької–Холодної (ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 6921, арк. 43). Тісні зв'язки з українською діаспорою у США підтримувала обласна організація Народного Руху України.

Згідно з інформацією УМВС у Херсонській області, у 1998 році звернень українців зарубіжжя, які бажають повернутись на Батьківщину, не зафіксовано. Проте до територіальних органів управління міграцією області було зафіксовано 3 усних звернення (3 родини, 7 осіб українського походження з Литви та Казахстану), у яких висловлено бажання повернутись на постійне місце проживання в Україну (ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 6921, арк. 44). Однак з початку дії Програми до Херсонської області не було переселено жодної особи.

Не менш важливим для області була участь у заходах, пов'язаних з облаштуванням депортованих осіб, які повертаються до України. Спільно із залученими донорами, зокрема ПРООН (Програма розвитку ООН) та УВКБ ООН (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців), в області станом на кінець 1999 року із запланованих до будівництва 75 будинків здано в експлуатацію 66, що становить 88 % (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 4, спр. 2, арк. 43). Це був доволі високий показник із введення житла для депортованих осіб, які повертались на Південь України.

Головною проблемою та негативним наслідком реалізації Програми була нестача фінансування. Заплановані мільйонні витрати в реальності були профінансовані лише на 5–10 %, що унеможливило виконання більшості стратегічних завдань. Невиконання обіцянок, пов'язаних із фінансуванням та соціальними гарантіями для репатріантів, викликало певне розчарування у частини діаспорних кіл, особливо у Східній Європі та пострадянських країнах, які очікували активнішої підтримки.

У 2000 році відбувається розробка нової Програми у зв'язку із завершенням строку попередньої. Однак лише у вересні 2001 року Указом Президента України від 24 вересня 2001 року № 892/2001 з метою створення належних умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, дальшої підтримки та розвитку зв'язків між ними та Українською державою було затверджено Наці-

ональну програму «Закордонне українство» на період до 2005 року (далі – Національна програма) (Указ Президента України, 2001).

На виконання Національної програми в регіоні були затверджені 29 жовтня 2001 року «Заходи щодо організації виконання в області Указу Президента України від 24 вересня 2001 року № 892/2001 «Про національну програму «Закордонне українство» на період до 2005 року» (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 5, спр. 21, арк. 49). Відповідно до зазначеної Національної програми, територіальні органи управління міграцією області спільно зі структурними підрозділами обласної державної адміністрації готували та розповсюджували через торгово-економічні місії у складі дипломатичних представництв України за кордоном та консульські установи інформаційні матеріали українською та іноземними мовами про економічні можливості Херсонщини, а також пропозиції щодо залучення іноземних інвестицій у регіон.

Національна програма визначала чимало напрямів співпраці з українською діаспорою, однак основним вектором залишалась культурно-освітня діяльність. Налагодження культурних та освітніх зв'язків, окрім наявного бажання у місцевих органів державної влади, потребувало залучення фінансових ресурсів, яких на початок реалізації Національної програми майже не було. Тому, як і попередня Програма, реалізація заходів розтягувалась у часі. Лише у 2004 році активно почали реалізовуватись заплановані заходи.

На базі Херсонського державного університету у 2004 році було проведено Міжнародну наукову конференцію «IV Наукові читання пам'яті Й. К. Пачоського», IV Міжнародну науково-практичну конференцію «Фальцфейнівські читання» із запрошенням науковців Канади, членів української діаспори та обласного відділення товариства «Україна–Світ». Крім того, археологічною лабораторією кафедри всесвітньої історії та історіографії продовжено розкопки на Білозерському поселенні IV–III століть до н. е. спільно з представниками української діаспори з університету Манітобі, м. Вінніпег (Канада) (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 5, спр. 21, арк. 50).

З нагоди Року Польщі в Україні протягом 17–19 вересня 2004 року відбулась Міжнародна наукова конференція «Українсько-польські стосунки в джерелах та історіографії», організована Херсонським державним університетом та відділом у справах національностей та міграції обласної державної адміністрації (на даному етапі розвитку територіальні органи управління міграцією регіонів не були повністю самостійними державними органами влади, відповідно, було подвійне підпорядкування – *авт.*) за підтримки Державного комітету України у справах національностей та міграції, Південного осередку інституту Української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та міськвиконкому. У конференції взяли участь Генеральний консул Польщі в Україні, науковці з Польщі, України та Російської Федерації (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 5, спр. 21, арк. 51).

Важливим напрямом виконання Національної програми було створення інформаційного комп'ютеризованого банку даних про закордонне українство. Державним архівом області складені і постійно оновлюються списки письменників, поетів, журналістів, діячів науки і культури, українців (вихідців із Херсонщини) з кінця XVIII століття. Бібліотекою архіву було отримано чимало запитів генеалогічного характеру від вихідців з області. За останні три роки фонди бібліотеки поповнились матеріалами про вихідців із Херсонщини: письменника і науковця Яра Славутича (Канада), родини Скадовських (Росія, Німеччина) та Е. Фальц-Фейна (Ліхтенштейн) (ЦДАВО України, ф. 5252, оп. 5, спр. 21, арк. 51).

Висновки. Ключовим обмежувальним чинником у процесі впровадження міграційних стратегій на Херсонщині став постійний брак ресурсного забезпечення. Технологічна незабезпеченість, що виражалася у відсутності єдиних баз даних та застарілому технічному оснащенні, суттєво знижувала оперативну спроможність профільних відомств. Як наслідок, через обмежений бюджет відбулося звуження гуманітарного інструментарію державної політики, що нівелювало ефективність програм підтримки діаспори через їхнє вторинне значення у структурі видатків.

Досвід діяльності територіальних органів управління міграцією Херсонщини у 1998–2004 роках доводить, що формальна інституціоналізація без належного ресурсного наповнення та врахування регіональної специфіки призводить до низької реалізації державної міграційної політики. Ефективна міграційна політика в прикордонних регіонах вимагає не лише централізованих директив, а й гнучкості місцевих органів державної влади, стабільного кадрового резерву та пріоритетного фінансування технічних засобів контролю та соціальної інтеграції.

Джерела та література

- Бевз, Т.** (2007). Сучасна українська діаспора: проблеми та перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 34. 33–46.
- Євтух, В.** (2000). Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... Київ : СтилоС. 239 с.
- Малиновська, О.** (2010). Міграційна політика України: стан та перспективи розвитку. Київ : НІСД, 32 с.
- Малиновська, О.** (2018). Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ : НІСД, 472 с.
- Малиновська, О.** (2021). Міграція та міграційна політика в Україні: трансформації доби незалежності. *MIGRATION & LAW*, 1(1), 10–26. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/mandl-202101.pdf>.
- Пекарчук, В.** (2014) Роль зв'язків з етнічною батьківщиною та міжкультурного діалогу у відродженні та розвитку культур етноміношин: зміни 1990–2000-х років. *Грані*, 11, 130–136.
- Пекарчук, В.** (2013). Державна етнонаціональна політика як чинник відродження і розвитку культур етноміношин України (1990–2000-і роки). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 36, 203–206.
- Пекарчук, В.** (2016). Розподіл повноважень органів державної влади України у сфері культури етноміношин: основні тенденції 1990–2000-х років. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць*, 1 (80), 36–45.
- Смолій, А.** (ред.) (2000). Україна крізь віки : в 15 т. Київ : Альтернативи. Т. 14. 260 с.
- Указ Президента України № 892/2001 «Про Національну програму «Закордонне Українство» на період до 2005 року». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8922001-297>.
- ЦДАВО України** – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

References

- Bevz, T.** (2007). Suchasna ukrainska diaspora: problemy i perspektyvy [Modern Ukrainian Diaspora: Problems and Prospects]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 34, 33–46 [in Ukrainian].
- Yevtukh, V.** (2000). Pro natsionalnu ideiu, etnichni menshyny, mihratsii... [On the national idea, ethnic minorities, migration]. Kyiv: Stylos. 239 s. [In Ukrainian].
- Malynovska, O.** (2010). Mihratsiina polityka Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku [Migration Policy of Ukraine: Status and Development Prospects]. Kyiv: NISD, 32 s. [in Ukrainian].
- Malynovska, O.** (2018). Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainski realii [Migration policy: global context and Ukrainian realities]. Kyiv: NISD, 32 s. [in Ukrainian].
- Malynovska, O.** (2021). Mihratsiia ta mihratsiina polityka v Ukraini: transformatsii doby nezalezhnosti [Migration and migration policy in Ukraine: transformations of the independence era]. *MIGRATION & LAW VOLUME*, 1(1), 10–26. Retrieved from: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/mandl-202101.pdf>. Kyiv [in Ukrainian].
- Pekarchuk, V.** (2014). Rol zviazkiv z etnichnoiu batkivshchynoiu ta mizhkulturnoho dialohu u vidrodzhenni ta rozvytku kultur etnomenshyn: zminy 1990–2000-kh rokiv [The role of ties with ethnic homeland and intercultural dialogue in the revival and development of ethnic minority cultures: changes in the 1990s and 2000s]. *Hrani*, 11, 130–136 [in Ukrainian].
- Pekarchuk, V.** (2013). Derzhavna etnonatsionalna polityka yak chynnyk vidrodzhennia i rozvytku kultur etnomenshyn Ukrainy (1990–2000-i roky) [State ethnic policy as a factor in the revival and development of the cultures of ethnic minorities in Ukraine (1990–2000s)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*, 36, 203–206 [in Ukrainian].
- Pekarchuk, V.** (2016). Rozpodil povnovazhen orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy u sferi kultury etnomenshyn: osnovni tendentsii 1990–2000-kh rokiv [Distribution of powers of state authorities of

Ukraine in the sphere of culture of ethnic minorities: main trends of the 1990s–2000s.]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav: Zbirnyk naukovykh prats, 1(80)*, 36–45. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

Smolii, A. (Ed.). (2000). *Ukraina kriz viky* (v 15 t., T. 14) [Ukraine Through the Centuries (in 15 volumes, vol. 14)]. Kyiv: Alternatyvy, 260 s.

Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 veresnia 2001 r. № 892/2001 «Pro Natsionalnu prohramu «Zakordonne ukrainstvo» na period do 2005 roku» [On the National Program «Ukrainians Abroad» for the period up to 2005]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892/2001#Text> [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine] [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 17.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно
до ліцензії відкритого доступу
Creative Commons Attribution 4.0
International License

УДК 94(477.83)"2015/2020":355.07
DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.15>

Микола-Мирослав БОРОДІЙЧУК

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (kolya.bmo@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1972-0437>

Бібліографічний опис статті: Бородійчук, М.-М. (2026). Соціальні та політичні наслідки адміністративно-територіальної реформи 2015–2020 років для місцевого самоврядування Львівської області. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.15>

СОЦІАЛЬНІ ТА ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ 2015–2020 РОКІВ ДЛЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати соціальні та політичні наслідки адміністративно-територіальної реформи 2015–2020 років для розвитку місцевого самоврядування Львівської області, а також з'ясувати, яким чином вона вплинула на структуру влади, громадську активність і якість надання публічних послуг у регіоні. **Методологія дослідження:** дослідження ґрунтується на поєднанні історико-політичного, структурно-функціонального та статистичного аналізу. Здійснено узагальнення практик органів місцевого самоврядування, аналіз нормативно-правових актів і порівняння соціально-економічних показників громад Львівщини. **Наукова новизна статті** полягає у виявленні специфічних тенденцій розвитку місцевого самоврядування Львівщини внаслідок адміністративно-територіальної реформи та здійсненні комплексної оцінки взаємозв'язку між інституційними змінами, громадською участю та формуванням нових механізмів політичної відповідальності на місцевому рівні. **Висновки.** Адміністративно-територіальна реформа 2015–2020 років істотно трансформувала систему місцевого самоврядування Львівської області, створивши нові умови для посилення автономії громад і підвищення ефективності управління. Об'єднання територіальних громад сприяло оптимізації фінансових потоків, розширенню ресурсної бази та формуванню більш відповідальної місцевої влади. Водночас реформа мала неоднозначні соціальні наслідки: підвищення доступності базових послуг відбувалося нерівномірно, залежно від спроможності конкретних громад. Політичною особливістю Львівщини стало зростання рівня громадської активності та участі населення у виробленні управлінських рішень, що відображає поступову еволюцію місцевої політичної культури. Разом із тим залишаються проблеми кадрового забезпечення, координації між рівнями влади та ефективного контролю за використанням бюджетних ресурсів. Отже, реформа стала вагомим кроком до децентралізації влади та розвитку місцевої демократії, проте потребує подальшого вдосконалення механізмів управління і підтримки соціальної згуртованості громад.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, децентралізація, місцеве самоврядування, Львівська область, громадська активність.

Mykola-Myroslav BORODIYCHUK

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (kolya.bmo@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1972-0437>

To cite this article: Borodichuk, M.-M. (2026). Sotsialni ta politychni naslidky administratyvno-terytorialnoi reform 2015–2020 rokiv dlia mistsevoho samovriaduvannia Lvivskoi oblasti [Social and political consequences of the 2015–2020 administrative-territorial reform for local self-government in Lviv region]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.15> [in Ukrainian].

© Бородійчук Микола-Мирослав, 2026

ISSN 3083-6158 (print) ISSN 3083-6166 (online)

SOCIAL AND POLITICAL CONSEQUENCES OF THE 2015–2020 ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM FOR LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE LVIV REGION

Summary. *The purpose of the study is to analyze the social and political consequences of the 2015–2020 administrative-territorial reform for the development of local self-government in the Lviv region, as well as to determine how it affected the structure of power, civic engagement, and the quality of public services in the region. Research methodology: the study is based on a combination of historical-political, structural-functional, and statistical analysis. It summarizes the practices of local self-government bodies, analyzes regulatory and legal acts, and compares the socio-economic indicators of communities in the Lviv region. The scientific novelty of the article lies in identifying specific trends in the development of local self-government in Lviv region as a result of administrative and territorial reform and conducting a comprehensive assessment of the interaction between institutional changes, civic participation, and the formation of new mechanisms of political accountability at the local level. Conclusions. The administrative-territorial reform of 2015–2020 significantly transformed the system of local self-government in the Lviv region, creating new conditions for strengthening community autonomy and improving management efficiency. The amalgamation of territorial communities contributed to the optimization of financial flows, the expansion of the resource base, and the formation of more accountable local authorities. At the same time, the reform had mixed social consequences: the increase in the availability of basic services was uneven, depending on the capacity of specific communities. A political feature of the Lviv region was the growth in the level of civic activism and public participation in decision-making, reflecting the gradual evolution of local political culture. However, problems remain in terms of staffing, coordination between levels of government, and effective control over the use of budget resources. Ultimately, the reform was a significant step toward decentralizing power and developing local democracy, but it requires further improvement of management mechanisms and support for social cohesion in communities.*

Key words: administrative-territorial reform, decentralization, local self-government, Lviv region, civic engagement.

Постановка проблеми. Адміністративно-територіальна реформа 2015–2020 років стала однією з наймасштабніших трансформацій у системі публічного управління України, спрямованою на підвищення ефективності влади, зміцнення фінансової самостійності громад та наближення послуг до населення. Львівська область, як один із провідних регіонів Західної України, виявилася показовим прикладом реалізації реформи, адже поєднує високий рівень громадської активності з різномірною соціально-економічною динамікою територій. Проте, попри позитивні результати, залишаються невирішеними питання збалансованості розвитку між громадами, розподілу повноважень, кадрового потенціалу органів місцевого самоврядування та забезпечення реальної участі громадян у прийнятті рішень. Актуальність теми зумовлена потребою оцінити соціальні та політичні наслідки реформи для місцевого самоврядування Львівщини, з'ясувати її вплив на демократизацію управління, ефективність публічних послуг і формування нової політичної культури на місцевому рівні.

Аналіз досліджень охоплює низку нормативних і наукових джерел, що відображають різні аспекти децентралізаційних перетворень. Законодавча база реформи представлена відповідними законами України та постановами Верховної Ради, Кабінету Міністрів, які визначили правові механізми формування спроможних громад і нову структуру районного поділу. Емпіричні оцінки процесу реформування наведено у звітах Міністерства розвитку громад та територій України, які фіксують етапи становлення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та рівень їхньої спроможності. В офіційних аналітичних матеріалах підкреслюється поступовість реформи, її багаторівневий характер і потреба у подальшому вдосконаленні системи управління.

У дослідженнях українських науковців відображено, як позитивні наслідки децентралізації – зростання ресурсної бази, підвищення якості послуг, розвиток локальної ініціативи, так і проблемні аспекти, пов'язані з нерівномірністю спроможності територій, бюрократичними перепонами та недостатньою узгодженістю державної політики. Зокрема, у праці Людмили Горохової та Галини Невинної (Горохова, Невинна, 2023) аналізуються філософсько-по-

літичні засади децентралізації, її досягнення та проблеми реалізації на місцевому рівні. Публікації Наталі Шутки (Шутка, 2018) та Олени Ярошук (Ярошук, 2018) висвітлюють регіональні особливості Львівщини, порівнюючи успішність перших громад і загальні тенденції розвитку децентралізації. Сукупно всі ці джерела формують комплексне уявлення про соціально-політичні результати реформи на регіональному рівні.

Мета статті – проаналізувати соціальні та політичні наслідки адміністративно-територіальної реформи 2015–2020 років для розвитку місцевого самоврядування Львівської області, а також з'ясувати, яким чином вона вплинула на структуру влади, громадську активність і якість надання публічних послуг у регіоні.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-територіальна реформа (АТР) 2015–2020 років в Україні постала як невід'ємний складник децентралізаційного пакету реформ, спрямованого на посилення автономії місцевого самоврядування, оптимізацію адміністративних структур та підвищення ефективності управління на базовому рівні. Реформа розгорталася в умовах постреволюційних трансформацій. У цей період, особливо після 2014 року, загострилася потреба в децентралізації влади, що супроводжувалося зростанням запитів громадянського суспільства на участь у вирішенні питань місцевого самоврядування та контролі за діяльністю органів влади (Горохова; Невинна, 2023, с. 253–254).

Початковий імпульс реформі надав Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року № 157–VIII, який закріпив принципи добровільності, прозорості та субсидіарності в процесі формування нових адміністративних утворень, регулюючи відносини між суб'єктами об'єднання та державними органами (Закон України..., 2015, Ст. 1–2). Цей акт став основою для переходу від тисячі дрібних рад до спроможних територіальних громад, що дістали розширені повноваження у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та комунального господарства.

У 2015–2016 роках реформа набула практичного характеру завдяки «Методиці формування спроможних територіальних громад», затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 року № 214 (Постанова Кабінету Міністрів..., 2015). Ця Методика встановила критерії оцінки спроможності за індексним методом, включаючи чисельність населення (до 3 тис. осіб – індекс 0,3; 3–7 тис. осіб – 0,6; понад 7 тис. – 1), площу території (до 200 км² – 0,3; 200–400 км² – 0,6; понад 400 км² – 1) та фінансову самодостатність (за доходами на одного жителя) (Постанова Кабінету Міністрів..., 2015, п. 7, Додаток 2). На національному рівні це призвело до утворення перших 159 ОТГ у 2015 році, а до кінця 2016-го – вже 366, що охопили понад 10 % території країни (Ярошук, 2018). У Львівській області, де традиційно сильні локальні еліти та активне громадянське суспільство, процес об'єднання вирізнявся високою динамікою: вже у 2015 році тут було сформовано 15 ОТГ. Серед інших, наприклад, Новокалінівська (об'єднала вісім населених пунктів Самбірського району) та Луківська (об'єднала дві сільські ради Самбірського району), які забезпечили централізацію ресурсів і покращення інфраструктури (Шутка, 2018). До 2019 року в регіоні налічувалося 40 ОТГ, які отримали фінансову державну підтримку у розмірі 907,9 млрд грн (Моніторинг процесу..., 2019, с. 4, 22).

Кульмінацією реформи став 2020 рік, коли акцент змістився на районний рівень і адміністративне завершення об'єднання. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 року № 624-р було затверджено перспективний план формування територій громад Львівської області, який передбачав остаточне визначення 73 ОТГ (39 міських, 17 селищних, 17 сільських) з адміністративними центрами в ключових населених пунктах, таких як Львів, Дрогобич та Червоноград, і загальною площею 21 883 км² (Розпорядження Кабінету Міністрів..., 2020). Цей план врахував регіональні особливості, включаючи близькість до кордону та промислові кластери, забезпечивши інтеграцію дрібних громад у більші утворення для уникнення фрагментації. Паралельно Постановою Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів» ліквідовано 490 старих районів по країні та створено 136 нових, з укрупненням для оптимізації адміністратив-

них функцій (Постанова Верховної Ради..., 2020, п. 1–3). У Львівській області це означало скорочення з 20 до 7 районів – Львівського, Дрогобицького, Золочівського, Самбірського, Стрийського, Червоноградського та Яворівського, що дозволило перерозподілити повноваження на користь ОТГ і зменшити дублювання функцій, збільшивши ресурсний потенціал та самодостатність районів (Постанова Верховної Ради..., 2020, п. 1–3; Горохова, Невинна, 2023 с. 254).

Загалом у Львівській області реформа забезпечила формування єдиного базового рівня самоврядування, де 73 громади стали ключовими суб'єктами, діставши прямі міжбюджетні відносини та право на державні трансферти, включаючи освітню, медичну субвенції та субвенцію на розвиток інфраструктури громад, що стимулювало соціально-економічний розвиток, зокрема модернізацію доріг і закладів освіти (Горохова, Невинна, 2023, с. 257–258).

Однак процес реформування зіткнувся з низкою викликів: зокрема, на Львівщині низька спроможність деяких ОТГ (з населенням менше 3 тис. осіб) призвела до залежності від дотацій, а процес об'єднання супроводжувався локальними конфліктами через культурні та економічні відмінності (Копилук та ін., 2024, с. 17–18). Проте загалом АТР заклала основу для сталого місцевого самоврядування, перетворивши фрагментовану систему на мережу спроможних громад, готових до викликів постпандемійного періоду, оскільки результати досягнень засвідчували рух у правильному напрямку (Горохова, Невинна, 2023, с. 260).

Важливо відзначити, що об'єднання територіальних громад у період 2015–2020 років суттєво вплинуло на соціальну сферу місцевого самоврядування. Передача повноважень на базовий рівень дозволила громадам ефективніше розподіляти ресурси для забезпечення базових послуг, наближаючи їх до населення. Зокрема, у сфері освіти об'єднані громади дістали можливість оптимізувати мережу закладів, створюючи опорні школи та освітні округи, що підвищило доступність навчання для віддалених сіл у гірських районах, включаючи Львівщину. Фінансування через освітню субвенцію зросло, дозволяючи утримувати дошкільні та позашкільні установи за рахунок місцевих бюджетів, з акцентом на інклюзивне навчання та профорієнтацію (Трансформація моделей управління..., 2022, с. 256–263).

В охороні здоров'я реформа сприяла формуванню госпітальних округів, де первинна медична допомога (ПМД) стала доступнішою завдяки амбулаторіям у центрах громад: дістатися до лікаря можна не більше ніж за 30 хвилин. Поступово почав зростати обсяг державного фінансування ПМД. Наприклад, якщо у 2017 році на неї припадало 10,6 % загальних видатків на охорону здоров'я, то у 2019 році цей показник становив уже 14,6 %. (Скіпальська та ін., 2020).

Покращення доступу до послуг проявилось в конкретних ініціативах. Зокрема, у 2021 році в Яворівській громаді було створено Новояворівський міжшкільний ресурсний центр, де на той час навчалось понад 1300 учнів за професіями кухаря, столяра чи медсестри, з акцентом на дуальну освіту та співпрацю з центрами зайнятості. Тут же почав функціонувати інклюзивно-ресурсний центр для дітей з особливими потребами, надаючи корекційні послуги та проводячи семінари для батьків. В охороні здоров'я громада закупила апарат магнітно-резонансної томографії (МРТ) та ліфти для лікарні ім. Ю. Липи, розширивши паліативне відділення до 100 % наповненості, а також створивши інсультний центр для невідкладної допомоги. Соціальний захист було реалізовано через мультидисциплінарну мобільну команду, яка надала 34 тис. послуг 5537 сім'ям, включаючи внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Важливу роль відіграє програма підтримки сімей з дітьми «Дитяча точка Спільно», яку розпочав Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), в тому числі для інтеграції дітей-переселенців. (Стратегія розвитку Новояворівської..., 2023, с. 11–12, 16, 24–25). Ще громади запровадили базові послуги за місцем проживання, включаючи догляд удома та супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах (Кучер, 2019, с. 65–68).

Водночас об'єднання громад породило виклики інтеграції. Конфлікти між колишніми радами виникали через нерівномірний розподіл ресурсів, де великі села домінували над малими, призводячи до протестів проти оптимізації шкіл чи фельдшерсько-акушерських

пунктів (ФАП). Приміром, на Львівщині було закрито 447 малокомплектних освітянських закладів, що спровокувало соціальну напругу та міграцію молоді до міст (Розвиток соціальної сфери..., с. 19–22).

Також посилюються міграційні процеси: постійний рух ВПО змінює демографію, вимагаючи адаптації послуг, однак кадровий дефіцит ускладнює супровід, до того ж із ризиком корупції та бюрократії. На початку 2023 року у Львівській області було офіційно зареєстровано майже 244 тис. ВПО, з них у Львові – 150 тис. осіб. Найвище міграційне навантаження виявлено у Дрогобицькій громаді, де частка міського населення становить 70 %, а найнижче – в Яворівській (4,9 %) та Золочівській (5,9 %) (Гудзеляк, 2023, с. 258).

Крім того, у малоспроможних громадах Карпатського регіону, включаючи Львівщину, суб'єктивні чинники – політичні та бізнесові інтереси – створюють конфлікти стейкхолдерів через конкуренцію за ресурси, гальмуючи інтеграцію, з потребою укрупнення для спроможності (Територіальні громади... 2020, с. 142).

Слід зауважити, що АТР 2015–2020 років стала ключовим етапом політичної модернізації системи місцевого самоврядування на Львівщині. Вона не лише змінила територіальну структуру, а й зумовила глибокі зміни у владній архітектурі регіону. Зміцнення фінансової самостійності об'єднаних територіальних громад і делегування їм ширших управлінських повноважень створили основу для посилення політичної автономії місцевих рад. Як було підкреслено в офіційному повідомленні Міністерства розвитку громад та територій, «портал спроможності громад є допоміжним інструментом для прийняття рішень, який дозволяє органам місцевого самоврядування оцінювати власний потенціал за фінансовими, інфраструктурними та кадровими показниками» (Запускається портал спроможності ..., 2021). Такий підхід став вираженням переходу від централізованого адміністрування до моделі відкритого управління, заснованого на даних.

На політичному рівні реформа спричинила переорієнтацію владних відносин між обласним центром і громадами. Скасування багатьох райдержадміністрацій і створення нових укрупнених районів зменшили контроль із боку центральних структур, натомість підвищивши роль місцевих рад у розподілі бюджетних ресурсів, плануванні розвитку й ухваленні кадрових рішень. Це призвело до підвищення політичної суб'єктності місцевих еліт, зростання впливу локальних лідерів і посилення ролі партійних осередків у межах області і навіть «зумовило активне створення нових партій регіонального та локального характеру» (Остапець, Дудінська, 2025, с. 27, 34).

Вибори 2020 року у Львівській області стали своєрідним тестом для нової системи місцевої влади. Після завершення укрупнення районів і створення нових громад зросла конкуренція між регіональними партійними структурами. У підсумку до Львівської обласної ради пройшли представники шести політичних сил, серед яких провідні позиції зайняли «Європейська Солідарність» (30,8 %), «Слуга Народу» (9,4 %) та «Самопоміч» (8,7 %) (Котенко, 2020). Ці результати відображали процес формування багатопартійної динаміки на регіональному рівні й демонстрували зсув політичних симпатій у бік партій із чітко вираженим місцевим порядком денним. Реформа, спрямована на підвищення субсидіарності, фактично привела до фрагментації політичного простору, але водночас зміцнила горизонтальні зв'язки між громадами (Субсидіарність як основа..., 2025).

Разом із тим розширення автономії супроводжувалося зростанням ризиків корупції та конфліктів інтересів. Частина громад стикнулася з неефективним використанням ресурсів та персоналізованим контролем місцевих еліт над бюджетними процесами. В аналітичному звіті від 31 березня 2021 року міжнародної антикорупційної організації «Трансперенсі Інтернешнл Україна» (Transparency International Ukraine) було зазначено, що «рівень прозорості зростає, проте темпи сповільнюються. У 2018 році загальний рівень прозорості 100 міст підвищився на 38,5 %, у 2019 році – на 10,4 %, а у 2020 році – на 4,4 %» (Результати рейтингів прозорості..., 2021). Ці проблеми активізували участь громадських ініціатив, спрямованих на забезпечення публічного контролю. У межах проекту «Громадський Проєкт Львівська область»

у низці територіальних громад області було створено онлайн-платформи для подання та оцінки громадських ініціатив, що сприяє підвищенню прозорості та участі громадян у прийнятті рішень місцевою владою. (Архів проєктів..., 2020).

Помітною рисою політичних наслідків стало зміцнення громадянського суспільства. Реформа стимулювала появу дорадчих органів при виконкомах, громадських рад та ініціативних груп, які почали брати участь у процесі планування місцевого розвитку. Отже, можна стверджувати, що адміністративно-територіальна реформа зумовила структурну трансформацію політичної влади на Львівщині. Вона поєднала елементи демократизації з прагматичним перерозподілом владних повноважень, створивши нову систему взаємодії «держава – громада». Попри окремі виклики, політичний ландшафт регіону став більш збалансованим: місцеві ради дістали реальні важелі впливу, партії – стимул до зміцнення регіональних структур, а громадяни – механізми участі в ухваленні рішень. Реформа заклала основу для сталого політичного розвитку Львівщини, де демократична автономія поступово поєднується з підзвітністю та прозорістю влади.

Висновки. Адміністративно-територіальна реформа 2015–2020 років істотно трансформувала систему місцевого самоврядування Львівської області, створивши нові умови для посилення автономії громад і підвищення ефективності управління. Об'єднання територіальних громад сприяло оптимізації фінансових потоків, розширенню ресурсної бази та формуванню більш відповідальної місцевої влади. Водночас реформа мала неоднозначні соціальні наслідки: підвищення доступності базових послуг відбувалося нерівномірно, залежно від спроможності конкретних громад. Політичною особливістю Львівщини стало зростання рівня громадської активності та участі населення у виробленні управлінських рішень, що відображає поступову еволюцію місцевої політичної культури. Разом із тим залишаються проблеми кадрового забезпечення, координації між рівнями влади та ефективного контролю за використанням бюджетних ресурсів. Отже, реформа стала вагомим кроком до децентралізації влади та розвитку місцевої демократії, проте потребує подальшого вдосконалення механізмів управління і підтримки соціальної згуртованості громад.

Джерела та література

- Архів проєктів: Всеукраїнський громадський бюджет у Львівській області. (2020). URL: <https://vgblv.pb.org.ua/projects/archive/487>
- Горохова, Л., Невинна, Г. (2023). Досягнення та перспективи реформи децентралізації в Україні. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія «Філософсько-політичні студії»*. Вип. 46. С. 253–261. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.32>
- Гудзеляк, І. (2023). Географія внутрішньо переміщених осіб у Львівській області. *Географічна освіта і наука: виклики і поступ* : збірник матеріалів Міжнар. науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю географії у Львівському університеті, м. Львів, 18–20 травня 2023 р. С. 257–260.
- Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
- Запускається портал спроможності громад – допоміжний інструмент для прийняття рішень», 21 квітня 2021 р. *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minregion-zapuskayetsya-portal-spromozhnosti-gromad>
- Копилюк, О. І., Музичка, О. М., Пелех, П. Р. & Тацій, Є. І. (2024). Фінансова спроможність територіальних громад Львівської області в умовах децентралізації. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. № 75. С. 14–19. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-02>
- Котенко, Т. (2020). «Євросолідарність» пропонує патріотичним політсилам створити більшість у Львівській облраді. URL: <https://glavcom.ua/news/jevrosolidarnist-proponuje-patriotichnim-politsilam-stvoriti-bilshist-u-lvivskiy-oblradi--720647.html>
- Кучер, Г. М. (2019). *Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади* : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора

- філософії) за спеціальністю 13.00.05 – Соціальна робота / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань. 301 с.
- Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 листопада 2019. *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/file/494/10.11.2019.pdf>
- Остапець Ю., Дудінська І.** (2025). *Еволюція партійної системи України: характеристика етапів та перспективи розвитку в поствоєнний період*. Політичні інститути та процеси в Україні в кінці ХХ – на початку ХХІ століть : колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря. Ужгород : ТОВ «РІК-У». С. 7–61.
- Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 33, ст. 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX>
- Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 № 214 «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>
- Результати рейтингів прозорості та підзвітності за 2020 рік від ТІ Україна. (2021). URL: <https://ti-ukraine.org/research/rezultaty-rejtyngiv-prozorosti-ta-pidzvitnosti-za-2020-rik-vid-ti-ukrayina/>
- Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; за ред. С. Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с.
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 № 624-р «Про затвердження перспективного плану формування територій громад Львівської області». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2020-%D1%80>
- Скіпальська, Г., Скіпальський, А. & Юрочко, Т.** (2020). Охорона здоров'я. Оцінка політики реформ Парламенту й Уряду за період вересень 2019 – січень 2020 рр. та її відповідність «Принципам Торонто». URL: <https://uareforms.org/reforms/healthcare>
- Стратегія розвитку Новояворівської міської територіальної громади на період до 2027 року. Новояворівськ, 2023. URL: <https://novmiskrada.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Strategiya-rozvytku-Novoyavorivskoyi-gromady.pdf>
- Субсидіарність як основа ефективного самоврядування: досвід України та європейські практики. (2025). URL: <https://conservative.org.ua/2025/03/26/subsydiarnist-ia-oslnova-efektyvnoho-samovriaduvannia-dosvid-ukrainy-ta-ievropejski-praktyky/>
- Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку* : монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2020. 531 с.
- Трансформація моделей управління освітою в територіальних громадах: стан, проблеми, перспективи* : колективна монографія / за заг. ред. Клясен Н. Л., Пушкарьова Т. О. Київ : ТОВ НВП «Росток А. В. Т.», 2022. 428 с.
- Шутка, Н.** (2018). Перші ОТГ Львівщини: чому одним вдалося більше, ніж іншим. *Джерела*. URL: <https://djerela.com.ua/analytics/persh-otg-lv-vshchini-chomu-odnim-vdalosya-b-lshe-n-zh-nshim>
- Ярошук, О.** (2018). Рубікон децентралізації: Успіхи головної реформи останніх 4 років. *Агropolітика*. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/425-rubikon-detsentralizatsiyi-uspihi-golovnoyi-reformi-ostannih-4-rokiv>

References

- Arkhir projektiv: Vseukrainskyi hromadskyi biudzheth u Lvivskii oblasti. [Project archive: All-Ukrainian public budget in Lviv region]. (2020). Retrieved from: <https://vgblv.pb.org.ua/projects/archive/487> [in Ukrainian].
- Horokhova, L., Nevinna, H.** (2023). Dosiahnennia ta perspektyvy reformy detsentralizatsii v Ukraini [Achievements and prospects of decentralization reform in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filosofsko-politychni studii», 46, 253–261*. <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.32> [in Ukrainian].
- Hudzeliak, I.** (2023). Neohrafiia vnutrishno peremishchenykh osib u Lvivskii oblasti. [Geography of internally displaced persons in Lviv region]. Neohrafichna osvita i nauka: vyklyky i postup : zbirnyk materialiv Mizhnar. naukovo-praktychna konferentsiia prysviachena 140-richchiu neohrafiu u Lvivskomu universyteti Ukraina, m. Lviv, 18–20 travnia 2023 r. S. 257–260. Retrieved from: <https://share.google/2f9YCPpUsQRpTTxG6> [in Ukrainian].

- Zakon Ukrainy «Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad» vid 05.02.2015 № 157-VIII. [Law of Ukraine “On Voluntary Association of Territorial Communities” dated 05.02.2015 No. 157-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> [in Ukrainian].
- Zapuskaietsia portal spromozhnosti hromad – dopomizhnyi instrument dlia pryiniattia rishen, 21 kvitnia 2021 r. [Launch of the Community Capacity Portal – a decision-making support tool, April 21, 2021]. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/minregion-zapuskayetsya-portal-spromozhnosti-gromad> [in Ukrainian].
- Kopyliuk, O. I., Muzychka, O. M., Pelekh, P. R. & Tatsii, Ye. I.** (2024). Finansova spromozhnist terytorialnykh hromad Lvivskoi oblasti v umovakh detsentralizatsii. [Financial capacity of territorial communities in Lviv region in the context of decentralization]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 75, 14–19. <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-02> [in Ukrainian].
- Kotenko, T.** (2020). «Ievrocolidarnist» proponuie patriotychnym politsylam stvoryty bilshist u Lvivskii obrladi. [“Eurosolidarity” proposes that patriotic political forces create a majority in the Lviv Regional Council]. Retrieved from: <https://glavcom.ua/news/jevrocolidarnist-proponuje-patriotichnim-politsilam-stvoriti-bilshist-u-lvivskiy-oblradi--720647.html> [in Ukrainian].
- Kucher, H. M.** (2019). Sotsialna robota z vrazlyvymy katehoriiami naseleennia v umovakh terytorialnoi hromady. [Social work with vulnerable groups in the context of the territorial community]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 13.00.05 – Sotsialna robota. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny, Uman*. 301 s. [in Ukrainian].
- Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia stanom na 10 lystopada 2019. [Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government as of November 10, 2019]. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. Retrieved from: <https://decentralization.ua/uploads/library/file/494/10.11.2019.pdf> [in Ukrainian].
- Ostapets Yu., Dudinska I.** (2025). Evoliutsiia partiinoi systemy Ukrainy: kharakterystyka etapiv ta perspektyvy rozvytku v postvoiennyi period [The evolution of Ukraine's party system: characteristics of the stages and prospects for development in the post-war period] // *Politychni instytuty ta protsesy v Ukraini v kintsi KhKh – na pochatku KhKhI stolit: kolektyvna monohrafiia / za zah. red.: Yurii Ostaptsia i Mariana Tokaria. Uzhhorod: TOV «RIK-U». S. 7–61*. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/e0427c2c-0e83-45e5-9b82-9409ca7cfd81> [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17.07.2020 № 807-IX «Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv» [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 807-IX of July 17, 2020, “On the formation and liquidation of districts”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 2020, № 33, st. 235. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.04.2015. № 214. «Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 214 of April 8, 2015, “On the Approval of the Methodology for the Formation of Capable Territorial Communities”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Rezultaty reitynhiv prozorosti ta pidzvitnosti za 2020 rik vid TI Ukraina. [Results of the 2020 transparency and accountability ratings from TI Ukraine]. (2021). Retrieved from: <https://ti-ukraine.org/research/rezultaty-rejtyngiv-prozorosti-ta-pidzvitnosti-za-2020-rik-vid-ti-ukrayina/> [in Ukrainian].
- Rozvytok sotsialnoi sfery terytorialnykh hromad v umovakh administratyvno-finansovoi detsentralizatsii [Development of the social sphere of territorial communities in the context of administrative and financial decentralisation] / DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy»; za red. S. L. Shults. Lviv, 2018. 140 s. [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.05.2020 № 624-r «Pro zatverdzhennia perspektyvnoho planu formuvannia terytorii hromad Lvivskoi oblasti». [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 624-r of 27 May 2020 “On the approval of a long-term plan for the formation of communities in Lviv region”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2020-%D1%80> [in Ukrainian].
- Skipalska, H., Skipalskyi, A. & Yurochko, T.** (2020). Okhorona zdorovia. Otsinka polityky reform Parlamentu y Uriadu za period veresen 2019 – sichen 2020 rr. ta yii vidpovidnist «Pryntsypam Toronto». [Healthcare. Assessment of the reform policies of the Parliament and the Government for the period September 2019 – January 2020 and their compliance with the Toronto Principles]. Retrieved from: <https://uareforms.org/reforms/healthcare> [in Ukrainian].

- Stratehiia rozvytku Novoiavorivskoi miskoi terytorialnoi hromady na period do 2027 roku. Novoiavorivsk, 2023 [Development strategy of the Novoyavorivsk city territorial community for the period until 2027]. Retrieved from: <https://novmiskrada.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Strategiya-rozvytku-Novoyavorivskoyi-gromady.pdf>. [in Ukrainian].
- Subsydiarnist yak osnova efektyvnoho samovriaduvannia: dosvid Ukrainy ta yevropejski praktyky. (2025). [Subsidiarity as the basis for effective self-government: the experience of Ukraine and European practices]. Retrieved from: <https://conservative.org.ua/2025/03/26/subsydiarnist-iaak-osnova-efektyvnoho-samovriaduvannia-dosvid-ukrainy-ta-ievropejski-praktyky/> [in Ukrainian].
- Terytorialni hromady v umovakh detsentralizatsii: ryzyky ta mekhanizmy rozvytku [Territorial communities in the context of decentralization: risks and mechanisms of development]: monohrafiia / za red. Kravtsiva V. S., Storonianskoi I. Z. Lviv: DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy, 2020. 531 s.
- Transformatsiia modelei upravlinnia osvitoiu v terytorialnykh hromadakh: stan, problemy, perspektyvy [Transformation of education management models in territorial communities: status, problems, prospects] : kolektyvna monohrafiia / Za zah. red. Kliasi N. L., Pushkarova T. O. Kyiv : TOV NVP «Rostok A. V. T.», 2022. 428 s. [in Ukrainian].
- Shutka, N.** (2018). Pershi OTH Lvivshchyny: chomu odnym vdalosia bilshe, nizh inshym [The first ATCs in Lviv region: why some succeeded more than others]. Dzherela. Retrieved from: <https://djerela.com.ua/analytics/persh-otg-lv-vshchyni-chomu-odnim-vdalosya-b-lshe-n-zh-nshim> [in Ukrainian].
- Yaroshchuk, O.** (2018). Rubikon detsentralizatsii: Uspikhy holovnoi reformy ostannikh 4 rokiv [The Rubicon of decentralization: Successes of the main reform of the last 4 years]. Ahropolityka. Retrieved from: <https://agropolit.com/spetsproekty/425-rubikon-detsentralizatsiyi-uspikhy-golovnoyi-reformi-ostannih-4-rokiv> [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 05.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно
до ліцензії відкритого доступу
Creative Commons Attribution 4.0
International License

Андрій ГАЛИШИН

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (drog-advokat@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2962-6664>

Бібліографічний опис статті: Галишин, А. (2026). Український ліберально-демократичний рух у міжвоєнній Польщі: проблеми і напрями наукових досліджень у сучасній Україні. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.16>

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ: ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. *Мета дослідження* – з'ясувати, як у сучасній українській історіографії висвітлюється український ліберально-демократичний рух у міжвоєнній Польщі, визначити ступінь його наукового опрацювання та окреслити подальші дослідницькі перспективи. **Методологія дослідження** базується на поєднанні принципів історизму, наукової неупередженості та цілісного розгляду історичних явищ; використано історіографічне зіставлення й аналітичне узагальнення наукових праць. **Наукова новизна** полягає у систематизації сучасних досліджень західноукраїнського ліберального середовища міжвоєнної доби, уточненні ролі окремих дослідників у розробленні теми та визначенні проблемних аспектів, що залишаються недостатньо вивченими. **Висновки.** З'ясовано, що західноукраїнський ліберальний рух у міжвоєнному двадцятилітті намагався поєднати класичні європейські ідеї з потребами національного відродження українців, виступаючи за конституційність, реформи та еволюційний розвиток. Провідною силою українського політичного життя в міжвоєнній Польщі, яка обстоювала ліберальні та демократичні принципи, було Українське національно-демократичне об'єднання. Доведено, що сучасні українські історики добре дослідили організаційно-політичну діяльність та зовнішні орієнтації УНДО, еволюцію політичної тактики партії, участь націонал-демократів у виборчих кампаніях, персональний склад і внутрішню організацію українського парламентського представництва. У центрі дослідницької уваги перебували й інші партії з демократичними елементами в програмі – соціалістичні, клерикальні тощо.

Незважаючи на наукові досягнення доводиться констатувати, що ґрунтовних праць з історії клерикально-консервативних партій міжвоєнного періоду немає. Так само відсутні спеціальні дослідження про дрібні угодівські політичні угруповання, що діяли на Волині, як-от: Партія українського народного єднання, Українська народна партія, Український народний союз. Майбутнім дослідникам необхідно більше наголошувати на важливості суто ліберальних цінностей у програмах та практиці учасників політичного процесу.

Ключові слова: історіографічні джерела, історіографічний аналіз, ліберально-демократичний рух, міжвоєнна Польща, політичні партії, Західна Україна.

Andriy HALYSHYN

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (drog-advokat@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2962-6664>

To cite this article: Halyshyn, A. (2026). Ukrainskyi liberalno-demokratychnyi ruh u mizhvoieniui Polshchi: problemy i napriamy naukovykh doslidzhen u suchasniui Ukraini [Ukrainian liberal-democratic movement in interwar Poland: problems and directions of scientific research in modern Ukraine]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.16> [in Ukrainian].

UKRAINIAN LIBERAL-DEMOCRATIC MOVEMENT IN INTERWAR POLAND: PROBLEMS AND DIRECTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH IN MODERN UKRAINE

Summary. The purpose of the study is to clarify how the Ukrainian liberal-democratic movement in interwar Poland is represented in modern Ukrainian historiography, to determine the degree of its scholarly elaboration and to outline directions for further research. The methodology is based on the combination of the principles of historicism, scholarly impartiality and holistic consideration of historical phenomena; historiographical comparison and analytical generalization of studies were applied. The scientific novelty lies in the systematization of current research on the Western Ukrainian liberal milieu of the interwar period, the contribution of individual scholars and identification of issues that remain insufficiently examined. Conclusions. It has been found that the Western Ukrainian liberal movement in the interwar twenties tried to combine classical European ideas with the needs of the national revival of Ukrainians, advocating constitutionalism, reforms, and evolutionary development. The leading force of Ukrainian political life in interwar Poland, which advocated liberal and democratic principles, was the Ukrainian National Democratic Union. It is proven that modern Ukrainian historians have well researched the organizational and political activities and external orientations of the UNDO, the evolution of the party's political tactics, the participation of national democrats in election campaigns, the personal composition and internal organization of the Ukrainian parliamentary representation. The focus of research attention was also on other parties with democratic elements in their programs – socialist, clerical, etc.

Despite scientific achievements, it must be stated that there are no thorough works on the history of clerical-conservative parties of the interwar period. There are also no special studies on small, collusive political groups that operated in Volyn, such as the Party of Ukrainian People's Unity, the Ukrainian People's Party, and the Ukrainian People's Union. Future researchers need to place greater emphasis on the importance of purely liberal values in the programs and practices of participants in the political process.

Key words: historiographic sources, historiographic analysis, liberal-democratic movement, interwar Poland, political parties, Western Ukraine.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні процеси серед українського населення у складі Другої Речі Посполитої належать до ключових тем сучасної історичної науки, оскільки вони безпосередньо пов'язані з формуванням модерної політичної культури українців. У цьому контексті особливе місце посідає легальний політичний рух, що поєднував національні прагнення із використанням парламентських механізмів та правових форм боротьби. Після здобуття Україною незалежності вітчизняні історики активно звернулися до вивчення політичного життя міжвоєнної доби. Це було зумовлено не лише розширенням джерельної бази, а й потребою переосмислення радянських інтерпретацій, у яких легальні українські партії здебільшого характеризувалися як другорядні або залежні від зовнішніх політичних чинників. У новітніх дослідженнях увага зосереджується на реконструкції політичної структури українського середовища, його взаємодії з польською державною владою та особливостях розвитку партійних програм. Водночас значна частина праць має конкретно-історичний характер і присвячена окремим організаціям, діячам або подіям. Через це історіографічна картина формувалася поступово й фрагментарно. Узагальнення наукового доробку щодо українського ліберально-демократичного напрямку міжвоєнної доби досі залишається недостатньо систематизованим, що зумовлює потребу його спеціального аналізу.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти проблеми відображені у працях довідково-бібліографічного характеру, де подано огляд джерел та основних напрямів дослідження українського політичного життя у міжвоєнний період (Кугутяк, 2002, с. 38–46; Кучерепа, Давидюк, 2001, с. 10–11; Потіха, 2011, с. 5–6; Хруслов, 2000, с. 4–5). Проте ці роботи не ставили за мету комплексне осмислення історіографії ліберально-демократичного руху. У перші роки після 1991 р. дослідники зосередилися на реконструкції політичних процесів і становлення українських партій. Значний внесок у вивчення політичного життя Західної України зробили М. Кугутяк (1993), О. Красівський (1998а; 1998б), І. Соляр (1995), О. Зайцев

(1993; 1995). У їхніх працях розглядалися передумови виникнення політичних організацій, їх взаємини з польською владою та роль у формуванні національної політичної спільноти. Подальші дослідження були спрямовані на діяльність Українського національно-демократичного об'єднання як провідної сили легального політичного руху. Особливості його організаційної структури, еволюції стратегії та парламентської діяльності розкрито у працях М. Кугутяка (2002) та О. Потіхи (2011), а внутрішньопартійні дискусії та політика «нормалізації» – у дослідженні Б. Хрушова (2000). Історіографію доповнюють праці біографічного характеру, присвячені діячам націонал-демократичного середовища (Прокіп, 2003; Шептицька, 2008; Швед, 2010; Півень, 2011), а також дослідження інших українських партій міжвоєнної доби – соціал-демократичної, радикальної та християнсько-суспільної течій (Райківський, 1995; Пікуляк, 2004; Боднар, 2010; Москалюк, 1998; Марчук, 2004; Кучерепа, Давидюк, 2001). Таким чином, наукова література містить значний фактичний матеріал, однак він розпорошений між різними тематичними напрямками і не узагальнений у межах спеціального історіографічного дослідження.

Метою статті є з'ясування сучасного стану, повноти і достовірності вивчення діяльності українських легальних партій у міжвоєнній Речі Посполитій, які сповідували не тільки ідеали незалежності і соборності України, а й ліберальні цінності.

Виклад основного матеріалу. У межах цього дослідження під ліберальним рухом розуміється сукупність політичних практик і програмних положень, орієнтованих на правову державу, парламентаризм та пріоритет прав особи. У політичній думці модерної Європи лібералізм сформувався як доктрина, що поєднувала ідеї громадянських свобод, правової держави і представницького правління (Заблоцький, 2002; Гай-Нижник, 2014; Проценко, Лісовий, 2002). В українському контексті міжвоєнної доби ці засади набули специфічного змісту, оскільки поєднувалися з прагненням національного самовизначення. На це звертав увагу І. Лисяк-Рудницький, який, аналізуючи українську політичну думку, виділив демократично-народницький напрям як такий, що поєднував вимоги громадянських свобод із національними інтересами (Лисяк-Рудницький, 1994, с. 47, 50).

Найповніше ліберально-демократичний напрям репрезентувало Українське національно-демократичне об'єднання. У науковій літературі воно розглядається як партія, що орієнтувалася на досягнення політичних прав українців легальними методами, виступала проти асиміляційної політики польської держави та водночас прагнула до врегулювання польсько-українських відносин у правовому полі (Черченко, 2019; Кучерепа, 2008).

У дослідженнях М. Кугутяка, О. Красівського, І. Соляра та О. Зайцева проаналізовано процес формування партії, її політичну стратегію та взаємини з польською владою (Кугутяк, 1993; Красівський, 1998а; Соляр, 1995; Зайцев, 1993). Особливу увагу приділено ранньому етапу діяльності УНДО, коли відбувалося поєднання двох напрямів – розвитку легального українського життя та заперечення польського державного контролю над українськими територіями.

Найбільш системно діяльність партії у 1920-х роках дослідив М. Кугутяк. Учений розглянув ідейну еволюцію націонал-демократів, їх участь у виборах і парламентській роботі, а також внутрішньопартійні суперечності (Кугутяк, 2002). На основі джерел він показав, що керівництво партії орієнтувалося на консолідацію національних сил і намагалося поєднати державницькі цілі з легальними політичними методами.

У працях також підкреслено роль греко-католицького духовенства, яке підтримувало націонал-демократичний рух як захисника суспільних і моральних засад. Водночас серед молоді зростала критика поміркованої політики партії, що сприяло поширенню радикальних ідеологій (Кугутяк, 2002, с. 323).

Проблеми внутрішньої політики УНДО та суперечки навколо його стратегії розглянуті й у дослідженні Б. Хрушова. Автор показав, що спроби досягти компромісу з польською владою в середині 1930-х років не дали очікуваних результатів в умовах посилення авторитарних тенденцій у державі (Хрушов, 2000, с. 14–15).

Окремий аспект діяльності партії – її взаємини з іншими українськими організаціями та роль у суспільному житті – комплексно дослідила О. Потіха, яка визначила УНДО як одну з найвпливовіших політичних сил регіону (Потіха, 2011, с. 17).

Важливим напрямом досліджень стало вивчення окремих проблем політики українських партій. Зокрема, аграрне питання розглянула О. Кондратюк, яка на основі порівняння програм показала, що націонал-демократи пропонували перерозподіл великих земельоводінь і розвиток кооперативних форм господарювання як спосіб соціальної стабілізації українського села (Кондратюк, 1997). Дослідниця наголосила, що реалізація цих планів була обмежена політикою польської влади та відсутністю узгодженості між українськими партіями.

Помітне місце у науковій літературі посідають біографічні дослідження, через які розкривається практична діяльність ліберального середовища. Зокрема, у праці Л. Шептицької відтворено громадсько-політичну діяльність Степана Барана – одного з організаторів українського парламентського представництва (Шептицька, 2008). А. Прокіп проаналізував політичну кар'єру Михайла Галущинського, який у польському парламенті виступав із питань освіти, культурних прав та українсько-польських відносин (Прокіп, 2003). Подібні аспекти діяльності українських парламентарів висвітлено у дослідженнях О. Швед та А. Півня (Швед, 2010; Півень, 2011).

Поряд із націонал-демократами дослідники звернули увагу на інші політичні сили, що поєднували соціальні та демократичні вимоги. І. Райківський показав, що Українська соціал-демократична партія орієнтувалася на створення незалежної держави із соціалістичними елементами (Райківський, 1995). У працях М. Пікуляк доведено, що Українська радикальна партія прагнула до реалізації національної ідеї через демократичні методи, заперечуючи насильницькі форми боротьби (Пікуляк, 2004; 2005). О. Боднар дослідила програму соціалістично-радикальної партії, яка передбачала поєднання державної незалежності з соціально-економічними реформами (Боднар, 2010).

Окремий напрям історіографії становлять праці про християнсько-суспільний рух. М. Москалюк показав, що його представники поєднували ідею автономії Галичини з концепцією національної консолідації (Москалюк, 1998; 2000). Подібні питання розглянуті у дослідженнях О. Єгрешія та В. Марчука, які аналізували політичну діяльність греко-католицького духовенства та його вплив на суспільне життя (Єгрешій, 2006; Марчук, 2004).

Важливим доповненням до вивчення політичного спектра стали дослідження Волинського українського об'єднання. М. Кучерепа і Р. Давидюк встановили, що ця організація, зберігаючи лояльність до польської влади, водночас виступала за громадянські та культурні права українців і відіграла роль осередку національного відродження на Волині (Кучерепа, Давидюк, 2001, с. 252–281).

Висновки. Проведений огляд досліджень засвідчує, що український ліберально-демократичний рух у міжвоєнній Польщі поступово став окремим предметом дослідження в сучасній українській історіографії. У працях істориків він розглядається як політичне середовище, що прагнуло поєднати національні вимоги з принципами правової держави, парламентаризму та еволюційного розвитку суспільства. Провідну роль у цьому русі дослідники одностайно відводять Українському національно-демократичному об'єднанню. У наукових роботах достатньо повно висвітлено його організаційну структуру, політичну стратегію, парламентську діяльність та участь у виборчих кампаніях. Значну увагу приділено також персональному складу українського представництва та взаєминам із польською владою. Поряд із цим історики розширили коло досліджень, звернувшись до діяльності соціал-демократичних, радикальних і християнських організацій, а також регіональних політичних утворень. Це дозволило розглядати український політичний рух міжвоєнної доби як багатокомпонентне явище, у якому демократичні елементи проявлялися у різних ідеологічних формах. Водночас у науковій літературі переважає аналіз політичних подій і організаційної діяльності, тоді як питання ідейного змісту лібералізму, його впливу на політичну практику та внутрішню еволюцію програм досліджено меншою мірою. Недостатньо опрацьованими залишаються істо-

рія клерикально-консервативних партій і дрібних угодівських організацій, зокрема тих, що діяли на Волині.

Отже, подальші дослідження доцільно спрямувати на вивчення інтелектуальних засад українського лібералізму, його місця в європейському політичному контексті та ролі у формуванні модерної політичної культури українського суспільства.

Джерела та література

- Боднар, О. М. (2010).** *Парламентська діяльність Української соціалістично-радикальної партії (1928–1935): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства.* Львів.
- Гай–Нижник, П. П. (2014).** Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. *Гілея.* Вип. 88 (№9), 5–14.
- Єгрешій, О. (2006).** *Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча.* Івано-Франківськ: Нова Зоря.
- Заблоцький, В. (2002).** Лібералізм. *Філософський енциклопедичний словник.* Київ: Абрис, 331.
- Зайцев, О. Ю. (1993).** Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.). *Український історичний журнал.* № 1, 72–84.
- Зайцев, О. Ю. (1995).** Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Вип. 2, 172–186.
- Кондратюк, О. К. (1997).** *Аграрне питання в програмах та діяльності українських політичних партій Західної України (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львівський держ. ун-т ім. І. Франка.* Львів.
- Красівський, О. (1998а).** *Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблеми взаємовідносин.* Київ: Вид-во УАДУ.
- Кугутяк, М. (1993).** *Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.).* Івано-Франківськ.
- Кугутяк, М. (2002).** *Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т. 1.* Київ; Івано-Франківськ: Плай.
- Кучерепа, М. (2008).** Український політикум Волині 1921–1939 років: спроба узагальнення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Вип. 17, 239–248.
- Кучерепа, М. М., Давидюк, Р. П. (2001).** *Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.): Монографія.* Луцьк: Надстир'я.
- Лисяк-Рудницький, І. (1994).** Напрями української політичної думки. В: *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2.* Київ: Основи, 45–70.
- Марчук, В. (2004).** *Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.* Івано-Франківськ: Плай.
- Москалюк, М. (2000).** Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.): історико-політичний аналіз. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис.* № 4, 97–101.
- Москалюк, М. (1998).** *Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х роках ХХ ст.* Київ: Стило.
- Півень, А. В. (2011).** *Громадсько-політична діяльність Володимира Загайкевича (1876–1949): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства.* Львів.
- Пікуляк, М. (2004).** Проблема державно-політичного розвитку України в діяльності Української радикальної партії (1918–1926 рр.). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис.* Івано-Франківськ. № 10, 179–187.
- Потіха, О. Б. (2011).** *УНДО в суспільно-політичному житті Західної України першої половини 1930-х рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства.* Львів.
- Прокіп, А. В. (2003).** *Громадська і політична діяльність Михайла Галуцинського: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка.* Львів.
- Проценко, О., Лісовий, В. (ред.). (2002).** *Лібералізм: Антологія.* Київ: Смолоскип.
- Райківський, І. (1995).** *Українська соціал-демократична партія (1928–1939).* Івано-Франківськ.
- Соляр, І. (1995).** *Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928).* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

- Хруслов, Б. Г. (2000).** *Політична діяльність Українського національно-демократичного об'єднання (1925–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича.* Чернівці.
- Черченко, Ю. А. (2019).** Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). *Енциклопедія історії України: Україна–Українці. Кн. 2.* Київ: Вид-во «Наукова думка». URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainske_UNDO
- Швед, О. П. (2010).** *Громадсько-політична діяльність Степана Витвицького: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства.* Львів.
- Шептицька, Л. Б. (2008).** *Громадсько-політична діяльність Степана Барана (1879–1953): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства.* Львів.

References

- Bodnar, O. M. (2010).** *Parlamentska diialnist Ukrainskoi sotsialistychno-radykalnoi partii (1928–1935): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 [Parliamentary activities of the Ukrainian Socialist Radical Party (1928–1935): Extended abstract of Candidates thesis].* NAN Ukrainy, In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, In-t narodoznavstva. Lviv [in Ukrainian].
- Hai-Nyzhnyk, P. P. (2014).** Liberalizm yak filozofska, politychna ta ekonomichna teoriia: narys istorii stanovlennia ta rozvytku [Liberalism as a philosophical, political and economic theory: a sketch of the history of its formation and development]. *Hileia*. Vyp.88 (№9), 5–14 [in Ukrainian].
- Yehreshii, O. (2006).** *Yepyskop Hryhorii Khomyshyn: portret relihiino-tserkovnoho i hromadsko-politychnoho diiacha [Bishop Hryhoriy Khomyshyn: a portrait of a religious, church and public and political figure].* Ivano-Frankivsk: Nova Zoria [in Ukrainian].
- Zablotskyi, V. (2002).** Liberalizm [Liberalism]. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv: Abrys, 331 [in Ukrainian].
- Zaitsev, O. Yu. (1993).** Predstavnyky ukrainskykh politychnykh partii Zakhidnoi Ukrainy v parlamenti Polshchi (1922–1939 rr.) [Representatives of Ukrainian political parties of Western Ukraine in the Polish Parliament (1922–1939)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 1, 72–84 [in Ukrainian].
- Zaitsev, O. Yu. (1995).** Politychni partii Zakhidnoi Ukrainy u parlamentskykh vyborakh 1928 r. [Political parties of Western Ukraine in the parliamentary elections of 1928.]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Vyp. 2, 172–186 [in Ukrainian].
- Kondratiuk, O. K. (1997).** *Ahrarne pytannia v prohramakh ta diialnosti ukrainskykh politychnykh partii Zakhidnoi Ukrainy (1919–1939 rr.): avtoref. dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.01 [The Agrarian Question in the Programs and Activities of Ukrainian Political Parties in Western Ukraine (1919–1939): Extended abstract of Candidates thesis].* Lvivskiy derzh. un-t im. I. Franka. Lviv [in Ukrainian].
- Krasivskyi, O. (1998a).** *Skhidna Halychyna i Polshcha v 1918–1923 rr.: problemy vzaiemovidnosyn [Eastern Galicia and Poland in 1918–1923: problems of relations].* Kyiv: Vyd-vo UADU [in Ukrainian].
- Kuhutiak, M. (1993).** *Halychyna: storinky istorii: Narys suspilno-politychnoho rukhu (XIX st. – 1939 r.) [Galicia: pages of history: An outline of the socio-political movement (19th century – 1939)].* Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Kuhutiak, M. (2002).** *Istoriia ukrainskoi natsional-demokratii (1918–1929) [History of Ukrainian National Democracy (1918–1929)]. T. 1.* Kyiv; Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
- Kucherepa, M. (2008).** *Ukrainskyi politykum Volyni 1921–1939 rokiv: sproba uzahalnennia [Ukrainian political system of Volhynia 1921–1939: an attempt at generalization].* *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Vyp. 17, 239–248 [in Ukrainian].
- Kucherepa, M. M., Davydiuk, R. P. (2001).** *Volynske ukrainske obiednannia (1931–1939 rr.): Monohrafiia [Volyn Ukrainian Union (1931–1939): Monograph].* Lutsk: Nadstyria [in Ukrainian].
- Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994).** *Napriamy ukrainskoi politychnoi dumky [Trends in Ukrainian political thought]. V: Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese [Historical essays]. V 2 t. Tom 2.* Kyiv: Osnovy, 45–70 [in Ukrainian].
- Marchuk, V. (2004).** *Tserkva, dukhovnist, natsiia. Ukrainska hreko-katolytska tserkva v suspilnomu zhytti Ukrainy XX st. [Church, spirituality, nation. The Ukrainian Greek Catholic Church in the public life of Ukraine in the 20th century].* Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
- Moskaliuk, M. (2000).** *Derzhavotvorcha kontsepsiia ukrainskykh khrystyianskykh suspilnykiv u mizhvoienii Halychyni (1920–1939 rr.): istoryko-politychnyi analiz [The state-building concept of*

- Ukrainian Christian social activists in interwar Galicia (1920–1939): historical and political analysis]. *Halychyna. Vseukrainskyi naukovi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*. № 4, 97–101 [in Ukrainian].
- Moskaliuk, M. (1998).** Ukrainskyi khrystiansko-suspilnyi rukh Halychyny v 20-kh rokakh XX st. [Ukrainian Christian social movement of Galicia in the 1920s.]. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].
- Piven, A. V. (2011).** *Hromadsko-politychna diialnist Volodymyra Zahaikevycha (1876–1949): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 [Public and political activities of Volodymyr Zahaykevich (1876–1949): Extended abstract of Candidates thesis]*. NAN Ukrainy, In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, In-t narodoznavstva. Lviv [in Ukrainian].
- Pikuliak, M. (2004).** Problema derzhavno-politychnoho rozvytku Ukrainy v diialnosti Ukrainskoi radykalnoi partii (1918–1926 rr.) [The problem of the state and political development of Ukraine in the activities of the Ukrainian Radical Party (1918–1926)]. *Halychyna. Vseukrainskyi naukovi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*. Ivano-Frankivsk. № 10, 179–187 [in Ukrainian].
- Potikha, O. B. (2011).** UNDO v suspilno-politychnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy pershoi polovyny 1930-kh rr.: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 [UNDO in the socio-political life of Western Ukraine in the first half of the 1930s.: *Extended abstract of Candidates thesis]*. NAN Ukrainy, In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, In-t narodoznavstva. Lviv [in Ukrainian].
- Prokip, A. V. (2003).** Hromadska i politychna diialnist Mykhaila Halushchynskoho: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 [Public and political activities of Mykhailo Galushchynsky: *Extended abstract of Candidates thesis]*. Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Lviv [in Ukrainian].
- Protsenko, O., Lisovyi, V. (Ed.). (2002).** *Liberalizm: Antolohiia [Liberalism: An Anthology]*. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
- Raikivskyy, I. (1995).** *Ukrainska sotsial-demokratychna partiia (1928–1939) [Ukrainian Social Democratic Party (1928–1939)]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Soliar, I. (1995).** *Ukrainske natsionalno-demokratyчне obiednannia: pershyi period diialnosti (1925–1928) [Ukrainian National Democratic Union: the first period of activity (1925–1928)]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Khruslov, B. H. (2000).** *Politychna diialnist Ukrainskoho natsionalno-demokratychnoho obiednannia (1925–1939 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 [Political activities of the Ukrainian National Democratic Union (1925–1939): Extended abstract of Candidates thesis]*. Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Cherchenko, Yu. A. (2019).** Ukrainske natsionalno-demokratyчне obiednannia [Ukrainian National Democratic Union] (UNDO). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina–Ukraintsi Kn. 2*. Kyiv: Vyd-vo «Naukova dumka». URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainske_UNDO [in Ukrainian].
- Shved, O. P. (2010).** *Hromadsko-politychna diialnist Stepana Vytvytskoho: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 [Stepan Vytvytsky's public and political activities: Extended abstract of Candidates thesis]*. NAN Ukrainy, In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, In-t narodoznavstva. Lviv [in Ukrainian].
- Sheptytska, L. B. (2008).** *Hromadsko-politychna diialnist Stepana Barana (1879–1953): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 [Public and political activities of Stepan Baran (1879–1953): Extended abstract of Candidates thesis]*. NAN Ukrainy, In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, In-t narodoznavstva. Lviv [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 29.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до ліцензії відкритого доступу Creative Commons Attribution 4.0 International License

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94:641.887(37)(049.32)

DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.17>

Марта ТИМОШЕНКО

доктор філософії в галузі гуманітарних наук, магістр історії, старший викладач кафедри історії, Заклад вищої освіти «Український католицький університет», вул. Козельницька, 2а, м. Львів, Україна, індекс 79026 (timoshka@ucu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6093-9904>

Бібліографічний опис статті: Тимошенко, М. (2026). Комплексний погляд на дослідження римського рибного соусу – гаруму. *Рецензія на книгу:* Grainger S. *The Story of garum – a fermented fish sauce and salted fish in the ancient world*. Routledge, 2021, 314 с. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.17>

КОМПЛЕКСНИЙ ПОГЛЯД НА ДОСЛІДЖЕННЯ РИМСЬКОГО РИБНОГО СОУСУ – ГАРУМУ

Рецензія на книгу:

Grainger S. *The Story of garum – a fermented fish sauce and salted fish in the ancient world*. Routledge, 2021, 314 с.

У 2021 році у видавництві Рутледж побачила світ монографія британської дослідниці – археолога та історика, спеціалістки у галузі історичної кухні, а також археолога-експериментатора – Саллі Грейнджер «Історія гаруму». Натепер це найбільш комплексна праця, присвячена знаменитому античному рибному соусу. І, що прикметно, авторка слушно не зазначила у назві своєї книги означення «римського», попри загальну усталену думку. Адже щойно ми думаємо про гарум, то обов'язково пов'язуємо цю страву з римлянами, а дехто подає її навіть як знаменитий античний винахід мешканців Апеннін. Однак, взявши до рук дослідження С. Грейнджер, можна одразу збагнути, що це не так. Адже початково *γάρος* як дешевий соус із ферментованої риби винайшли давні греки, про що свідчать хай і не такі рясні, але все ж давньогрецькі джерела з V ст. до н. е. Лише згодом римляни, як пише дослідниця у вступі, масштабували вже його виробництво у Середземномор'ї, романізуючи завдяки гаруму північні провінції, наприклад Галлію, Германію чи Британію, таким чином підносячи споживання соусу у час пізньої Республіки і до початку II ст. н. е. на новий софістикований рівень (с. 3). Тобто британська дослідниця демонструє гарум як один із феноменів культурного завоювання римлянами Європи.

Дана книга містить вступ, 12 розділів і підсумок. Вже у вступі авторка дослідження знайомить нас не стільки з історією виникнення соусу, як із конкретними труднощами його дослідження й суперечливими науковими візіями, не завжди правильним трактуванням «секретного» інгредієнта римської кухні. Стає одразу зрозумілим те, що концепт гаруму є дуже заплутаним: з одного боку, пише дослідниця, термін використовувався одночасно на позначення елітного дорогого соусу, водночас багато античних авторів відкидали цю ідею, трактуючи її з підозрою; з іншого боку, терміном *гарум* називали загальнодоступний на античному споживчому ринку продукт. І справді, античний рибний соус мав подвійну сутність через те, що існував у двох формах: як власне *гарум* та *ліквамен* (с. 2); ситуацію також ускладнюють ще два його інші різновиди у римський час.

У вступі ми не знайдемо одразу огляду історіографії до теми: С. Грейнджер попереджає, що їй вона присвятить увагу аж у 6-му розділі своєї праці, де говоритиме про рибний

© Тимошенко Марта, 2026

ISSN 3083-6158 (print) ISSN 3083-6166 (online)

соус в археологічному аспекті. Натомість вкрай важливо, що дослідниця обґрунтовує у вступі методологію свого дослідження, наполягаючи на тому, що явище гаруму в античному світі слід вивчати цілісно та комплексно (с. 9). Саме тому вона поставила за мету показати його у між-дисциплінарному вимірі. Як зазначає авторка, такий погляд на гарум із точки зору 10 пов'язаних між собою наукових дисциплін може дати повну картину цього античного продукту. Вона зверталася до джерел: зооархеології, кераміки, морської археології, археологічних матеріалів із місць безпосереднього виробництва гаруму (тобто фабрик), матеріалів із місць торгівлі та споживання продукту, епіграфіки, джерел класичної літератури, давніх медичних трактатів, дослідження гаруму з точки зору сучасної кухні та, врешті, експериментальної археології (с. 8–9).

Задум С. Грейнджер, на перший погляд, є вкрай складним та зухвалим, однак вже з перших розділів, у яких авторка пояснює походження рибного соусу і герменевтично трактує античні текстові джерела (цьому присвячено перші п'ять розділів), стає зрозумілим, що новий якісний аналіз та переосмислення цього культурного та гастрономічного явища просто були вкрай необхідні для сучасної науки. Суттєво доповнюють літературні джерела на кожному історичному етапі розвитку гаруму археологічні дані, що підтверджують чи спростовують свідчення грецьких та римських авторів. У *четвертому розділі* дослідниця аналізує інформацію про рибні соуси у грекомовних єгипетських папірусах – щоденне їх споживання у домашніх господарствах середнього достатку. Ще повнішу картину історії рибних соусів дає аналіз пізньоантичних, візантійських та навіть ранньомодерних джерел.

Сьомий розділ пов'язаний із сучасним рибним соусом із Південно-Східної Азії, а також різними методами, які використовують на кухні задля виготовлення продуктів із ферментованої риби. Тут дослідниця робить вагоме порівняння: наскільки східні способи засолення риби схожі з античними. У *восьмому розділі* С. Грейнджер розповідає про свої експерименти, а також експерименти інших колег із рибними соусами. На нашу думку, спроби авторки відтворити античні рецепти приготування рибних соусів та проаналізувати увесь процес їхньої ферментації експериментально заслуговують особливої похвали та уваги. У *дев'ятому розділі* проаналізовано вилов риби в античному Середземномор'ї (згадуються також, хоча й побіжно, види риб, які зазвичай ловили й засолювали в колоніях Північного Причорномор'я) у контексті саме тієї риби, з якої виготовляли рибний соус та засолені продукти.

Останні три розділи ґрунтуються виключно на археологічних даних. У них дослідниця аналізує знахідки з місць мануфактури гаруму: великі ємності, у яких виготовляли соуси – *setariae* (спеціальні ванни для засолу риби), а також менші – *dolia* (пляшки та глечики для ферментування риби). Авторка не оминає увагою й аналіз самих лише рибних залишків та осаду на дні амфор і черепків. В останньому, *дванадцятому, розділі*, С. Грейнджер типологізує амфори й розглядає способи, в які вони могли використовуватися задля транспортування гаруму, беручи до уваги написи на кераміці, так звані *titulipicti*.

Підсумовуючи, можна сказати, що монографія Саллі Грейнджер є найповнішим нате-пер міждисциплінарним та новаторським дослідженням про рибні соуси в античному світі. На нашу думку, дослідниці вдалося спростувати міф про гарум як про зіпсований смердючий продукт. Переконливі приклади авторки з текстових, епіграфічних та археологічних джерел виявили, що цей соус в античному світі сприймали зовсім інакше, аніж здається. Їй, на наш погляд, вдалося відповісти на ряд важливих і заплутаних питань: 1) скільки було видів гаруму і які вони, яка між ними існувала принципова різниця; 2) яка хронологія вжитку його доволі складної номенклатури; 3) які верстви населення античного світу споживали різні рибні соуси та яке могло бути їх смакове сприйняття; 4) яка існує невідповідність між видами гаруму у текстових джерелах з археологічними практичними свідченнями щодо їх виробництва, транспортування та споживання. Цю монографію сміливо можна рекомендувати усім, зацікавленим історією їжі, античною культурою, літературою та археологією.

Однак сучасна наука не стоїть на місці. Варто зазначити, що від 2021 р. до сьогодні було зроблено чимало нових відкриттів про гарум. Так, у липні 2025 року у журналі *Antiquity* опубліковано результати ДНК-аналізу решток кісток рибин, знайдених на кераміці з фабрики

гаруму у римському місті на Іберійському півострові Андро Велло (*Roman Atlantic garum: DNA confirms sardine use and population continuity in north-western Iberia*, *Antiquity*, July, 2025). Це дослідження показало, що під час ферментації соусу використовувалася саме європейська сардина (*Sardina pilchardus*). Раніше це було вкрай складно довести, оскільки візуально ідентифікувати розчинені кислотою рештки видавалось неможливим. Також ґрунтовне дослідження Саллі Грейнджер постійно доповнюють статті провідних археологів: дослідник з університету Кадіса Даріо Берналь-Касасола керує розкопками римських фабрик гаруму у Баело Клавдії (Іспанія) та фабрики у Тахаддарті (Марокко). Він досліджує «індустріальну» археологію гаруму, фокусуючись на конкретних сортах соусу. А Еммануель Боте спеціалізується на дослідженні гаруму у Галлії та Італії.

Дата надходження до видання: 30.12.2025

Дата прийняття до друку: 19.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) рецензії: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно
до ліцензії відкритого доступу
Creative Commons Attribution 4.0
International License

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Випуск 19/61 (2026)

Головний редактор *Юрій Стецик*
Технічний редактор *Галина Гриценко*
Коректор *Олександр Голубєв*

Дата розміщення онлайн: 17.03.2026. Дата друку: 24.03.2026.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 17,67. Тираж 50. Замовлення № 0326/226.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво та друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

UKRAINIAN HISTORICAL STUDIES

Issue 19/61 (2026)

Editor-in-chief *Yuriy Stetsyk*
Technical Editor *Halyna Hrytsenko*
Corrector *Oleksandr Golubev*

Published online: 17.03.2026. Print date: 24.03.2026.
Format 60x84/8. Offset paper. Times New Roman Font. Digital printing.
Printer's sheet 17,67. Circulation 50. Order № 0326/226.
Printed from the finished original layout.

Printing House – Publishing House “Helvetica”
6/1 Inglezi, Odessa, 65101
Phone +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of the subject of publishing business
DK No. 7623 dated June 22, 2022